

ÖMER TAY

HİNDİSTAN'DA İSLÂM'A ADANMIŞ BİR YAŞAM (NİZÂMEDDİN EVLİYÂ VE TASAVVUF ANLAYIŞI)

ÖMER TAY

Milâdî XIV. yüzyılda Hindistan'ın en karizmatik şahsiyetlerinden biri olan Nizâmeddin Evliyâ, hayatını İslâm'a adanmış bir şahsiyettir. Bir alim ve mürşid olarak, sadece çağdaşlarının değil, sonraki nesillerin de hayatı ve düşüncesi üzerinde kalıcı bir etki bırakmıştır. Yarım asırdan fazla bir sürede Delhi'deki hânkâhı, çeşitli din, dil ve ırklardan gelenler için bir buluşma noktası olmuştur.

Ehl-i sünnet çizgisinde olan ve insanlara hassaten Müslümanlara karşı şefkatli olan Nizâmeddin Evliyâ, Hindistan'daki dînî ve toplumsal hayatın üzerinde önemli izler bırakmıştır. Çünkü güzel ahlakına, dünya ve dünya ehlinden uzak durmasına şahit olan insanlar dürüst olmaya başlamış ve açıktan günah işlememişlerdir. Öyle ki onun döneminde Delhi'de şarap içme, kumar oynama, yalan konuşma ve tefecilik gibi kötü alışkanlıklar toplum tarafından terk edilmiştir. Nizâmeddin Evliyâ, prensip olarak padişahların ziyaretine gitmediği gibi onlardan gelen ziyaret taleplerini de kabul etmemiştir. Zaman zaman sultanların haşmetine uğramış olsa da yine de bu prensibinden taviz vermemiştir.

HİNDİSTAN'DA İSLÂM'A ADANMIŞ BİR YAŞAM
(NİZÂMEDDİN EVLİYÂ VE TASAVVUF ANLAYIŞI)

Şarkiyat

BİLİM VE HİKMET VAKFI YAYINLARI

ISBN 978-605-71084-6-3

9 786057 108463

Şarkiyat

BİLİM VE HİKMET VAKFI YAYINLARI

Şarkiyat

BİLİM VE HİKMET VAKFI YAYINLARI

HİNDİSTAN'DA İSLÂM'A
ADANMIŞ BİR YAŞAM
(NİZÂMEDDİN EVLİYÂ VE
TASAVVUF ANLAYIŞI)

ÖMER TAY

Şarkiyat

BİLİM VE HİKMET VAKFI YAYINLARI

Bu kitabın yayın hakkı Şarkiyat Bilim ve Hikmet Vakfı Yayınları'na aittir. Yayınevi ve yayıncısının izni olmaksızın çoğaltılamaz, kopyalanamaz ya da yayınlanamaz.

Hindistan'da İslâm'a Adanmış Bir Yaşam (Nizâmeddin Evliyâ Ve Tasavvuf Anlayışı)

Yazar: Ömer Tay

ISBN: 978-605-71084-6-3

© Şarkiyat Bilim ve Hikmet Vakfı Yayınları

E-Yayın/Aralık 2021, Diyarbakır

Tüm Hakkı Saklıdır

Editör: Esra Gülnihal

Kapak ve Mizanpaj: Fuat İstemi

Şarkiyat Bilim ve Hikmet Vakfı Yayınları

Sertifika No: 52468

Mimar Sinan Cad. Aslan Apt. A Blok, Kat: 1, No: 2,

Yenişehir/DİYARBAKIR

<https://www.sarkiyat.org/>
sarkiyatvakfi@gmail.com

ÖMER TAY, 1984 yılında Diyarbakır'da doğdu. 2009 yılında Diyarbakır İmam Hatip Lisesi'nden, 2014 yılında Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi programından mezun oldu. Aynı yıl Diyarbakır Dini Yüksek İhtisas Eğitim Merkezine girmeye hak kazandı. 2015 yılında ÖYP ile Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Tasavvuf Anabilim Dalı'nda Arş. Gör. olarak göreve başladı. 2017 yılında Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tasavvuf Anabilim Dalı'nda *"Selâhaddîn-i Eyyûbî'nin Tasavvufî Yönü ve Tarikatlar ile Münasebeti"* adlı yüksek lisansını tamamladı. 2021 yılında Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Tasavvuf Anabilim Dalı'nda *"Muînüddîn-i Çiştî ve Çiştîyye Tarîkatı"* adlı çalışmasıyla doktora eğitimini tamamladı. Arapça, Farsça, Urduca ve İngilizce dilleriyle ilgilenen yazar hâlen Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Tasavvuf Anabilim Dalı'nda araştırma görevlisi olarak görev yapmaktadır.

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR.....	11
ÖN SÖZ.....	8
GİRİŞ.....	11

BİRİNCİ BÖLÜM

NİZÂMEDDİN EVLİYÂ'NİN HAYATI VE HALİFELERİ

A. HAYATI.....	19
1. Doğum Yeri ve Tarihi.....	19
2. Ailesi.....	20
3. Tahsil Hayatı.....	24
4. Tarîkata İntisâbı.....	27
5. Şahsiyeti.....	32
6. İlmî Şahsiyeti.....	37
7. Tasavvufî Şahsiyeti.....	51
8. İrşâd Faaliyetleri.....	53
9. Kerâmetleri.....	55
10. Vefatı.....	57
B. HALİFELERİ.....	59
1. Nâsîrüddîn Mahmûd Çırâğ-ı Dehlî, (Baş halife).....	59
2. Mevlânâ Şemseddin Muhammed b. Yahyâ.....	62
3. Kutbüddin Münevver Hansevî.....	65
4. Hüsâmeddin Mültânî.....	67
5. Fahreddin Zerrâdî.....	69
6. 'Alâeddin Nîlî.....	71
7. Burhâneddin Garib.....	72
8. Vecîhüddin Yûsuf Çendîrî.....	72
9. Sirâcâddin Osman Üdehî.....	73
C. ÖNDE GELEN MÜRİDLERİ.....	74

1. Emîr Hüsrev	74
2. Emîr Hasan Siczî	77
D. TASAVVUF ANLAYIŞININ YAYILMASINDA ETKİLİ OLAN FAKTÖRLER	79
1. Nizâmeddin Evliyâ'nın Halifeleriyle İletişimi	79
2. Tarîkatın Her Kesimden İnsana Açık Oluşu	81
3. Nizâmeddin Evliyâ'nın Yöneticilerle Münasebetleri	83

İKİNCİ BÖLÜM

NİZÂMEDDİN EVLİYÂ'NIN TASAVVUFÎ GÖRÜŞLERİ

A. NAZARÎ ESASLAR	87
1. Şerîat- Tarîkat	88
2. Nübüvet-Velâyet	90
3. Keşf- Kerâmet	93
4. Rü'yetullah	97
5. Ricâlü'l-Gayb	101
6. Tevessül	104
7. Leddünî İlim	105
8. Ruh-Nefs-İlham-Akıl-Rüya	106
B. AMELÎ ESASLAR	108
1. Mücâhede	108
2. Halvet	109
3. Zikir	110
4. Vird	111
5. Dua	116
6. Semâ	119
C. TASAVVUFÎ İSTİLAHLARA BAKIŞI	123
1. Tevbe	123
2. Zühhd	126
3. Fakr	133
4. Cömertlik	135
5. Sabır-Rıza	136

6.	<i>Tevekkül</i>	137
7.	<i>Murâkabe</i>	140
8.	<i>Muhabbet</i>	142
9.	<i>Îlâhî Aşk</i>	146
10.	<i>Tahayyür Alemi</i>	149
11.	<i>Kurbîyet</i>	151
12.	<i>Îlâhî Esrâr</i>	152
13.	<i>Vecd</i>	153
14.	<i>İstiğrâk</i>	155
D.	ÂDÂP VE ERKÂN	156
1.	<i>Tarîkata Giriş (Bîat)</i>	156
2.	<i>Bîatı Yenileme</i>	161
3.	<i>İki Pîre Bîat Etme Konusu</i>	161
4.	<i>Mürîd ve Âdâbı</i>	163
5.	<i>Hilâfet Merâsimi</i>	171
6.	<i>Şeyhlik ve Edepleri</i>	172
E.	TARÎKAT KIYÂFETLERİ	175
1.	<i>Hırka</i>	178
2.	<i>Külâh/Taç Giyme</i>	181
F.	İBADETLERLE İLGİLİ GÖRÜŞLERİ	184
1.	<i>Namaz</i>	185
2.	<i>Hac</i>	186
3.	<i>Kur'ân-ı Kerîm'e Verdiği Önem</i>	187
4.	<i>Fatiha Süresi</i>	190
5.	<i>Sadaka Vermek</i>	192
6.	<i>Güzel ahlak</i>	193
7.	<i>Nezakat Kuralları</i>	194
8.	<i>Kabir Ziyareti</i>	196
9.	<i>Muskaya Bakışı</i>	196
10.	<i>İsraf</i>	197
11.	<i>Din kardeşliği</i>	198
12.	<i>Halka Hizmet</i>	199
13.	<i>Îlâhî Adalet</i>	202

14. <i>Ehl-i Beyt Sevgisi</i>	204
15. <i>Mi'rac</i>	205
G. BAZI ŞAHSİYETLER HAKKINDAKİ DÜŞÜNCELERİ	208
1. <i>Hz. Muâviye</i>	209
2. <i>Hallâc el-Mansûr</i>	210
3. <i>Zemahşerî</i>	212
4. <i>Şiblî</i>	212
5. <i>Bâyezîd-i Bistâmî</i>	213
6. <i>Şehâbeddîn es-Sühreverdî</i>	214
7. <i>Zekerîyyâ el-Mültânî</i>	215
8. <i>Aynü'l-Kudât el-Hemedânî</i>	217
9. <i>Şeyhü'l-İslâm Rûknüddîn</i>	218
SONUÇ	219
KAYNAKÇA	224

ÖN SÖZ

İnsanoğlu hangi dine mensûp olursa olsun içindeki sese kulak vererek yaratıcısını bulmaya gayret etmiştir. Son semâvî din olarak İslâmiyet, insanın mânevî yönünü ikmâl etmek için kaynağı Kur'ân ve Sünnet'e dayanan tasavvuf ilmi ile tertip etmeye çalışmıştır. Konusu Hakk ve insan olan tasavvuf, başta zühd ve takva hareketi olarak başlamış, zamanla tekke, dergâh ve zaviyelerle müesseseseleşerek İslâm coğrafyasına yayılmıştır.

Tasavvufun vazifesi insanın mânevî yönünü kötü huylardan temizlemek; sağlam ve güzel faziletlerle süslemektir. Tasavvufun gayesine gelince o da kişinin günahlardan tevbe edip Allah'a güzelce sığınmasını sağlamaktır. Bunun neticesi Allah'ın rızasını kazanıp uhrevî felaha ulaşmaktır. Tefsir, hadis, fıkıh ve diğer ilimlerin hepsinin bir ismi olduğu gibi tasavvufun da kendine has bir ismi vardır. Hz. Peygamberin yaşadığı çağda ilimlerin hemen hepsinin konuları belli olmamıştı. Fakat alimler sonraki asırlarda ilimleri birbirinden ayırmış, sınırlarını tayin etmiş ve adlarını koymuşlardır. Bu taksimi gerekli gören alimler bu ilimleri daha kolay ve anlaşılır hale getirmek için çaba ve gayret sarf etmişlerdir. Tasavvufun da o dönemde mümeyyiz bir vasfı yoktu, konuları henüz tespit edilmiş değildi, özel bir isim

verilmemişti. Ancak ilgilendiği konular Kur'ân ve hadislerde muhtevi idi. Ayrıca Allah dostlarının tecrübe ve mücâhedeleri de eklenince ortaya böyle bir disiplin çıkmıştır. Sûfiler bununla sâlikin nefis tezkiyesi ve ruh terbiyesinin zirveye ulaşmasını amaçlamışlardır.

Yüce Allah, sünnetullah gereği tarih boyunca dinini ayakta tutmak için bazı zâtları seçmiştir. Bu kişiler gece gündüz demeden, uğradıkları birçok eziyet ve cefaya rağmen Allah'ın kullarını küfür bataklığından İslâm nûruna çekebilmek için hayatlarını adanmışlardır. Bu zatlar, vurdumduymaz, akıl-fikir karşıtı, hurafeci, İslâm'a yabancı bir disiplin, İslâm medeniyetinin yıkılışının müsebbibi ve dünyadan bihaber kimseler değildi. Aksine siyaset, dinî ve kültürel hayata yön veren entelektüel ve aktif şahsiyetlerdi. Bunlar İslâm'ı yaymak adına dünyanın bir ucundan öbür ucuna gitmişlerdir. Bu zâtlardan bazıları Hind alt kıtasına İslâm'ın adil ve barışçıl yüzünü göstermek için yerleşmişlerdir. Oraya kendi vatanlarıymış gibi yaklaşarak o topraklara önemli hizmetlerde bulunmuşlardır.

İslâm düşünce tarihi ve kültürünün önemli yapı taşlarından biri olan tasavvuf, doğuşundan itibaren her dönemde etkili olmuş ve ortaya çıktığı her coğrafyanın toplumsal hayatına ve kültürüne yön vermiştir. Bu toplumların kültürel mirasını gelecek nesillere aktaran en önemli şahsiyetler hiç şüphesiz

ilim ve irfan sahibi âlim ve âriflerdir. İşte bu şahsiyetlerden biri de Çiştîyye tarîkatının Hind alt kıtasındaki öncü şahsiyetlerinden kabul edilen Nizâmeddin Evliyâ'dır. O, İslâm dinini tebliğ etmek ve insanları şirkten kurtarmak için Hindistan topraklarında var gücüyle çalışmış ve onun sayesinde birçok kişi İslâm'la tanışmıştır.

Çalışmamız giriş ve iki bölümden meydana gelmektedir. Giriş kısmında; Nizâmeddin Evliyâ'nın yaşadığı dönemin siyasî tarihi ele alınmıştır. Birinci bölümde; Nizâmeddin Evliyâ'nın hayatı, eserleri, halîfeleri, tasavvuf anlayışının yayılmasında etkili olan faktörler ve Nizâmiyye şubeleri temel kaynaklardan yararlanılarak değerlendirilmiştir. İkinci Bölümde ise; Nizâmeddin Evliyâ'nın tasavvufî görüşleri başlığı altında nazarî-amelî esâslar, kavramlara bakışı, tasavvufun âdâb ve erkanı, tarîkat kıyafetleri ve ibadetler gibi konular hakkındaki düşüncelerine yer verilmiştir. Son olarak bazı önemli şahsiyetler hakkındaki görüşleri ile ilgili hususlara değinilmiştir.

BİNGÖL-2021

ÖMER TAY

KISALTMALAR

a.s.	:Aleyhisselam
b.	: bin/İbn
Bkz.	: Bakınız
Çev.	: Çeviren
DİA.	: Diyanet İslâm Ansiklopedisi
DİB.	: Diyanet İşleri Başkanlığı
Ed.	: Editör
h.	:Hicri
Haz.	: Hazırlayan
Hız.	: Hazreti
m.	:Milâdî
Nşr.	: Neşreden
ö.	: Ölüm tarihi
s.a.v	: Sallallahu Aleyhi ve Sellem
sd.	: Sadeleştiren
Thk.	: Tahkik Eden
ty.	: Tarih yok
v.	: Vefât tarihi

GİRİŞ

Türkler'in tarih boyunca kurduğu önemli devletlerden birisi de İslâm dininin Hindistan'da yayılmasında büyük rolü olan Delhi Sultanlığı'dır (1206- 1526). Miladi 1414 tarihine kadar Delhi Sultanlığı, Türk kökenli hânedanlar tarafından idare edilmiştir. Bunlar; Muizziler (1206-1290), Halacîler (1290-1320) ve Tuğluktular'dır (1321-1413) Delhi Sultanlığının kurucusu olan Kutbeddin Aybeg (1206-1210), Gazneliler'in çöküşünden sonra Afganistan'da hüküm süren Gurlu hükümdarlarından Muizzeddin Muhammed'in (1173-1206) gulâmı ve önde gelen kumandanlarından. Gurlular'ın 1192'de Hindû râcâlarına karşı kazandığı Tarain (Triori) zaferi, Müslüman Türkler'in Hindistan'a yaptıkları akınlara hız kazandırmış ve Kuzey Hindistan'da Türk idaresinin kurulmasının ilk adımını oluşturmuştur. Muizzeddin Muhammed'in Horasan'da bulunmak zorunda olduğu zamanlarda Hindistan fütuhâtını Kutbeddin Aybeg idare etmiştir.¹ Daha sonraki dönemlerde Delhi hânedanlıklarından biri olan Halacîler, Halaç Türkleri tarafından kurulmuş ve bunlar tarafından 1202-1531 yılları arasında Leknevî,

¹ Sâlim Cöhce, İslâm Tarihi ve Medeniyeti, Müslüman Türk Devletleri Tarihi II, "Delhi Türk Sultanlığı," ed. Mehmet Şeker (İstanbul: Siyer Yayınları, 2018), 9/187-256.

Delhi ve Mâlvâ'da hüküm süren üç İslâm hânedanlığı kurulmuştur. Biz burada sadece Nizâmeddin Evliyâ'yla bağlantısı olduğundan Delhi Halacîleri'ni ele alacağız.

Delhi Halacîleri'nin kurucusu ve ilk hükümdarı Celâleddin Fîrûz Şah'tır (ö. 695/1296). Celâleddin Fîrûz Şah, insani meziyetleri fazla, faziletli ve dindar bir kimse idi. Putperest Hindular'ın ve Moğollar'ın amansız düşmanı olan Fîrûz Şah, İslâmî hükümlerin dışına çıkmamaya çalışmış ve kendisine daima Gazneli Mahmud ile Büyük Selçuklu Hükümdarı Sencer'i örnek almıştır. Şiir ve edebiyata yakın ilgi duyan Fîrûz Şah tarihe de meraklı idi.² Celâleddin'in yeğeni ve damadı olan Karra ve Eved (Ûdh) valisi Alâeddin Muhammed Halacî'nin (ö. 715/1316) hazırladığı bir komplo ile öldürülmüştür. Celâleddin Fîrûz Şah'ın ölümünden sonra 20 Ekim 1296'da Delhi'de tahta oturan Alâeddin Halacî; Delhi Memlük sultanlarından Kutbüddin Aybeg, Şemseddin İltutmış ve Gıyâseddin Balaban Han gibi büyük sultanlar arasında zikredilmiştir. Alâeddin Halacî, tahsil görmediği halde kuvvetli şahsiyeti sayesinde iyi bir idareci ve devlet adamı portresi çizmiştir. Onun döneminde ülkede ticaret, sanayi ve ziraat hayli gelişmiş; saraylar, sarnıçlar, kaleler, camiler, türbeler, hamamlar ve

² Orhan F. Köprülü, "Fîrûz Şah Halacî" (İstanbul: DİA, 1996), 13/140-141; Cöhcce, İslâm Tarihi ve Medeniyeti, Müslüman Türk Devletleri Tarihi II, "Delhi Türk Sultanlığı," 9/258-261.

medreseler birbiri ardınca yükselerek Delhi bir ilim ve kültür merkezi haline gelmiştir. Bilhassa Hindistan'ın meşhur şairlerinden Hasan Siczî (ö. 649/1251) ve Hüsrev-i Dihlevî (ö. 725/1325) onun teveccühünü kazanmışlardır. Özellikle Hüsrev-i Dihlevî, onun saltanat döneminde birçok eser kaleme alarak kendisine takdim etmiştir. Alâeddin Halacî muhteris bir hükümdar olmasına rağmen ülkenin her yanında gerek Müslüman gerekse gayri müslim bütün halka adaletle hükmetmiştir. Bununla beraber kazandığı zaferlerden gurura kapılarak İskender-i Sâni lakabını almakla kalmayıp, yeni bir din kurmak hevesine de kapılmıştır. Ancak yakınları tarafından bu düşüncesinden vazgeçirilen Alâeddin Halacî hayatının son devrelerinde, Hind Müslümanları arasında nüfuz sahibi Şeyh Nizâmeddin Evliyâ'ya büyük hürmet gösterip ona itimat etmiştir.³ 6 Ocak 1316'da ölen Alâeddin'den sonra Melik Kâfûr Hezârdînârî kendi nüfuzu ile Şehâbeddin Ömer'i tahta geçirdiyse de bunun saltanatı uzun sürmemiştir. Alâeddin'in üçüncü oğlu Kutbüddin Mübârek Şah, kendisini öldürmek için gelen saray muhafızlarını ikna ederek Melik Kâfûr'u öldürtmüştür. Mübârek Şah önce nâib⁴ olarak hüküm sürmüş ve ardından 14 Nisan 1316'da küçük kardeşini hapse attırarak Kutbüddin lakabı ile tahta çıkmıştır.

³ Yusuf Halaçoğlu, "Alâeddin Halacî" (İstanbul: DİA, 1989), 2/330.

⁴ İslâm devletlerinde hükümdar, vali, kadı gibi devlet ricâlinin vekili, temsilci veya yardımcısı.

Ancak bir süre sonra bir suikast neticesinde öldürülünce eski Hindu mühtedi Hüsrev Han, Nâsirüddin Hüsrev Şah unvanıyla tahta çıkmıştır. Bunun üzerine Türk kumandanları Mültan ve Dipalpûr valisi Melik Gazi Tuğluk'u yardıma çağırılmışlar. Lahravat'ta cereyan eden savaşta Hüsrev Şah'ın ordusu bozguna uğratılmış, kendisi de bir müddet sonra yakalanarak öldürülmüştür. Halacî ailesinden erkek fert kalmadığı için Melik Gazi, Gıyâseddin Tuğluk unvanıyla tahta geçmiştir. Böylece Delhi Halacîleri'nin yerini 1320'de Tuğluklular almışlardır. Halacîler üç asırlık hâkimiyetleri döneminde Hindistan'da kültür, sanat ve edebiyat alanında derin izler bırakmışlardır. Âlimleri ve din adamlarını himaye ettiler. Nizâmeddin Evliyâ, Emîr Hüsrev-i Dihlevî, Ziyâeddin Berenî gibi müellif ve şeyhler Halacîler devrinin önde gelen isimleridir.⁵

Halacîler'den sonra yönetime geçen Tuğluklular, Delhi'de hüküm süren bir başka Türk-İslâm hanedanıdır (1320-1414). Hânedanın kurucusu Gıyâseddin Tuğluk'tur (ö. 725/1325). Zarif, nazik ve yardım sever bir insan olan Tuğluk Şah din adamlarını, şair ve sanatkârları himaye etmiştir. Şeyh Nizâmeddin Evliyâ, dönemin en büyük velîsi olarak sultandan hürmet görmüştür. Ayrıca Farsça'yı çok iyi yazan ve konuşan Türk diye şöhret kazanmış şair ve

⁵ Enver Konukçu, "Gıyâseddin Tuğluk Şah" (İstanbul: DİA, 1996), 14/60-61.

edip Emîr Hüsrev-i Dihlevî, hükümdarın yakın nedimleri⁶ arasında bulunmuştur. Mimari eserlere de önem veren sultan, hânedanın adını yaşatacak olan Tuğlukâbâd'ı inşa ettirmiş ve burayı devlet merkezi haline getirmiştir. Kalıntıları günümüze kadar gelen Tuğlukâbâd 1321-1323 yıllarında yapılmış ve içi birçok köşk ve bina ile zenginleştirilmiştir.⁷ Gıyâseddin Tuğluk'un ölümünden (725/1325) sonra yerine veliaht tayin ettiği Cavnâ Han, Muhammed Şah unvanıyla tahta çıkmıştır. Çalkantılı bir iktidar dönemini geçiren Muhammed Şah, 21 Muharrem 752 / 20 Mart 1351 yılında ölmüştür. Sultan Muhammed'in ani ölümünden üç gün sonra devlet ileri gelenleri ve kumandanlar amcasının oğlu Kemâleddin Fîrûz'u "Fîrûz Şah" unvanıyla tahta çıkarmışlardır (24 Muharrem 752 / 24 Mart 1351). Fîrûz Şah ölümünden önce tahtı veliaht tayin ettiği oğlu Muhammed ile paylaşmıştır (Ağustos-Eylül 1387). Fakat Muhammed'in idareye hâkim olacak gücü gösterememesi üzerine torunu Tuğluk Şah'ı veliahtlığa getirmiş ve kısa bir süre sonra ölmüştür (18 Ramazan 790 / 20 Eylül 1388). Fîrûz Şah zamanında Delhi Sultanlığı, topraklarının bir kısmını kaybetmiş ve nüfuz sahası önemli ölçüde daralmıştır. Fîrûz Şah devri daha çok bilim, kültür ve bayındırlık işleri yönünden parlak bir dönemi yansıtmaktadır. Âlimleri

⁶ Hükümdarın özel sohbet ve eğlence arkadaşı.

⁷ Konukçu, "Gıyâseddin Tuğluk Şah", 60-61.

himaye eden Fîrûz Şah fakir talebelere ve din görevlilerine hazinesinden para bağlatmış, açtırdığı su kanalları ve kuyular sayesinde tarım alanında verim artmış, halkın refah düzeyi yükselmiştir. Fîrûz Şah'tan sonra tahta geçenlerin, devleti idare etme yeteneğinden yoksun olmaları emîr ve meliklerin elinde âdeta kukla haline gelmelerine yol açmıştır. Bu durum Delhi Sultanlığı'nı iyice zayıflatmış, ülkede siyasî istikrar kalmamıştır. Fîrûz Şah'ın torunu II. Gıyâseddin Tuğluk Şah (1388-1389) amcası Muhammed Han ile girdiği mücadelede başarı sağlamış ve onu Nagarkot'a çekilmek zorunda bırakmıştır. Fakat kendini içki ve eğlenceye kaptırarak kontrolü kaybetmiştir. Neticede emîr ve melikler Fîrûzâbâd Sarayı'nda isyan etmişler. II. Gıyâseddin, veziri Melik Fîrûz ile birlikte kaçtıysa da daha sonra yakalanıp öldürülmüştür. Tuğluklular dönemi, Delhi Sultanlığı'nın siyasî tarihinde bir gerileme devri olmakla birlikte kültür hayatı ve imar faaliyetleri açısından parlak bir dönem olmuştur. Ülke ekonomik ve sosyal açıdan bir refah dönemi geçirmiş, birçok müessese ve mescid yapılmıştır. Ayrıca sosyal hayatta değişimler ve bazı ıslahatların gerçekleştirildiği dönem olarak dikkat çekmiştir. Özellikle Gıyâseddin Tuğluk Şah'ın sosyal alanda ıslahata büyük önem verdiği görülmüştür. Nitekim Moğollar'dan kaçan pek çok ilim adamı Hindistan'a sığınmış ve faaliyetlerini burada devam ettirmiştir. Tuğluklu hükümdarlarının

saraylarındaki toplantılarda ilim ehli, sanatkârlar, şairler ve müzisyenlerin daima özel bir yeri olmuştur. Pek çok edip ve şair Gıyâseddin Tuğluk'tan himaye görmüş ve Nizâmeddin Evliyâ'nın mürîdi olan Emîr Hüsrev-i Dihlevî, *Tuğluknâme*⁸ adlı eserini ona ithaf etmiştir.⁹

⁸ Eserde Halacîler'in yıkılışı ve Sultan Gıyâseddin Tuğluk dönemi anlatılmaktadır. Rıza Kurtuluş, "Emîr Hüsrev-i Dihlevî" (İstanbul: Diyanet İslâm Ansiklopedisi, 1995), 11/135-137.

⁹ S. Haluk Kortel, "Tuğluklular" (İstanbul: DİA, 2012), 41/333-336; Cöhce, İslâm Tarihi ve Medeniyeti, Müslüman Türk Devletleri Tarihi II, "Delhi Türk Sultanlığı," 9/268-279.

BİRİNCİ BÖLÜM

NİZÂMEDDİN EVLİYÂ'NİN HAYATI VE HALİFELERİ

A. HAYATI

1. Doğum Yeri ve Tarihi

Hindistan'ın Bedâûn şehrinde dünyaya gelen Nizâmeddin Evliyâ'nın doğum tarihi hakkında farklı rivayetler (634/1236, 636/1238, 640/1242) bulunur.¹⁰ Tam adı, Nizâmüddîn Mahbûb-i İlâhî Muhammed b. Seyyid Ahmed b. Alî Bedâûnî el-Buhârî ed-Dehlî'dir. Nizâmeddin Evliyâ, Sultânû'l-Meşâyih, Mahbûb-i İlâhî lakaplarıyla bilinir.¹¹ Nizâmeddin lakabının ricâlû'l-

¹⁰ Muhammed b. Mübârek b. Muhammed Alevî Kirmânî Mîrhord, *Siyerü'l-Evliyâ* (Lahor: Müştâk Ahmed Yayınları, 1885), 242; Hâmid b. Fazlullah Derviş Cemâlî, *Siyerü'l-Ârifîn*, çev. Muhammed Eyyüp Kâdirî (Lahor: Merkez-i Urdûbürd, 1975), 79; Dârâ Şükûh, *Sefînetü'l-Evliyâ* (Kânpûr, 1883), 97; Abdurrahmân Çiştî Sâbirî, *Mirâtü'l-Esrâr*, çev. Mevlânâ el-Hâc (Lahor: Ziyau'l-Kur'ân, 1993), 776; Ebu'l Hasan Ali en-Nedvî, *İslâm Önderleri Tarihi*, çev. Yusuf Karaca (İstanbul: Kayınhan Yayınları, 1992), 3/61; Gülâm Ali Âryâ, *Tarîkatî Çiştîyye der Hind û Pakistan* (İran: Zevâr Yayınları, 1964), 130; Azmi Özcan, "Nizâmeddin Evliyâ" (İstanbul: DİA, 2007), 33/179-180.

¹¹ Mîrhord, *Siyerü'l-Evliyâ*, 166; Hasan b. Alâ Siczî, *Fevâ'idü'l-fu'âd* (Tahran: İntişârât-ı Rûzene, 1965), Mukaddime, Muhsin Keyânî 15; Muhammed b. Hasan b. Musa Gavsî Şattârî Mândevisi, *Gülzâr-ı Ebrâr fi Siyeri'l-Ahyâr* (Tahran: Mûze-u Merkez-i İsnâd-ı Meclis-i Şûrâyi İslâm, 1971), 94; Dârâ Şükûh, *Sefînetü'l-Evliyâ*, 98; Abdülhak

gayb tarafından, Mahbûb-i İlâhî lakabı ise annesi tarafından kendisine verildiği nakledilir.¹²

2. Ailesi

Seyyid olan Nizâmeddin Evliyâ'nın ailesi, Moğol istilası sırasında Buhârâ'dan Hindistan'a göç etmiştir.¹³ Nizâmeddin Evliyâ, halifelerine icazet verirken **من الفقير محمد بن احمد بن على البدائوني البخاري** şeklinde yazmıştır. Yani bizzat kendisi Buhârâlı olduğunu söylemiştir.¹⁴ Bir süre Lahor'da ikamet ettikten sonra ailesiyle birlikte Bedâûn'a yerleşmişlerdir.¹⁵ Baba tarafından soyu; Nizâmüddîn Muhammed b. Seyyid Ahmed b. Alî el Hüseyîn el-Buhârî b. Abdullah b. Hasan b. Mîr Ali b. Mir Ahmet b. Mir Ebu Abdullah b. Mir Asğar b. Cafer b. Ali b. Ali Hâdî b. Muhammed Cevâd b. Ali Musa Rıza b. Musa Kazım b. Cafer Sadık b. Muhammed

Muhaddis ed-Dihlevî, *Ahbârü'l- Ahyâr fî Esrâri'l-Ebrâr* (Tahran: Encümen-i Âsârü Mefâhir-i Ferhengî, 1963), 103; Çiştî Sâbirî, *Mirâtü'l-Esrâr*, 776.

¹² Muhammed Hasip Kâdirî, *Sîret-i Hazret-i Hâce Nizâmeddin Evliyâ* (Lahor: Ekber Beg Yayınları, ty.), 10.

¹³ Mîrhord, *Siyerü'l-Evliyâ*, 165; Siczî, *Fevâ'idü'l-fu'âd*, Mukaddime Muhsin Keyânî 15; Mânevî, *Gülzâr-ı Ebrâr fî Siyeri'l-Ahyâr*, 94; Muhammed Ekrem Kuddûsî, *İktibâsü'l-Envâr*, çev. Mevlânâ Hâc Kaptân (Lahor: Ziyâü'l-Kur'ân, 1993), 473.

¹⁴ Mîrhord, *Siyerü'l-Evliyâ*, 326.

¹⁵ Mîrhord, *Siyerü'l-Evliyâ*, 166; Cemâlî, *Siyerü'l-Ârifîn*, 79; Çiştî Sâbirî, *Mirâtü'l-Esrâr*, 776; Ahmed Şâh Çiştî Mevdûdî, *Târih-i Çişt ü Meşâyih-i Çiştîye* (Herât: İntişârât-i Ahrârî, 1976), 218.

Bakır b. Zeynel Abidin b. Hüseyin b. Ali'dir.¹⁶ Anne tarafından soyu; Nizâmüddîn Muhammed b. Arap el-Hüseyinî el-Buhârî b. Muhammed b. Hasan b. Mîr Ali b. Mir Ahmet b. Mir Ebu Abdullah b. Mir Aşğar b. Cafer b. Ali b. Ali Hâdî b. Muhammed Cevâd b. Ali Musa Rıza b. Musa Kazım b. Cafer Sadık b. Muhammed Bakır b. Zeynel Abidin b. Hüseyin b. Ali'dir.¹⁷ Görüldüğü üzere Hasan b. Mîr Ali'de anne ve babasının soyu birleşmiştir.¹⁸

Nizâmeddin Evliyâ, babasını çok erken yaşlarda kaybettiğinden dolayı yoksulluk içinde yaşamıştır. Bu yoksulluk yıllarını bizzat daha sonra kendisi şöyle anlatmıştır: “Çoğu zaman evimizde hiçbir şey pişirilmezdi. Evimizde bir şeyler olmadığı vakitlerde annem bugün hepimiz Allah'ın misafirleriyiz demesine alışmıştık. Bu sözü çok hoşuma giderdi. Bir defasında birkaç gün üst üste evimizde buğday ekmeğini yemiştik. Öyle oldu ki annemin o sözünü özlemiştim. Buğday tükenince annemden bugün hepimiz Allah'ın misafirleriyiz sözünü duyunca o kadar mutlu ve neşelenmişim ki anlatamam”¹⁹

¹⁶ Mîrhord, *Siyerü'l-Evliyâ*, 170; Kuddûsî, *İktibâsü'l-Envâr*, 473; Ali Mahmud b. Candar, *Dürer-i Nizâmî* (Delhi: Kütüphâne-i Neziriyye, 1965), 11.

¹⁷ Mîrhord, *Siyerü'l-Evliyâ*, 170; Kuddûsî, *İktibâsü'l-Envâr*, 473.

¹⁸ Kâdirî, *Sîret-i Hazret-i Hâce Nizâmeddin Evliyâ*, 12.

¹⁹ Mîrhord, *Siyerü'l-Evliyâ*, 191; en-Nedvî, *İslam Önderleri Tarihi*, 3/62;

Fakirlikle ilgili başka bir anısı ise şu şekildedir: Nizâmeddin Evliyâ, Alâüddin Usûlî adlı hocanın yanında Hanefî mezhebinin önemli kitaplarından *Kudûrî* adlı eseri bitirdikten sonra hocası kendisine artık başına ilim sarığını sarmasını belirtir. Çok fakir olan Nizâmeddin Evliyâ, sarık alacak kadar parayı bulamaz. Bunun üzerine annesine gelerek durumu anlatır. Annesi: “Sen üzülme içini rahat tut ben bir çaresini bulurum” der. Ve çarşıdan pamuk satın alıp sarığı kendi elleriyle dokuyup hazır hale getirdiği rivayet edilir.²⁰

Yoksulluk hayatı ailesiyle Delhi’ye yerleştikten sonra da devam eden Nizâmeddin Evliyâ, orada büyük binalar olmasına rağmen başını sokacak bir yer bulamaz ve Giyaspur’a yerleşene kadar birçok ev değiştirdiği aktarılır.²¹ Delhi’ye geldiği ilk yıllarda çok yoksulluk çeker; öyle ki kendisi durumun vahametini şöyle dile getirmiştir: “Delhi’de her şey çok ucuz olmasına rağmen yaz gelip geçerdi bir karpuz hasret kalırdık.”²²

Nizâmeddin Evliyâ, fakirlikten dolayı zaman zaman kitap ve elbise gibi zaruri ihtiyaçları dahi borç almıştır. Nitekim bir defasında mürşidi Ferîdüddin

²⁰ en-Nedvî, *İslam Önderleri Tarihi*, 3/62;

²¹ Mîrhord, *Siyerü'l-Evliyâ*, 184; en-Nedvî, *İslam Önderleri Tarihi*, 3/81; Çiştî Mevdûdî, *Târih-i Çişt'u-Meşâyih-i Çiştîyye*, 220.

²² Mîrhord, *Siyerü'l-Evliyâ*, 190; en-Nedvî, *İslam Önderleri Tarihi*, 3/83; Md. Gholam Rasool, *Cihishti-Nizami Sufi Order of Bengal* (Delhi: Idarah-i Adabyat-i Delli, 2009), 140.

Genc-i Şeker'in (ö. 664/1265) kendisine: “Hasmınızın hakkını verin, onları razı etmek için elinizden geleni yapın” dediğini ve bunu birkaç kez tekrarlayınca kendisine söylediğini anlamış ve o sırada aklına Delhi’de bir terziye yirmi citil (para birimi) borcu olduğunu ayrıca birinden bir kitap ödünç aldığını hatırlamıştır. Ancak ödünç aldığı kitabı kaybeden ve hiçbir zaman yirmi çitil paraya bir arada sahip olamayan Nizâmeddin Evliyâ, bunun üzerine Ecûdehen’den yola çıkarak Delhi’ye gitmiş ve terziye on çitil getirdiğini diğer geri kalanı ise daha sonra temin ettiğinde getireceğini söylemiştir. Onun dürüstlüğüne gören terzi: “Şeyhin (Ferîdüddin Genc-i Şeker) yanından geliyorsun değil mi? Diğer kalanı bağışladım” demiştir. Daha sonra kitapçıya gitmiş kütüphaneci kimsin diye sormuş kendisi de: “Senden bir kitap ödünç almıştım ancak kitabı kaybettim. Onun yerine başka bir nüsha yazdım” demiştir. Bunları duyan kitapçı: “Siz semeresi bol olan bir yerden geliyorsunuz, kitabı size hediye ettim” şeklinde karşılık vermiştir.²³

Hayatını İslâm’a adayan Nizâmeddin Evliyâ hiç evlenmemiştir. Bunun nedeni ise şöyle rivayete edilmiştir. Bir defasında Nizâmeddin Evliyâ’nın şalvarı yırtılmış ve bunu gören Ferîdüddin Genc-i Şeker kendi şalvarını ona vermiştir. O da kendi şalvarı

²³ Siczî, *Fevâidü'l-Fuâd*, 169; Mîrhord, *Siyerü'l-Evliyâ*, 330.

üzerine giymiş ancak sevinçten ipini bağlamayı unutmuştur. Tam kalkacağı sırada şalvarı düşmüş ve bunun üzerine Hocası: “Şalvarın ipini iyi bağla ki kıyamet günü düşmesin” demiştir. Nizâmeddin Evliyâ, hocasının bu sözünü evliliğe yorumlamış ve hiç evlenmemiştir.²⁴

3. Tahsil Hayatı

Erken yaşlarda (beş yaş) babasını kaybeden ve çocukluğu yoksulluk içinde geçen Nizâmeddin Evliyâ'nın eğitimini annesi Bîbî Zelîha üstlenmiştir.²⁵ İlk eğitimini memleketinde alan Nizâmeddin Evliyâ, on altı yaşında iken ilim tahsili için ailesiyle birlikte Delhi'ye yerleşmiştir. Ailesi, Ferîdüddin Genc-i Şeker'in biraderi Necîbüddin Mütevekkil'in (ö. 669/1271) evine yakın bir yere yerleşmesi sayesinde onun sohbetlerinden faydalanmıştır.²⁶ Bunun yanı sıra o dönemde Delhi'de bulunan ünlü alimlerden de yararlanmıştır. Nitekim Sultan Nâsırüddin Mahmud'un hazine müsteşarlığı gibi devletin önemli görevinde bulunan ve aynı zamanda eğitim ve öğretime devam eden Mevlâna Şemseddin'in

²⁴ Mevdûdî, *Târih-i Çişt û Meşâyih-i Çiştîyye*, 221.

²⁵ Mîrhord, *Siyerü'l-Evliyâ*, 167; Cemâlî, *Siyerü'l-Ârifîn*, 80; Muhaddis ed-Dihlevî, *Ahbârü'l- Ahyâr fî Esrâri'l-Ebrâr*, 103; Erkan Türkmen, *Emir Hüsrev-i Dihlevî'nin Hayatı, Eserleri ve Edebî Şahsiyeti* (Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, 1989), Giriş XXIII.

²⁶ Çiştî Sâbirî, *Mirâtü'l-Esrâr*, 777; en-Nedvî, *İslâm Önderleri Tarihi*, 3/64.

öğrencileri arasına girmiştir.²⁷ Kısa sürede onun gözde öğrencileri arasına giren Nizâmeddin Evliyâ, hocasının ona olan güveninden dolayı odasına onun ve iki arkadaşının dışında kimseye izin verilmediğini belirtmiştir.²⁸

Nizâmeddin Evliyâ, öğrencilik yıllarında üstün zekâsı ve girdiği tartışmalardaki üstün başarısından dolayı kendisine “*Bahhas*” (araştırmacı) ve “*Mahfil-şiken*” (Çember kıran) lakapları verilmiştir.²⁹ Ebû Muhammed Kâsım b. Alî b. Muhammed el-Harîrî’nin (ö. 516/1122) *Makâmât*³⁰ adlı eserini öğrenciler anlamakta zorlanırken o bu eserin kırk makâmesini ezberlemiştir. Tabii ki daha sonra buna haddinden fazla zaman ayırdığı için kefarete olarak *Meşâriku’l-Envârî’n-Nebeviyye*³¹ adlı hadîs kitabını hıfz etmiştir. Bu eseri dönemin ünlü hadisçisi Kemâleddin Zâhid (ö. 684/1285) diye bilinen Muhammed b. Ahmed el-

²⁷ Mîrhord, *Siyerü’l-Evliyâ*, 175; Cemâlî, *Siyerü’l-Ârifîn*, 80; Muhaddis ed-Dihlevî, *Ahbârü’l-Ahyâr fi Esrâri’l-Ebrâr*, 104.

²⁸ Cemâlî, *Siyerü’l-Ârifîn*, 80; en-Nedvî, *İslâm Önderleri Tarihi*, 3/65.

²⁹ Mîrhord, *Siyerü’l-Evliyâ*, 175; en-Nedvî, *İslâm Önderleri Tarihi*, 3/65; Özcan, “Nizâmeddin Evliyâ”, 33/179-180.

³⁰ Toplumdaki eksiklik ve çelişkilere dikkat çekmek amacıyla, Ebû Zeyd es-Serûcî adlı hayalî kahraman adına uydurulmuş maceraların râvi rolündeki Hâris b. Hemmâm’ın dilinden akıcı bir üslûpla anlatıldığı nazım-nesir karışımı bir eserdir. Hulusi Kılıç, “Harîrî” (İstanbul: DİA, 1997), 16/191.

³¹ Radiyyüddin es-Sâgânî’nin (ö. 650/1252), derlediği bazı sahih hadisleri nahiv konularına göre düzenlediği eserdir. İbrahim Hatiboğlu, “Meşâriku’l-envârî’n-nebeviyye” (İstanbul: DİA, 2004), 29/361.

Mâreklî'den okumuş ve ondan hadis icazetini almıştır. Bu zat, aynı zamanda bu eserin yazarı Radıyyüddin es-Sâgânî'nin (ö. 650/1252) öğrencisidir.³²

Nizâmeddin Evliyâ, her ne kadar kendini tamamen ilim tahsiline adanmış idiyse de ruhu bu zâhirî ilimleri inceleme ve tartışmaktan huzursuzdur.³³ Gönlü başka şeyler aramakta, dostlarına: “*Ben aranızda fazla kalıcı değilim kendime misafir gözüyle bakıyorum.*” Tabii bu sözler Ferîdüddin Genc-i Şeker ile tanışmadan önce söylenmiştir.³⁴

Nizâmeddin Evliyâ, Ferîdüddin Genc-i Şeker'e intisâb ettikten sonra hocasına “Efendim ilim tahsilini bırakıp ibadet ve nafilelerle meşgul olmak istiyorum” demiştir. Ancak Ferîdüddin Genc-i Şeker: “Ben kimseyi ilimden menetmem. İlim de tahsil et, nafileler ile de meşgul ol. Bakalım hangisi galip gelir. Çünkü derviş için biraz ilimde gerekir” diyerek ilmin önemine dikkat çekmiştir.³⁵

Nizâmeddin Evliyâ, birçok ilim talibi gibi o da ilmî icazetini aldıktan sonra bir yere devlet memuru olarak atanmayı düşünmüştür. Ancak tasavvuf erbabı olan hocaları onda mürşitlik vasfını görmüş olmalı ki

³² Mîrhord, *Siyerü'l-Evliyâ*, 175; en-Nedvî, *İslâm Önderleri Tarihi*, 3/66.

³³ en-Nedvî, *İslâm Önderleri Tarihi*, 3/67.

³⁴ Siczî, *Fevâidü'l-Fuâd*, 52; Mîrhord, *Siyerü'l-Evliyâ*, 188; en-Nedvî, *İslâm Önderleri Tarihi*, 3/67.

³⁵ Mîrhord, *Siyerü'l-Evliyâ*, 183; Abdurrahmân Çiştî Sâbirî, *Mirâtü'l-esrâr*, 780; Ali Mahmud b. Candar, *Dürr-i Nizâmî*, 32.

ona devlet memuru değil de tekke de insanları irşad ve tebliğ yapmasını tavsiye etmişlerdir. Nitekim Ferîdüddin Genc-i Şeker'in hizmetinde olduğu sırada bir gün Necîbüddin Mütevekkil'in meclisine katıldığını ve kendisine: "Efendim bir yere kâdı olabilmem için bana dua etseniz" dediğini, ancak Necîbüddin Mütevekkil'in hiç ses etmediğini ancak duymadı zannıyla tekrar sorduğunu fakat kendisine dönüp tebessüm ederek: "Sen kâdı olma başka bir şey ol" dediğini aktarır.³⁶

4. Tarîkata İntisâbı

Rivayete göre Nizâmeddin Evliyâ medresede gramer kitaplarını okurken hocasının huzuruna Mülân şehrinde Ebû Bekir Kavyâl adında biri gelmiştir. Bu zat Bahâeddîn Zekerîyyâ el-Mültânî'nin (ö. 661/1263) üstünlüklerini ve bu zat sayesinde Mülân halkının sürekli zikir ve nafilâ ibadetlerle meşgul olduğunu, kadınların el değirmeni çevirirken bile Allah'ı zikrettiklerini anlatmaya başlamıştır. Ancak bu sözler Nizâmeddin Evliyâ'nın gönlünde pek tesir bırakmamıştır. Ardından bu kişi, Ecûdehen'e (Adjodhan; bugün Pâk Pattan) gittiğini ve orada bulunan Ferîdüddin Genc-i Şeker'in meziyetlerini anlatmaya başlayınca, Nizâmeddin Evliyâ'nın elinde olmadan gönlüne onun muhabbeti girmiş ve ona gitme

³⁶ Siczî, *Fevâidü'l-Fuâd*, 16; Mîrhord, *Siyerü'l-Evliyâ*, 260; ed-Dihlevî, *Ahbârü'l-Ahyâr fî Esrârî'l-Ebrâr*, 114; Çiştî Sâbirî, *Mirâtü'l-Esrâr*, 798.

arzusuyla her namazdan sonra adını anmaya başlamıştır.³⁷ Nizâmeddin Evliyâ, bu olaydan kısa bir süre sonra eğitimini yarıda bırakıp dönemin önemli Çiştîyye şeyhi olan Ferîdüddin Genc-i Şeker'e intisâb etmek için Ecûdehen'e gimiştir.³⁸ Çarşamba günü mürşidinin huzuruna çıkan Nizâmeddin Evliyâ, sanki Ferîdüddin Genc-i Şeker yıllarca onu hasretle bekliyormuşçasına Nizâmeddin Evliyâ'yı gördüğü an şu beyti okumuştur:

ای آتش فراق دله کباب کرده
سیلاب اشتیاق جانها خراب کرده

*Ey ayrılık ateşi gönülleri kavuran kimse,
Özlem sellerin canları harap etti.*³⁹

Nizâmeddin Evliyâ'yı çok seven mürşidi başka bir defasında onu öven şu sözleri söylemiştir: “Rabbim sana ilim, ilâhi aşk ve akıl hazinesini bahşetmiştir. Her

³⁷ Siczî, *Fevâidü'l-Fuâd*, 179; Mîrhord, *Siyerü'l-Evliyâ*, 174; Muhammed Gavsî, *Gülzâr-ı Ebrâr*, 95; Muhaddis ed-Dihlevî, *Ahbârü'l-Ahyâr*, 103-104; Abdurrahmân Çiştî Sâbirî, *Mirâtü'l-esrâr*, 778; en-Nedvî, *İslam Önderleri Tarihi*, 3/63; Çiştî Mevdûdî, *Târih-i Çişt'u-Meşâyih-i Çiştîyye*, 219.

³⁸ es-Siczî, *Fevâ'idü'l-fu'âd*, (Mukaddime, Muhsin Keyânî), 15; Cemâlî, *Siyerü'l-Ârifin*, 82; Abdurrahmân Çiştî Sâbirî, *Mirâtü'l-esrâr*, 778; en-Nedvî, *İslam Önderleri Tarihi*, 3/71; Gülâm Ali Âryâ, *Tarîkati Çiştîyye*, 131; Özcan, “Nizâmeddin Evliyâ”, 33/179-180; Çiştî Mevdûdî, *Târih-i Çişt'u-Meşâyih-i Çiştîyye*, 218.

³⁹ Mîrhord, *Siyerü'l-Evliyâ*, 182; Muhammed Gavsî, *Gülzâr-ı Ebrâr*, 95; Muhaddis ed-Dihlevî, *Ahbârü'l-Ahyâr*, 104; Abdurrahmân Çiştî Sâbirî, *Mirâtü'l-esrâr*, 778; en-Nedvî, *İslam Önderleri Tarihi*, 3/70; Türkmen, *Emir Hüsrev-i Dihlevî'nin Hayatı, Eserleri ve Edebî Şahsiyeti*, Giriş XXIV; Çiştî Mevdûdî, *Târih-i Çişt'u-Meşâyih-i Çiştîyye*, 219.

kimde bu üç özellik bulunursa Halifelik ve mürşitlik özelliklerini en iyi şekilde yerine getirir.”⁴⁰

Nizâmeddin Evliyâ, Ferîdüddin Genc-i Şeker’e intisâb ettikten sonra ilâhî aşkı ve cezbesi tahsil hayatına son vermeyi arzuladıysa da ancak onun intisâb ettiği engin mürşid, sûfî olduğu kadar aynı zamanda büyük bir âlimdi ve tarîkatta ilmin önemine dikkat çekerek: “Nizâmeddin, sen bazı kitapları benden okumalısın” buyurmuştur.⁴¹ Böylece tasavvufun önemli eserlerinden ‘*Avârifü’l-ma’ârif*’i,⁴² Ebû Şekûr Muhammed b. Abdisseyyid b. Şuayb es-Sâlimî el-Leysî’nin (ö. 460/1068’den sonra) *et-Temhîd*⁴³ adlı eserini ve bunların yanı sıra tecvid ilmini Ferîdüddin Genc-i Şeker’in yanında tahsil etmiştir.⁴⁴

Mürşidinin büyük bir zat olduğunu düşünen Nizâmeddin Evliyâ, ona intisâb ettikten sonra

⁴⁰ es-Siczî, *Fevâ'idü'l-fu'âd*, (Mukaddime, Muhsin Keyânî), 16; Mîrhord, *Siyerü'l-Evliyâ*, 477; Muhaddis ed-Dihlevî, *Ahbârü'l-Ahyâr*, 113; Abdurrahmân Çiştî Sâbirî, *Mirâtü'l-esrâr*, 782; Nizâmî, *Târîh-i Meşâyih-i Çiştî*, 274; en-Nedvî, *İslâm Önderleri Tarihi*, 3/119; Bahâre Fazlî Derzî - Muhammed Mansûr Tabâtabâî, “Âdâb-i Hânkâh-i Baba Ferîdüddîn Genc-i Şeker”, *Fasıl-nâme-i Mutâlâ-i Şibh-i Kâre-i Hind* 5/16 (2013), 130.

⁴¹ Abdurrahmân Çiştî Sâbirî, *Mirâtü'l-esrâr*, 780; en-Nedvî, *İslâm Önderleri Tarihi*, 3/72-73.

⁴² Siczî, *Fevâ'idü'l-Fuâd*, 94.

⁴³ Mârifet ve tevhidin esaslarına dair kaleme alınmış bir eserdir. Yusuf Şevki Yavuz, “Ebû Şekûr es-Sâlimî” (İstanbul: DİA, 2016), Ek-1/374-377.

⁴⁴ Mîrhord, *Siyerü'l-Evliyâ*, 181; Muhammed Gavsî, *Gülzâr-ı Ebrâr*, 95; Muhaddis ed-Dihlevî, *Ahbârü'l-Ahyâr*, 104; en-Nedvî, *İslâm Önderleri Tarihi*, 3/73.

başından geçen bir olayı şöyle anlatır: “Bir gün birlikte medresede okuduğum bir arkadaşım Ecûdehen’e geldi. Beni yırtık, eski elbiseler içinde görünce hayret etti ve üzüntü ve acıma ile karışık bir şekilde: ‘Nizâmeddin, bu ne hal! Kendini perişan etmişsin, eğer ders verseydin devrin müctehidi olurdun, şöhretin her tarafa yayılırdı.’ Bunları duyunca yolumdan beni ayırır korkusuyla ondan özür dileyerek ayrıldım. Daha sonra müşşidimin huzuruna çıktım ve o kendiliğinden: ‘Nizâmeddin! Şayet bir arkadaşınla karşılaşırsan, o da bu ne haldir kendini perişan etmişsin, şayet eğitimi bırakmasaydın bu hallere düşmezdin dese ona ne cevap verirdin?’ ‘Efendim ne buyurursanız onu söylerim.’ O da şu şiiri okumamı söyledi:

Sen benim yol arkadaşım değilsin.

Kendi yoluna git, yolun açık olsun.

Ben de geri kalayım.

Ardından mutfaktan çeşitli yemeklerden oluşan bir sofrayı başına koyup o arkadaşına götürmemi buyurdu. Arkadaşım beni bu halde görünce ağlayarak bana doğru koşup sofrayı indirdi ve ‘sen ne yaptın!’ dedi. Böyle deyince ben de baştan sona hepsini anlattım. Olanları duyunca ‘senin müşşidin seni tevazu ve nefsanî duygulardan arındırmış. Beni de onun huzuruna götür.’ Şeyhin huzuruna çıktık; arkadaşım ona bîat etti.”⁴⁵

⁴⁵ Mîrhord, *Siyerü'l-Evliyâ*, 344; Muhaddis ed-Dihlevî, *Ahbârü'l-Ahyâr fî Esrâri'l-Ebrâr*, 155; Halik Ahmed Nizâmî, *Târîh-i Meşâyih-i*

Nizâmeddin Evliyâ, Ferîdüddin Genc-i Şeker'in yanında tasavvufî eğitimini tamamladıktan sonra müşidi tarafından kendisine tasavvuf icazeti verilmiştir. Bu icazetin Arapça aslı *Siyerü'l-Evliyâ* adlı eserde mevcuttur.⁴⁶ 664/1265 yılında halife tayin edilen Nizâmeddin Evliyâ, müşidinin işaretiyle Delhi'ye gidip irşâd faaliyetlerine başlamıştır.⁴⁷ Müşidi onu Delhi'ye gönderirken "Sürekli ibadet ve taatle meşgul ol, vaktini boş geçirme, nafil oruç yolun yarısıdır; nafil namaz ve hac, yolun diğer yarısıdır. Sen gölgesinden herkesin yararlanacağı bir ağaç olacaksın. Kabiliyetinin gelişmesi için zikir ve mücâhedeye yoğunlaş.⁴⁸ Sana karşı çıkanları memnun etmek için var gücünle çalış. Senin üzerinde hakkı olanları memnun etmek için bir dakika bile durma!" diyerek bir halifede bulunması gereken hususları kendisine hatırlatmıştır.⁴⁹

Müşidi vefat ettiği sırada Delhi'de olan Nizâmeddin Evliyâ, vefat haberini duyar duymaz

Çişt (Delhi: Nedvetü'l Musannifin Urdûbâzâr, 1985), 281; en-Nedvî, *İslâm Önderleri Tarihi*, 3/76.

⁴⁶ Mîrhord, *Siyerü'l-Evliyâ*, 196.

⁴⁷ es-Siczî, *Fevâ'idü'l-fu'âd*, (Mukaddime, Muhsin Keyânî), 16; Cemâlî, *Siyerü'l-Ârifîn*, 84; Muhaddis ed-Dihlevî, *Ahbârü'l- Ahyâr*, 105; en-Nedvî, *İslâm Önderleri Tarihi*, 3/78-80; Gülâm Ali Âryâ, *Tarikati Çiştîyye*, 131; Özcan, "Nizâmeddin Evliyâ", 33/179-180; Çiştî Mevdûdî, *Târih-i Çişt'u-Meşâyih-i Çiştîyye*, 219.

⁴⁸ Muhaddis ed-Dihlevî, *Ahbârü'l- Ahyâr*, 106; en-Nedvî, *İslâm Önderleri Tarihi*, 3/78.

⁴⁹ Cemâlî, *Siyerü'l-Ârifîn*, 84; en-Nedvî, *İslâm Önderleri Tarihi*, 3/80; Çiştî Mevdûdî, *Târih-i Çişt'u-Meşâyih-i Çiştîyye*, 220.

Ecûdehen'e gelmiş, şeyhin vasiyeti üzere ve Çiştîyye tarîkatında gelenek olan seccade, 'asâ ve hırkayı Bedreddin İshâk'tan teslim almıştır.⁵⁰ Ferîdüddin Genc-i Şeker vefat etmeden önce bu emanetleri Nizâmeddin Evliyâ'ya vermek üzere Bedreddin İshâk'a teslim etmişti.⁵¹ Bu emanetlerin kendisine verilmesi, halifeliğe layık ve mürşidi tarafından takdir edildiği anlamına geliyordu. Mürşidi vefat ettiğinde onu anmış ve ben de şeyhim Kutbeddîn Bahtiyâr Kâkî (ö. 633/1235) vefat ettiğinde yanında değildim, Hânsi şehrindeydim demiştir.⁵²

5. Şahsiyeti

Nizâmeddin Evliyâ, kimseye karşı kin ve intikam duygusu taşımamıştır. Bütün insanlara hassaten Müslümanlara karşı çok şefkatli ve merhametli davranmıştır.⁵³ Affetmeyi ve haksızlıklara karşı sabretmeyi öğütleyen Nizâmeddin Evliyâ, mürîdlerine şunları tavsiye etmiştir: "Kötülüğe karşılık iyilik yapın ve eğer biri yolunuza diken koydu diye sizde diken koyarsanız her taraf dikenle dolar. Mürîdlerin yolu, doğrulara karşılık da doğruluk, eğrilere karşılık da doğruluktur."⁵⁴ Kötülüğün bertaraf edilmesi için

⁵⁰ en-Nedvî, *İslam Önderleri Tarihi*, 3/84-85.

⁵¹ Siczî, *Fevâidü'l-Fuâd*, 66; en-Nedvî, *İslam Önderleri Tarihi*, 3/85.

⁵² Siczî, *Fevâidü'l-Fuâd*, 66; Muhaddis ed-Dihlevî, *Ahbârü'l-Ahyâr*, 105; en-Nedvî, *İslam Önderleri Tarihi*, 3/85.

⁵³ en-Nedvî, *İslam Önderleri Tarihi*, 3/127.

⁵⁴ Siczî, *Fevâidü'l-Fuâd*, 107; Mîrhord, *Siyerü'l-Evliyâ*, 730; en-Nedvî, *İslam Önderleri Tarihi*, 3/124.

muhtakkak bir tarafın erdemli davranması gerektiğini daima müridlerine hatırlatmış ve bununla ilgili şu mısraları sürekli tekrarlamıştır:

هر که ما را یار نبود ایزد او را یار باد
و آنکه ما را رنجه دارد راحتش بسیار باد
هر که او خاری نهد در راه ما از دشمنی
هر گلی کز باغ عمرش بشگفتد بی خار باد

Her kim bizi sevmezse Cenab-ı Hakk ona yar olsun.

Bize kim kötülük yapar, eziyet ederse, rahat ve huzuru bol olsun.

Düşmanlık olsun diye bizim yolumuza dikenler koyan herkesin.

*Ömür bahçesinde biten bütün gülleri dikensiz olsun.*⁵⁵

Duygusal ve şefkat sahibi olan Nizâmeddin Evliyâ, insanların acı çekmesine tahammül edememiş ve her mürid gibi o da elinden geldiğince kişilere maddi mânevî yardımında bulunmaya çalışmıştır. Nitekim bir defasında insanlar bir ağacın gölgesinde sohbetini dinlerken bazıları yer bulamadığından güneşte kalmışlardır. Bu durum Nizâmeddin Evliyâ'nın dikkatini çekmiş ve bunun üzerine sohbetini yarıda bırakarak meclistekilere şöyle seslenmiştir: "Kardeşlerim biraz sıkışın, güneşte oturan kardeşlerimize de yer açılın. Onlar güneş

⁵⁵ Siczî, *Fevâidü'l-Fuâd*, 107; Mîrhord, *Siyerü'l-Evliyâ*, 730; en-Nedvî, *İslam Önderleri Tarihi*, 3/123.

altında otururken ben burada yanıyorum” diyerek insanlara olan duyarlılığını göstermiştir.⁵⁶

Nizâmeddin Evliyâ'nın Müslümanlar arasındaki kardeşliğe önem verdiğini gösteren başka bir olay ise şöyle nakledilmiştir. Bir defasında müridler, “Efendim sağda solda minberde sizin aleyhinize konuşuyorlar buna dayanamıyoruz.” dediklerinde bir mürşide yakışır bir şekilde şöyle demiştir: “Bana düşmanlık ve kin besleyen herkesi affettim, sizin de affetmenizi istiyorum, kimseyle cebelleşmeyin.⁵⁷ Benim hakkımda kötü düşünen Çücu adındaki kişi öldüğünde onun mezarına gidip ‘İlâhî! Benim hakkımda söylediği bütün kötü sözlerinden dolayı kendisini affettim, benim yüzümden kendisini cezalandırmayın’ dedim.” Ayrıca kavga ve husumet karşısında nasıl davranılması gerektiğini şu cümlelerle ifade etmiştir: “Şayet iki kişi arasında husumet olduysa doğru olan gönlü saf tutmaktır. Çünkü siz ona karşı gönlünüzü saf tuttunuz mu hasmınızın da kini azalır. Kötülükten bir şey gelmez. Zira şöyle bir söz var: “Sûfînin malı sebil, kanı ise mubahtır.’ Madem durum buysa neden birbirinize karşı husumet besliyorsunuz?” diyerek mürîdleri şeytanın tuzaklarına karşı uyarmış ve Hz. Peygamberin hadislerini esas almaları gerektiğini vurgulamıştır.⁵⁸

⁵⁶ Siczî, *Fevâidü'l-Fuâd*, 114; en-Nedvî, *İslam Önderleri Tarihi*, 3/127.

⁵⁷ Siczî, *Fevâidü'l-Fuâd*, 117; Mîrhord, *Siyerü'l-Evliyâ*, 554.

⁵⁸ Siczî, *Fevâidü'l-Fuâd*, 118; Mîrhord, *Siyerü'l-Evliyâ*, 555.

Nizâmeddin Evliyâ, nefsani duygularla yaklaşıma gönülle yaklaşmak gerektiğini zira nefsin daima husumet, fitne ve garaz taşıdığını ama kalbin sükûnet, rıza ve letâfet taşıdığını belirtmiştir. Bu yüzden şayet nefse kalp ile karşılık verilirse nefsin mağlup olacağını ancak nefse nefisle karşılık verildiği takdirde kötülüğün başını alıp gideceğini söylemiştir.⁵⁹ İnsanların sıkıntıları ve üzüntülerine ortak olmaya çalışan Nizâmeddin Evliyâ, Müslüman kardeşinin sıkıntılarını gönlünde hissetmeyen kişinin taş kalpli olduğunu vurgulamıştır.⁶⁰

Hayatını İslâm'a ve insanların hizmetine adanmış Nizâmeddin Evliyâ, ibadetleri ferdi ve ictimai diye iki kategoride değerlendirmiştir. Bireysel olanın sadece şahsı ilgilendirdiğini ve namaz, oruç, zikir gibi ibadetlerin bu cinsten olduğunu belirtmiştir. Toplumsal, diğer adıyla geçişli ibadetin ise faydasının başkalarına da ulaştığını; Müslümanlar arasında barış sağlamanın ve başkalarına merhamet etmenin bu kabilden olduğunu ve bu tür ibadetlerin mükafatının daha fazla olduğunu vurgulamıştır.⁶¹ Bundan olsa gerek Nizâmeddin Evliyâ'nın tekkesine her kesimden insan uğramış; onlara eşit davranılmış ve şefkat

⁵⁹ Siczî, *Fevâidü'l-Fuâd*, 151; Mirhord, *Siyerü'l-Evliyâ*, 731.

⁶⁰ en-Nedvî, *İslam Önderleri Tarihi*, 3/128-129.

⁶¹ Siczî, *Fevâidü'l-Fuâd*, 16; en-Nedvî, *İslam Önderleri Tarihi*, 3/156.

gösterilmiştir. Ayrıca gariban ve miskinlere yemek ve elbise yardımı kendisi tarafından yapılmıştır.⁶²

Nizâmeddin Evliyâ Kur'ân-ı hayatı boyunca başucu kitabı yapmış ve Müslümanların daima Kur'ân-ı Kerîm ile hemhal olmaları gerektiğini söyleyerek ezberlenmesini tavsiye etmiştir. Nitekim Emîr Hasan Siczî kendisine intisâb ettiğinde ileri yaşına rağmen ona Kur'ân-ı Kerîm'i hıfzetmesini söylemiştir.⁶³ Sohbetleri sadece lafta kalmamış bizzat hayatına yansımıştır. Öyle ki yaşının ilerlemesine rağmen vakit namazlarını cemaatle kılmış ve devamlı nafîle oruç tutmaya özen göstermiştir.⁶⁴ Sürekli nafîle oruç tutmasına rağmen çok az yemek yediği hatta bir defasında kendisine “Efendim iftarda da sahurda da az yemek yiyorsunuz böyle devam ederseniz çok zayıflarsınız” denildiğinde bunun üzerine ağlayarak “Sokakta aç kimsesiz insanlar sürünürken bu yemekler boğazımdan nasıl geçer?” diyerek Müslümanın nasıl davranması gerektiğini bizlere öğretmiştir.⁶⁵

Nizâmeddin Evliyâ, mürîdlerine gücü ve yetenekleri nisbetinde görev vermiştir. Nitekim

⁶² Abdurrahmân Çiştî Sâbirî, *Mirâtü'l-esrâr*, 788;

⁶³ en-Nedvî, *İslam Önderleri Tarihi*, 3/144.

⁶⁴ Mîrhord, *Siyerü'l-Evliyâ*, 204; Abdurrahmân Çiştî Sâbirî, *Mirâtü'l-esrâr*, 786; en-Nedvî, *İslam Önderleri Tarihi*, 3/144-146; Çiştî Mevdûdî, *Târih-i Çişt'u-Meşâyih-i Çiştîyye*, 115.

⁶⁵ Mîrhord, *Siyerü'l-Evliyâ*, 209; Muhaddis ed-Dihlevî, *Ahbârü'l-Ahyâr*, 106; en-Nedvî, *İslam Önderleri Tarihi*, 3/109; Çiştî Mevdûdî, *Târih-i Çişt'u-Meşâyih-i Çiştîyye*, 227.

Siyerü'l-Evliyâ adlı eserde onunla ilgili şu ibareler yazılmıştır: “Öyle ki o akıl, hikmet ve kerâmette kemâl sahibiydi. Herkese yeteneğine göre farklı görev verirdi. Birine sen mürîd yetiştir diğetine sen halk arasında kal onların cefasına katlan gibi değişik görevler verirdi.”⁶⁶ Ayrıca ihlasa ve zühde önem veren Nizâmeddin Evliyâ’nın, kendini riyaya ve dünya malına kaptıran halifelerini görevden ‘azlettiği aktarılmıştır.⁶⁷

6. İlmî Şahsiyeti

Nizâmeddin Evliyâ, mânevî ve bâtınî ilimlerde yetkin olduğu gibi zâhirî ilimlerde de alimdi. Kendi döneminin ilimlerini yine dönemin ünlü hocalarından okumuştur.⁶⁸ O günün medrese müfredatındaki ilimleri Mevlâna Şemseddin’den tahsil etmişti. Ebû Muhammed Kâsım b. Alî b. Muhammed el-Harîrî’nin *Makâmât’ını*⁶⁹ öğrencileranlamakta zorlanırken o bu eserin kırk makâmesini ezberlemişti. Hadîsle ilgili *Meşâriku'l-envâri'n-nebeviyye* adlı eseri dönemin ünlü hadîşçisi Kemâleddin Zâhid diye bilinen Muhammed b. Ahmed. el-Mâreklî’den ezberlemiş ve aynı alimden

⁶⁶ Abdurrahmân Çiştî Sâbirî, *Mirâtü'l-esrâr*, 861; Nizâmî, *Târîh-i Meşâyih-i Çişt*, 288.

⁶⁷ en-Nedvî, *İslam Önderleri Tarihi*, 3/121.

⁶⁸ en-Nedvî, *İslam Önderleri Tarihi*, 3/150.

⁶⁹ Toplumdaki eksiklik ve çelişkilere dikkat çekmek amacıyla, Ebû Zeyd es-Serûcî adlı hayalî kahraman adına uydurulmuş maceraların râvî rolündeki Hâris b. Hemmâm’ın dilinden akıcı bir üslûpla anlatıldığı nazım-nesir karışımı bir eserdir. Kılıç, “Harîrî”, 16/192.

hadîs icazetini almıştı.⁷⁰ Ferîdüddin Genc-i Şeker'in yanında tasavvufun önemli eserlerinden '*Avârifü'l-ma'ârif*' ve Ebû Şekûr Muhammed b. Abdisseyyid b. Şuayb es-Sâlimî el-Leysî'nin *et-Temhîd* adlı eserini ve ayrıca tecvid ilmini de okumuştur.⁷¹

Nizâmeddin Evliyâ'nın fıtraten mânevîyata meyilli olması, onun zâhirî ilimlere kayıtsız kaldığı anlamına gelmediğini söylemek gerekmektedir. Nitekim Zemahşerî'nin (ö. 538/1144) *Keşşâf* ve *Mufasssal* adlı eserlerinin istinsâh edilip kendisine gönderilmesini istemesi onun ne kadar ilme önem verdiğinin bariz bir göstergesidir.⁷²

Zülcenâheyn diyebileceğimiz Nizâmeddin Evliyâ, zâhir ve bâtın ilimleri kendisinde birleştirmiş ve böylece kendisine herhangi bir ilim dalında bir mesele sorulduğunda Cenab-ı Hakk'ın verdiği feraset ve ilmî derinliği sayesinde meclistekileri hayretler içinde bırakacak şekilde ikna edici cevaplar vermiştir. Öyle ki, meclistekiler şaşkınlık içinde birbirilerine "Bunlar kitaptan verilen cevaplar değil, bunlar ledünnî ve Hakk tarafından bahşedilen bilgilerdir." demişlerdir. Bunun neticesinde kendi ilimleriyle

⁷⁰ en-Nedvî, *İslam Önderleri Tarihi*, 3/66,150.

⁷¹ en-Nedvî, *İslam Önderleri Tarihi*, 3/73,150.

⁷² en-Nedvî, *İslam Önderleri Tarihi*, 3/150.

mağrur olan bazı zâhir ulemanın pişman olup kendi mürîdleri arasına katıldıkları aktarılmıştır.⁷³

Onun ilmi derinliği hakkında şöyle bir olay daha aktarılmıştır: Rivayete göre Mevlânâ Şemseddin Yahyâ ve teyzesinin oğlu Sadreddin Nâvulî, Ude'den Delhi'ye ilim tahsili için gelmişler. O sırada Nizâmeddin Evliyâ'nın namı her tarafa yayılmıştır. Bu ikisi tasavvuf ehline inanmadıkları için onun ziyaretine gitmemişlerdir. Bir gün teyzesinin oğlu Şemseddin Yahyâ'ya: "Bu kadar millet gidip Nizâmeddin Evliyâ'yı ziyaret ediyor. İlmi var mı yok mu bir gün gidip deneyelim. Biz halk gibi ona fazla hürmet etmeyeceğiz. Sadece selam verip oturacağız" demiş ve o şekilde anlaşmışlardır. Fakat beklenmedik bir şekilde onu görür görmez muhabbeti gönüllerine işlemiştir. Nizâmeddin Evliyâ, Delhi'yi kastederek "Siz şehirden mi geliyorsunuz?" diye sormuş çünkü o sıralar kendisi Giyâspûr'daydı. "Evet efendim, orada öğrenci misiniz diye sormuş onlar da evet, Zâhirüddin Behkerî adlı müderrisin yanında usûl ve Pezdevî⁷⁴ adlı eseri okuyoruz. Nizâmeddin Evliyâ, Pezdevî'deki müşkül olan meseleleri onlara sorunca efendim biz de hocamızla birlikte bu müşküleri halledememiştik demişler. Bu sefer Nizâmeddin Evliyâ o meseleleri

⁷³ Mîrhord, *Siyerü'l-Evliyâ*, 211; en-Nedvî, *İslam Önderleri Tarihi*, 3/154.

⁷⁴ Ebü'l-Hasen Ebü'l-Usr Fahrü'l-İslâm Alî b. Muhammed b. el-Hüseyn b. Abdilkerîm el-Pezdevî (ö. 482/1089) Hanefî fakihî ve Hanefî fıkıh usulü müellifi.

onlara izah edince bunların onun hem mürşid hem de alim olduğuna kanaat getirmişler ve ona mürîd olmuşlardır. Ayrıca ayrıldıktan sonra kendi kendilerine biz onun kerâmet sahibi olduğunu duymuştuk ama bu kadar alim olduğunu tahmin etmemiştik diyerek hayret ve hayranlıklarını saklayamamışlardır.⁷⁵

Nizâmeddin Evliyâ sözlerinde, fıkha dair birçok soruya geniş cevaplar vermiş ve diğer mezheplere hâkim olmakla birlikte daha çok Hanefi mezhebine göre amel ettiği görülmüştür.⁷⁶ Nitekim Şafiî mezhebine göre sadece Peygamber efendimizin davranışlarına sünnet denildiğini ancak Hanefî mezhebinde sahâbînin fiillerine de sünnet denildiğini ve bu yüzden teravih namazına sahâbe sünneti denildiğini aktarmıştır.⁷⁷

Nizâmeddin Evliyâ'nın diğer konularda Sünnîlere göre amel ettiği gibi hidayet ve dalâlet konusunda da aynı düşünceleri taşıdığı şu beyitten anlaşılmaktadır:

گرچه ایزد دهد هدایت دین
بنده را اجتهد باید کرد
نام ای کان به حشر خواهی خواند
هم ازین جا سواد باید کرد

⁷⁵ Mîrhord, *Siyerü'l-Evliyâ*, 329; Abdülhak Muhaddis ed-Dihlevî, *Ahbârü'l- Ahyâr*, 188; Muhammed Belâk, *Matlûbu't-Tâlibin* (Karâçi: Urdubazar, 1997), 32.

⁷⁶ Siczî, *Fevâidü'l-Fuâd*, 173. Mîrhord, *Siyerü'l-Evliyâ*, 398.

⁷⁷ Siczî, *Fevâidü'l-Fuâd*, 196; Mîrhord, *Siyerü'l-Evliyâ*, 389.

Gerçi hidayeti Allah verir.

Ancak kula yakışan çalışmaktır.

Mahşerde isminin okunmasını istiyorsan.

Burada okur yazar olmalısın.⁷⁸

Nizâmeddin Evliyâ sözlerinde, yer yer Mu'tezile'yi eleştirmiş ve burada Mu'tezile'ye yönelttiği eleştirilerden birkaçını zikretmeye çalışalım.

a) Nizâmeddin Evliyâ, Mu'tezile'nin nazarın hiçbir tesirinin olmadığını, bunun hayalden ibaret olduğunu bu yüzden "Nazar haktır"⁷⁹ hadîsini kabul etmediğini ancak onların dediği gibi olmadığını belirtmiştir.⁸⁰

b) Mu'tezile, kafirler ve büyük günah işleyenlerin cehennemde ebedi kalacaklarını savunurlar. Ancak o, kafirlerin taptıkları şeylerden dolayı yani itikadlarından dolayı cehennemde ebedi kalmayı gerektirdiğini fakat büyük günah işleyenlerin bunu terk ettiklerinde bu yaptığım işin hata olduğunu söylediklerinde ve itikad olarak bunu helal saymadıkları müddetçe cehennemde ebedi kalmayacaklarını belirtir. Üstelik asilerin isyan halinde bile üç açıdan muti "itaatkâr" sayıldıklarını ifade eder:

1- Yaptığı işin doğru olmadığını bilir.

2- Yaptığı günahı Allah'ın haberdar olduğunu bilir.

⁷⁸ Siczî, *Fevâidü'l-Fuâd*, 4.

⁷⁹ (Müslim, Selâm: 42.)

⁸⁰ Siczî, *Fevâidü'l-Fuâd*, 87.

Yaptığı günahın affını ümid eder.

Ayrıca Eş'arî mezhebinde son nefeste iman eden birinin artık mümin sayıldığını ve son nefeste Allah korusun dinden dönenin kafir olduğuna dikkatleri çeker.⁸¹

Özetle kaynaklar, ilk dönem Çiştîlerin yani Muînüddîn-i Çiştî, Kutbeddîn Bahtiyâr Kâkî, Ferîdüddîn Genc-i Şeker ve Nizâmeddîn Evliyâ gibi zatların ilmî açıdan öncü kişiler arasında olduklarını belirttiklerini söylemek gerekir.⁸²

Nizâmeddin Evliyâ dinî ilimlerdeki derinliğine rağmen yazılı bir eser bırakmamıştır.⁸³ Sadece mürşidi Ferîdüddin Genc-i Şeker'in sohbetlerini içeren *Râhetü'l-külûb* adlı bir eser kaleme almıştır. Ayrıca günümüze bir hutbesinin ulaştığını, bunun da zaman zaman Hindistan camilerinde okunduğu aktarılmıştır.⁸⁴

Her ne kadar Nizâmeddin Evliyâ eser telif etmemiş olsa da sohbetleri bazı halife ve mürîdleri tarafından kitap haline getirilmiştir. Bunlardan: Emîr Hüsrev, *Efdalü'l-favâid* ve *Râhetü'l-muhibbin*; Muhammed b. Bedreddin İshâk, *Envârü'l-mecâlis*; Azizüddin Sûfî, *Tühfetü'l-ibrâr fî kerâmâtî'l-ahyâr*;

⁸¹ Siczî, *Fevâidü'l-Fuâd*, 88.

⁸² Bayur, *Hindistan Tarihi*, 1/360.

⁸³ Siczî, *Fevâidü'l-Fuâd*, 57.

⁸⁴ Siczî, *Fevâ'idü'l-fuâd*, (Mukaddime, Muhsin Keyânî), 17; en-Nedvî, *İslam Önderleri Tarihi*, 3/159; Özcan, "Nizâmeddin Evliyâ", 33/179-180.

Azizüddin b. Ebû Bekir, *Mecmûü'l-fevâid*⁸⁵ ve Emîr Hasan Siczî *Fevâidü'l-fuâd* adı altında sohbetlerini kitap haline getirmişlerdir.⁸⁶ *Fevâidü'l-fuâd* adlı eser, Nizâmeddin Evliyâ'nın hayatta olması hasebiyle Nizâmiyye'nin önemli eserleri arasında kabul edilmiştir.⁸⁷ Bunların yanı sıra Emîr Hord tarafından kaleme alınan *Siyerü'l-evliyâ* adlı eserde Nizâmeddin Evliyâ'nın sözlerine çokça atıfta bulunulmuştur.⁸⁸

a) İlme Verdiği Değer

Bazı çevrelerce tasavvuf, ilimden kopuk mürîdlerin uyguladıkları bazı ritüellerden ibaretmiş gibi algılanmaktadır. Aslında gerçekte tam bunun tersidir. Zira maneviyatta zirveye ulaşabilmek için zâhirî ilimleri tahsil etmenin esas olduğunu bilmek gerekir. Nitekim Nizâmeddin Evliyâ'nın Pandoh tekkesinin kurucusu Sirâceddin Osman Âdî'ye (Âhî Sirâc) ilim icazetini almayana kadar tasavvuf icazetini vermemesi mürşidlerin ilme verdiği önemi göstermektedir.⁸⁹ Ayrıca Nizâmeddin Evliyâ, mürîdlerine Kur'ân-ı Kerîm zevkini; şiir ve edebiyat zevkinin üzerine çıkarmalarını tavsiye etmektedir.

⁸⁵ es-Siczî, *Fevâ'idü'l-fu'âd*, (Mukaddime, Muhsin Keyânî), 24.

⁸⁶ es-Siczî, *Fevâ'idü'l-fu'âd*, (Mukaddime, Muhsin Keyânî), 24; en-Nedvî, *İslam Önderleri Tarihi*, 3/159; Gülâm Ali Âryâ, *Tarîkati Çiştîyye*, 150; Özcan, "Nizâmeddin Evliyâ", 33/179-180.

⁸⁷ Gülâm Ali Âryâ, *Tarîkati Çiştîyye*, 150.

⁸⁸ en-Nedvî, *İslam Önderleri Tarihi*, 3/111;

⁸⁹ en-Nedvî, *İslam Önderleri Tarihi*, 3/152,205; Mustafa Muhyüddin, eş-Şeyh Muînüddîn-i Cîştî el-Ecmîrî, 79.

Nitekim Emîr Hasan Siczî kendisine intisâb ettiğinde, Kur'ân-ı Kerîm'e şiiirden daha çok zaman ayırmasını tavsiye etmesi bunu göstermektedir.⁹⁰

Nizâmeddin Evliyâ, ilmin kesbî yani çalışarak elde edildiğini, aklın ise fitrî olduğunu yani doğuştan gelen bir meleke olduğunu savunmaktadır. Bunu temellendirmeye çalışan Nizâmeddin Evliyâ; âlim, muallim ve mütaallim şeklinde sıfatların kullanıldığını ancak akıl, muakkil ve müteakkil gibi sıfatların kullanılmadığını belirtmektedir. Ayrıca kişinin ilim tahsil etmesiyle insanlar arasında değer kazandığını fakat sadece bunun yeterli olmadığını, Allah katında makbullerden sayılması için alimin bunu amel ile taçlandırması gerektiğini ifade etmektedir. Nitekim Nizâmeddin Evliyâ; Ömer b. Abdülaziz'in, Mekhûl-i Şâmî'ye (ö. 112/730): "Sen ilim elde ederek insanlar arasında aziz oldun. Allah katında da aziz olmaya çalış" yani ilmini amel ile taçlandır şeklinde mektup yazdığını aktarmaktadır. Nizâmeddin Evliyâ, ilmin Hak katında çok değerli bir amel olduğunu hatta ilmin birçok kişinin kurtulmasına vesile olduğunu belirtmektedir. Nitekim ona göre birçok alime vefatından sonra rüyada "Ne ile affolundunuz?" diye sorulduğunda "İlim sayesinde" cevabını verdiklerini aktarmaktadır. Nizâmeddin Evliyâ, ilim ehli olduğu gibi aynı zamanda ilme değer de vererek müridlerini

⁹⁰ Siczî, *Fevâidü'l-Fuâd*, 295; en-Nedvî, *İslam Önderleri Tarihi*, 3/144.

buna teşvik etmekte ve ilim ehlinin bir meseleyi çözüme kavuşturduğunda aldığı lezzeti dünyanın hiçbir padişahının padişahlıktan alamadığını ifade etmektedir. Ayrıca ilmin hedeflediği bir üst mertebe olan Yüce Allah'a ibadet lezzetinin ise bambaşka bir şey olduğunu söylemektedir. Nitekim dervişlerin bazı vakitlerde ibadetten aldığı lezzetin alimlerin bir meseleyi hallettiklerinde aldıkları lezzetin bunun yanında bir hiç olduğunu beyan etmektedir. *"Alimler peygamberlerin varisleridir"*⁹¹ hadisindeki alim kelimesini farklı açıdan değerlendiren Nizâmeddin Evliyâ, hadisteki ulemâ sözcüğü ile zâhir ulemasının kastedilmediğini çünkü peygamberlerin ilimlerinin kesbî olmadığını dile getirmektedir. Bu yüzden bununla bâtın ilmine sahip olan sûfilerin bu hadis kapsamına girdiğini düşünmektedir. Nizâmeddin Evliyâ, ilim ehlinin ilim sayesinde dervişten daha kolay ve daha çabuk meşhur olduğunu ancak dervişin yanına gelen cahilin amel ve ibadet konusunda daha çabuk mesafe aldığını aktarmaktadır. Nizâmeddin Evliyâ, meşâyih'in her zaman müridlerini ilim tahsiline teşvik ettiklerini ve ilmi terk etmenin caiz olmadığını kendilerine ilettiklerini söylemektedir. Şayet salıkların bâtın hali ilim tahsilini bırakmayı gerektiriyorsa yani bâtınları ilimlerinin önüne geçmiş ise onu terk etmelerinde bir beis olmadığını vurgulamaktadır.⁹²

⁹¹ (Tirmizi: 2782.)

⁹² Mîrhord, *Siyerü'l-Evliyâ*, 535.

Nizâmeddin Evliyâ, medreseye uğrayan öğrencilerin başarılı olabilmeleri için bazı kurallara uymaları gerektiğini söylemektedir. Nitekim Mevlânâ Burhâneddin Neseffî'ye gelen öğrencilere üç şartı ileri sürdüğünü aktarmaktadır:

1. İlme fazla zaman ayırman için günde bir öğün yemek yiyeceksin.

2. Derse ara vermeyeceksin. Bir gün derse gelmesen ikinci gün sana ders yok.

3. Derse geldiğinde selam verip edepli bir şekilde diz üstünde oturacaksın başka konuşmayacaksın. Ta ki ben sana soru sorana kadar.⁹³

b) Hadîslere Yaklaşımı

Manevî ilimlerde yüksek mertebelere ulaştığı gibi zâhirî ilimlerde de yetkin olan Nizâmeddîn Evliyâ'nın⁹⁴ hadîs seçiminde çok titiz davrandığı genellikle *Sahih-i Buhârî ile Sahih-i Müslim*'den delil getirdiği bilinmektedir.⁹⁵ Nizâmeddîn Evliyâ'nın, Kemâleddin Zâhid'in ders halkasında *Meşârikü'l-Envâr* adlı hadîs dersini okuduğu aktarılmaktadır. Kemâleddin Zâhid'ten aldığı hadîs icazetinin Arapça aslı *Siyerü'l-Evliyâ* adlı eserde bulunmaktadır.⁹⁶ Hadîsin neşir ve eğitime önem veren Nizâmeddîn Evliyâ'nın ayrıca *Meşârikü'l-Envâr*'ın tamamını

⁹³ Mîrhord, *Siyerü'l-Evliyâ*, 536.

⁹⁴ en-Nedvî, *İslam Önderleri Tarihi*, 3/149.

⁹⁵ en-Nedvî, *İslam Önderleri Tarihi*, 3/151.

⁹⁶ Mîrhord, *Siyerü'l-Evliyâ*, 180.

ezberlediği nakledilmektedir.⁹⁷ Nizâmeddîn Evliyâ'nın rahle-i tedrisinden, Şemseddin Yahyâ (ö. 747/1346), Fahreddin Dehlî (ö. 748/1347) ve Çırâğ-ı Dehlî gibi meşhur hadîşçilerin yetiştiği bilinmektedir.⁹⁸

Nizâmeddin Evliyâ'nın bazı hadîslerin kapalı olan yönlerini izah etmesi onun hadis ilmindeki yetkinliğini göstermektedir.⁹⁹ Hadîs kitaplarında geçen hadîslere dikkatli ve insaflı yaklaşan Nizâmeddin Evliyâ, hadislere sert bir üslupla “Bu hadîs değildir” demenin doğru olmadığını ancak şu şekilde: “Bu hadîs, hadîs kitaplarında mûteber kabul edilmemektedir” demenin Hz. Peygambere ve hadislere karşı daha uygun olduğunu söylemektedir.

100

Nizâmeddin Evliyâ'nın Hanefî mezhebine mensup olduğu bilinmektedir. Ancak bunda taassup etmediğini söyleyebiliriz. Nitekim mutaassıp fakihlerin baskısına uğramasına rağmen bazı konulardaki hadislerin kuvvetli oluşundan dolayı Şâfiî mezhebine göre davrandığı bilinmektedir. Rivayete göre sultan, Nizâmeddin Evliyâ'yı semâ meclisleri tertip etmesinden dolayı dönemin alimleri ile münazaraya davet eder. Münazara Nizâmeddin

⁹⁷ Mehmet Özşenel, *Pakistan'da Hadis Çalışmaları* (İstanbul: İFAV (Marmara Üniversitesi İlâhîyat Fakültesi Vakfı) Yayınları, 2014), 40.

⁹⁸ Özşenel, *Pakistan'da Hadis Çalışmaları*, 41.

⁹⁹ Mîrhord, *Siyerü'l-Evliyâ*, 180.

¹⁰⁰ Siczî, *Fevâidü'l-Fuâd*, 277.

Evliyâ'nın lehine sonuçlanır. Ancak Nizâmeddin Evliyâ, orada bulunan bilginlerden gördüğü o manzaranın şaşkınlığını Emir Hüsrev ve Berenî gibi mürîdlerine daha sonra şöyle anlatır: “Delhi bilginleri bana kin ve düşmanlık besliyorlardı. Öyle ki Hz. Peygamberin sahih hadîslerini bile delil getirdiğimde dinlemiyorlardı. Bana, bizim memleketimizde fıkıh ile amel etmek hadîsten önce gelir diyorlardı. Öylelerinden bahsediyorlardı ki o kişiler Hz. Peygamberin hadîslerini inkâr ediyorlardı. Her sahih hadîs zikrettiğimde yanıma gelip reddediyorlar ve bu İmam Şafiî'nin amel ettiği bir hadîstir. İmam Şafiî ise alimlerimizin düşmanıdır. Biz bu hadîsi kabul etmiyoruz diyorlardı. Ben şimdiye kadar böyle bir şey ne gördüm ne de duydum. Bu memlekette böyle şeylerin olmasından dolayı memleket nasıl ayakta kalıyor hayret ediyorum.” diyerek şaşkınlığını ifade etmiş ve bu sözlerinden sonra Delhi'de bir kıtlık yaşandığı söylenmektedir.¹⁰¹

Nizâmeddin Evliyâ, bazı eserlerde hadis olarak geçen örneğin “Şeyhi olmayanın şeyhi şeytandır” ve “Kurtarıcı bulamayan ebediyen kurtuluşu bulamaz” gibi sözlerin hadîs olmadığını bunların meşâyih sözleri olduğunu belirtmiştir.¹⁰²

Sadece bâtınî ilimlerde değil zâhirî ilimlerde de ileri derecede alim olan bu zatın hadîsteki maharetini

¹⁰¹ Mîrhord, *Siyerü'l-Evliyâ*, 531.

¹⁰² Siczî, *Fevâidü'l-Fuâd*, 207.

göstermek açısından birkaç hadîse getirdiği yorumları örnek olarak zikretmeye çalışacağız.

1. *“Oruçlu için iki sevinç vardır. Biri iftarını açtığında ikincisi Rabbine kavuştuğu vakittir”*¹⁰³ mealindeki hadîsi şöyle yorumlamaktadır: “İftar vaktindeki sevinçten maksad yeme ve içme sevinci değil belki kişi orucunu tamamladığı için rü’yetullah nimetine erişeceği ümidindendir. Çünkü Her taatın bir karşılığı vardır orucun karşılığı da rü’yetullahtır. Zira Yüce Allah “Oruç benim içindir mükafatını da ben veririm” buyurmuştur. Bu yüzden iftar vaktindeki sevincin maddi değil mânevî anlamda anlaşılması gerekir.”¹⁰⁴

2. *“Bana, (dünyanızdan) koku ve kadın sevdireldi. Gözümün nuru ise namazda kılındı”*¹⁰⁵ hadîsini diğer muhaddislerden farklı yorumlamaktadır. Nitekim ona göre hadisteki kadından maksad Hz. Aişe olduğunu, “Gözümün nuru”ndan maksad ise Hz. Fatıma olduğunu ileri sürmektedir. Bu hadisi böyle yorumlamasının sebebini ise o sırada Hz. Fatıma’nın namazda olduğunu ve Hz. Peygamberin onu kastederek bunu söylediğini delil göstermektedir. Her ne kadar bazıları bunun namaz olduğunu söyleseler de bunun doğru olmadığını

¹⁰³ (Müslim: “Sıyâm”, 163.)

¹⁰⁴ (Buhârî: “Savm”, 9.); Siczî, *Fevâidü'l-Fuâd*, 247; Mirhord, *Siyerü'l-Evliyâ*, 400.

¹⁰⁵ (Nesâî: “İşretü'n-Nisâ” 1, (7, 61).

çünkü bununla namaz kastedilseydi namazı diğer ikisinden önce zikretmesi gerektiği şeklinde bir bakış açısı öne sürmektedir.¹⁰⁶

3. “Bir zimmiyi (sorumluluk altına alınan kişi) haksız yere öldüren cennetin kokusunu duymaz. Halbuki onun kokusunu beş yüz yıllık yoldan duyabilir.”¹⁰⁷ Nizâmeddin Evliyâ bu hadîsin zâhir elfazının Ehl-i sünnet anlayışına ters olduğunu ve bu yüzden şöyle yorumlanması icap ettiğini söylemektedir: “Müminler cennete girmeden önce hesap sırasında Yüce Allah onlara kolaylık olsun diye cennet kokusunu koklatacaktır. Ancak zimmiyi öldüren hesap sırasında bu kokudan mahrum kalacaktır.”¹⁰⁸

c) Hadîs İcâzetnâmesi

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ الْحَمْدُ لِلَّهِ لَمَنْ لَهُ الْإِهْتِدَاءُ وَالْإِعْطَاءُ
وَالصَّبَاحُ وَالرَّوْحُ وَالْمَدْحُ لَمَنْ لَهُ الْإِلَاءُ وَالنِّعْمَاءُ وَالصَّبَاحُ وَالْمَدْحُ
وَالصَّلَاةُ الْفَصَاحُ عَلَى ذِي الْفَضَائِلِ السَّمَاءِ وَالْكَلِمَةُ وَالْكَلامُ الْمَفْتَاحُ
وَالْمَنَاقِبُ الْعُلْيَا وَالْأَحَادِيثُ الصَّحَاحُ صَلَوةٌ تَدُومُ دَوَامُ الصَّبَاحِ وَالرَّوْحِ
وَبَعْدَ فَإِنَّ اللَّهَ تَعَالَى وَفَقَّ الشَّيْخُ الْإِمَامُ الْعَالِمُ النَّاسِكُ السَّالِكُ نِظَامُ الدِّينِ
مُحَمَّدُ بْنُ أَحْمَدَ بْنِ عَلِيٍّ مَعَ وَفُورِ فَضْلِهِ فِي الْعِلْمِ وَبُلُوغِ قُدْرَةِ ذُرْوَةِ الْحِلْمِ
مَقْبُولُ الْمَشَايِخِ الْكِبَارِ مَنْظُورُ الْعُلَمَاءِ وَالْإِخْيَارِ وَالْإِبْرَارِ بَانَ قَرَأَ هَذَا
الْأَصْلَ الْمُسْتَخْرَجَ مِنَ الصَّحِيحِينَ عَلَى سَاطِرِ هَذِهِ السُّطُورِ فِي زَمَنِ
الزَّمَنِ الْحَارِّ وَدُرُورِ الْأَمْطَارِ مِنْ أَوَّلِهِ إِلَى آخِرِهِ قِرَاءَةً بَحْثًا وَاتِّقَانًا

¹⁰⁶ Siczî, *Fevâidü'l-Fuâd*, 268.

¹⁰⁷ (Buhari: “Cizye”, 5.)

¹⁰⁸ Mîrhord, *Siyerü'l-Evliyâ*, 102.

وتنقيح معانيه وتنقيح مبانيه و كاتب السطور يرويه قراءة وسماعا عن الشيخين الامامين العالمين الكاملين احد الشيخين مؤلف شرح آثار النيرين في اخبار الصحيحين والآخر صاحب الدرسين المنيرين الامام الاجل الكامل مالك رتاب النظم والنثر برهان الملة والدين محمود بن ابي الحسن اسعد البلخي رحمة الله عليهما رحمة واسعة كتابة وشفاهة وهما يرويانه عن مؤلفه واجزت له ان يروي عني كما هو المشروط في هذا الباب والله اعلم بالصواب واوصيه ان لا ينساني واولادي في دعوته في خلوته وصح له القراءة والسماع في المسجد المنسوب الي نجم الدين ابي بكرن التلواسي رحمة الله عليه في بلدة دهلي صاتها الله عن الافات والعاهات و هذا خط اضعف عباد الله و احقر خلقه محمد بن احمد بن محمد الماريكلي الملقب بكمال الزاهد والفراغ من القراءة والسماع وكتب هذه السطور في الثاني والعشرين من ربيع الاول سنة تسع وسبعين و ستمائة حامد الله تعالى و مصليا علي رسوله ^{١٠٩}

7. Tasavvufî Şahsiyeti

Nizâmeddin Evliyâ, halvetten ziyade celvet ehli bir sûfiydi. Tasavvufun amacının gönüllere ferahlık vermek olduğunu ifade etmiş; topluma hizmet etmenin ise en büyük ibadetler arasında olduğuna dikkat çekmiştir. Bu yüzden yoksulları yedirmek, yolcuları ve kimsesizleri barındırmak, dergâha gelen hediyeleri ihtiyaç sahiplerine dağıtma gibi sosyal prensipleri daima ön planda tutmuştur.¹¹⁰ Nizâmeddin

¹⁰⁹ Mîrhord, *Siyerü'l-Evliyâ*, 105.

¹¹⁰ en-Nedvî, *İslam Önderleri Tarihi*, 3/89; Özcan, "Nizâmeddin Evliyâ", 33/179-180.

Evliyâ'nın Hindistan'daki Müslümanların tasavvufa ve ibadete yönelmesinde büyük katkıları olmuştur. Onun döneminde Delhi'de şarap içme, kumar oynama, yalan konuşma ve tefecilik gibi kötü davranışların toplum tarafından terk edildiği aktarılmıştır.¹¹¹ Mürîdlerinden Ziyâüddin Berenî onun tasavvufî şahsiyetini ve toplum arasındaki itibarını şöyle dile getirmiştir: "Her taraf onun nefesiyle aydınlandı. Herkes ona bâat etmek için eline sarıldı. Onun sayesinde birçok kişi tevbe etti. Onun dünya ve dünya ehlinde uzak durduğunu gören herkes dünya menfaatinden uzak durmaya başladı. Güzel ahlakı sayesinde insanlar dürüst olmaya başladılar. Onun samimiyeinden halk salgın hastalıklara ve belalara duçar olmaktan kurtuldu. Onun sayesinde şerîata ve tarîkata ilgi arttı. Bâat kapısını herkese açtı, günahkarları mürîdliğe kabul etti, zengin-fakir herkese temiz bir yaşamı öğretti. Onun döneminde açıktan günah işlenmez oldu, esnaf dürüst davranmaya başladı."¹¹²

Nizâmeddin Evliyâ'nın etkisinin toplumun her katmanına yayıldığını hatta onun döneminde Müslümanların dünya malından bahsetmekten utandıkları aktarılmıştır. Onun sayesinde tasavvuf klasikleri arasında sayılabilecek olan *Kûtu'l-kulûb*,

¹¹¹ en-Nedvî, *İslâm Önderleri Tarihi*, 3/174; Ernst Carl - Mesûd Feryâmeneş, *Carl Ernst, "Mektûbşüden-i Taâlîmi Şifâhî der Tarika-i Çiştîyye-i Mutakaddim"*, *Âyine-i Pejveheş* 25 (1992), 10.

¹¹² Abdurrahmân Çiştî Sâbirî, *Mirâtü'l-esrâr*, 791; Nizâmî, *Târîh-i Meşâyyih-i Çiştî*, 174; en-Nedvî, *İslâm Önderleri Tarihi*, 3/172,174.

İhyâü ulûmi'd-dîn, Avârifü'l-maârif, Keşfu'l- mahcûb, et-Taarruf, Kuşeyrî risâlesi, Mirsâdü'l-ibâd, Aynü'l-Kudât el-Hemedânî'nin Mektûbât'ı, Hamîdüddîn Nâgevrî'nin Levâih ve Levâmî ve kendi sözlerinden meydana gelen Fevâidü'l-fuâd adlı tasavvuf kitapları elden ele dolaştığı hatta bunların çok okunmasından dolayı piyasada tükendiği nakledilmiştir.¹¹³

Sûfîlerin söz ve davranışlarından tasavvufun yabancı kaynaklı olmadığı İslâmî bir yaşam tarzı olduğunu rahatlıkla anlayabiliriz. Nitekim tüm hakiki sûfîlerin sünnet-i seniyyeye bağlı kalmada hassas oldukları bilinmektedir. Aynı şekilde Nizâmeddin Evliyâ'nın da tasavvufî hayatını Kur'ân ve sünnete göre inşa ettiğini görmekteyiz. Nitekim "Sûfî kime denir?" sorusuna Nizâmeddin Evliyâ'nın şöyle cevap verdiği aktarılmıştır: "Sûfî, cömertlikte gönlü Hz. İbrahim gibi, teslimiyette Hz. İsmail, hüznünde Hz. Davut, fakirlikte Hz. İsa, sabırda Hz. Eyyüb, şevkte Hz. Musa, ihlasta Hz. Peygamber gibi olana denir."¹¹⁴ Bununla adeta hem kendi tasavvuf anlayışını hem de tasavvuftan beklenenin ne olduğunu ifade etmiştir.

8. İrşâd Faaliyetleri

Hind alt kıtasının İslâmlaşma süreci tarîkat mensuplarının oraya yerleşmesiyle hız kazanmıştır. Nizâmeddin Evliyâ döneminde ise bu süreç daha da

¹¹³ Abdurrahmân Çiştî Sâbirî, *Mirâtü'l-esrâr*, 792; en-Nedvî, *İslam Önderleri Tarihi*, 3/175.

¹¹⁴ Hüsrev, *Efdalü'l-favâid*, 88.

hız kazanmıştır. Hindistan, yogizmin ve olağanüstü hallerin önemli merkeziyken onun manevî yönünün üstünlüğü sonucu birçok insan İslâm'a girmiştir. Nitekim o güne kadar oranın pek çok yogisi olağanüstü şeyleri göstermekte ve ağır riyâzatler sonucunda önemli rûhî kabiliyetler geliştirmişlerdir. Bunlardan pek çoğu bu yeni ortaya çıkmış Müslüman sûfîyi denemek ve yenerek insanlar karşısında yalancı duruma düşürmek istemişler ancak kısa zamanda bu dervişin onlardan rûhî yetenekler açısından çok daha ilerde olduğunu görmüşlerdir.¹¹⁵ Ayrıca toplum onun güzel ahlakını, zahidane hayatını, imanını, insanların yardımına koşmasını, ırk ve din farkı gözetmeden insanları sevmesini ve onlara olan saygısını görünce; karşı çıkanların birçoğu kendisine bağlanmış, düşman olanlar ise dost olmuşlardır.¹¹⁶ Öyle ki Delhi'de kaldığı o elli yıl zarfında tekkesi her kesimden ziyaretçi akınına uğramış ve bunun neticesinde onun sohbetlerinden etkilenen birçok kişi Müslüman olmuştur.¹¹⁷ Rivayete göre bir gün müridlerinden biri Hindu bir arkadaşıyla Nizâmeddin Evliyâ'nın huzuruna gelip bu benim kardeşimdir demiştir. Nizâmeddin Evliyâ: "Peki kardeşinizin İslâm'a hiç meyli var mıdır?" diye sormuştur. Efendim onun için huzurunuzda getirdim ki sizlerin nazarıyla İslâm ile

¹¹⁵ en-Nedvî, *İslam Önderleri Tarihi*, 3/199.

¹¹⁶ en-Nedvî, *İslam Önderleri Tarihi*, 3/200.

¹¹⁷ en-Nedvî, *İslam Önderleri Tarihi*, 3/202.

müşerref olsun. O sırada Nizâmeddin Evliyâ'nın gözleri dolmuş ve "Bu milletin gönüllerini İslâm'a çevirmek için kimse bir şeyler söylememiştir. Şayet bir salihin sohbetinde bulunsalar ümit ederim ki o salihin sohbeti sayesinde Müslüman olurlar." diyerek alim ve mürşidlerin insanları cehennem ateşinden kurtarabilmek için daha fazla gayret etmeleri gerektiğini ifade etmeye çalışmıştır.¹¹⁸

Kaynaklar, halk ve sultanların onun dualarına başvurduklarını aktarmışlardır. Nitekim sultan Alâeddin Halaî döneminde dini ve ahlaki gayretteki büyük artışın baş mimarı Nizâmeddin Evliyâ'nın olduğu ve onun gayretleri olmadan Alâeddin'in başarmasının imkânsız olacağı söylenmiştir. Hatta halk tarafından Moğolların Delhi kuşatmasının kaldırmasının Nizâmeddin Evliyâ'nın duaları sayesinde olduğuna inanılmıştır.¹¹⁹

9. Kerâmetleri

Bütün ömrünü İslâm'a ve insanlığa adayan bu büyük zatın birçok kerâmeti anlatılır. Bunlardan birine göre huzurunda olağan üstü yeteneklere sahip bir Hindû yoginin nefsin arzularına gem vurmakla bu yetenekleri elde ettiğini söyleyince, Nizâmeddin Evliyâ ona nefsinin İslâm'ı kabul edip etmediğini sormuş, yogi hayır deyince bu sefer niçin nefsinin bu isteğine

¹¹⁸ Siczî, *Fevâidü'l-Fuâd*, 216.

¹¹⁹ Holt vd., *İslâm Tarihi Kültür ve Medeniyeti*, 2/277.

karşı çıkmadığını sormuş, bunun üzerine Hindû İslâm'ı kabul ettiği aktarılmıştır.¹²⁰

Başka bir kerâmeti ise şöyledir: “Onun ziyaretine gelenler genellikle ellerinde hediyelerle gelirlerdi. Bir defasında gelen ziyaretçiler arasında hoca da vardı. Hoca nasıl olsa hediyeler toplanıp götürülür kimin ne getirdiği bilinmez diyerek yoldan bir avuç toprak alır mendile sarar. Hediyeler sunulduktan sonra hizmetkâr hediyeleri tam toplarken şeyh mendildekine işaret ederek onu bırak o gözümün sürmesidir” der. Onun bu üstün ahlakını gören hocanın tevbe edip ona intisâb ettiği söylenir.¹²¹

Annesinin Kerâmeti

Büyük zatların hayatları incelendiğinde arka planda ebeveynlerinin etkisinin çok fazla olduğu görülür. Nitekim kaynaklarda Nizâmeddin Evliyâ'nın annesinin salih bir kadın olduğundan ve onun birçok kerametinden bahsedilmektedir. Bizzat annesinin kerâmetini Nizâmeddin Evliyâ şöyle anlatır: “Bir gün yeni ay görülmüştü, annemin yeni ayın hayırlı olmasını dileme adetine uygun olarak saygılarımı sundum. Gelecek ay kimin elini öpeceksin dedi. Ağlamaya başladım beni kime bırakacaksın dedim. Bunun cevabını yarın vereceğim. Git bu gece Necîbüddin Mütevekkil'in yanında kal. Sabaha doğru

¹²⁰ Özcan, “Nizâmeddin Evliyâ”, 33/179-180.

¹²¹ Muhaddis ed-Dihlevî, *Ahbârü'l- Ahyâr*, 107; en-Nedvî, *İslam Önderleri Tarihi*, 3/126.

hizmetçi gelip annen sizi çağırıyor dedi. Annemin yanına geldiğimde sağ elimi tutup “Ya Rabbi! Bunu sana emanet ediyorum” deyip ruhunu teslim etti.”¹²²

10. Vefatı

Siyerü'l-Evliyâ yazarı Mîrhord, Nizâmeddin Evliyâ'nın vefatını şöyle aktarıyor: “Bir cuma günü şeyhin cezbesi kendini dışa vurmuştu. Sürekli ağlıyor ve kendinden geçiyordu. Kendine geldiğinde bugün cumadır dostun dostuna verdiği söz hatıra geliyor ve tekrar cezbeyle kapılıyordu. Namazlarını tekrar tekrar kılıyordu. Bu halin devam ettiği sırada herkesi huzuruna çağırırdı. Ve eğer ikbâl (hizmetkâr) evde bir şey bıraktıysa kıyamet günü onun hesabını o verecektir. İkbâl: ‘Efendim her şeyi sizin adınıza dağıttım.’¹²³ Gerçekten ambarda buğday dışında her şey dağıtılmıştı. Ancak Nizâmeddin Evliyâ buğdayı görünce bu murdar çakılı niye dağıtmadın ve insanları çağırıp hepsini almalarını söyledi.¹²⁴ Bazı dostları onun defnedilmesi için ihtişamlı türbeler hazırlamıştı. Ancak o hiçbirini kabul etmedi ve ben rastgele bir arazide

¹²² en-Nedvî, *İslam Önderleri Tarihi*, 3/68.

¹²³ Mîrhord, *Siyerü'l-Evliyâ*, 240; Muhaddis ed-Dihlevî, *Ahbârü'l-Ahyâr*, 110; Abdurrahmân Çiştî Sâbirî, *Mirâtü'l-esrâr*, 796; en-Nedvî, *İslam Önderleri Tarihi*, 3/113; Halîk Ahmed Nizâmî, *The Life and Times of Shaikh Nizam-u'd-din Auliya* (Delhi: Idarah-i Adabyat-i Delli, 2009), 67.

¹²⁴ Mîrhord, *Siyerü'l-Evliyâ*, 241; Cemâlî, *Siyerü'l-Ârifin*, 122; Muhaddis ed-Dihlevî, *Ahbârü'l-Ahyâr*, 110; Abdurrahmân Çiştî Sâbirî, *Mirâtü'l-esrâr*, 791; Abdurrahmân Çiştî Sâbirî, *Mirâtü'l-esrâr*, 796; en-Nedvî, *İslam Önderleri Tarihi*, 3/113.

defnedilmeyi istiyorum. Tabii daha sonraları Muhammed Tuğluk onun mezarı üzerine bir türbe inşa etti” der.¹²⁵

Çiştîyye tarîkatının Nizâmîyye şubesinin Hindistan’ın en yaygın tarîkatı haline gelmesinde büyük rol sahibi olan Nizâmeddin Evliyâ, 18 Rebûlâhîr 725/1325’te doksan bir yaşında Gıyâspûr’da vefat etmiştir.¹²⁶ Cenaze namazını Bahâeddîn Zekerîyyâ el-Mûltânî’nin torunu Şeyhülislâm Rûkneddin tarafından kıldırılmış ve: “Ben dört yıldır niçin Delhi’de kaldığımı daha yeni anladım.” demiştir.¹²⁷

Bütün hayatı zühd ve ibadetle geçen Nizâmeddin Evliyâ hiç evlenmemiştir. Onun geliştirdiği tarîkat anlayışı Hindistan’ın her tarafına yayılmıştır.¹²⁸ Kurucusu olduğu Nizâmîyye kolu başta Hindistan ve Pakistan olmak üzere farklı ülkelerde hâlâ canlılığını korumaktadır.

¹²⁵ Mîrhord, *Siyerü'l-Evliyâ*, 241; Muhaddis ed-Dihlevî, *Ahbârü'l-Ahyâr*, 110; Abdurrahmân Çiştî Sâbirî, *Mirâtü'l-esrâr*, 796; en-Nedvî, *İslam Önderleri Tarihi*, 3/114.

¹²⁶ Emîr Hasan Siczî, *Fevâidü'l-Fuâd* (Tahran: İntişârât-i Rûzene, 1998), 18; Muhaddis ed-Dihlevî, *Ahbârü'l-Ahyâr*, 110; Abdurrahmân Çiştî Sâbirî, *Mirâtü'l-esrâr*, 791; Abdurrahmân Çiştî Sâbirî, *Mirâtü'l-esrâr*, 796; en-Nedvî, *İslam Önderleri Tarihi*, 3/115; Gülâm Ali Âryâ, *Tarîkati Çiştîyye*, 154; Özcan, “Nizâmeddin Evliyâ”, 33/179-180; Çiştî Mevdûdî, *Târih-i Çişt'u-Meşâyih-i Çiştîyye*, 232.

¹²⁷ Mîrhord, *Siyerü'l-Evliyâ*, 244; Dârâşükûh, *Sefinetü'l-Evliyâ*, 98; Abdurrahmân Çiştî Sâbirî, *Mirâtü'l-esrâr*, 797; en-Nedvî, *İslam Önderleri Tarihi*, 3/115; Gülâm Ali Âryâ, *Tarîkati Çiştîyye*, 154.

¹²⁸ en-Nedvî, *İslam Önderleri Tarihi*, 3/115.

B. HALİFELERİ

Nizâmeddin Evliyâ, son derece halifelerine önem vermiş, onların yetişmesinde azami derecede hassasiyet göstermiştir. Tabii ki terbiyesinden geçen halifeler sadece kendini ıslah etmemişler aynı zamanda gönüllerinde İslâm'ı yayma gayreti ile asrın sultanlarına karşı hak sözü söyleme cesareti de taşımışlardır. Çünkü dünya hırsından kurtulan gönül, Allah'tan gayri hiç kimseden artık korkmaz. Sultanların sarayları onların gözünde değersizdir. Bu yüzden mâsivâdan kopan kâmil dervişlerin karakterleri hep böyle olmuştur.¹²⁹ Nizâmeddin Evliyâ, ardında 700 tane halife ve birçok mürîd bırakmıştır.¹³⁰

1. Nâsirüddîn Mahmûd Çırâğ-ı Dehlî, (Baş halife)

Horasan kökenli bir aileden gelen Nasırüddîn Mahmûd b. Yahyâ b. Abdullatif,¹³¹ 673-675 (1274-1276) yılında Kuzey Hindistan'ın Avad şehrinde doğdu.¹³²

¹²⁹ en-Nedvî, *İslam Önderleri Tarihi*, 3/185-186.

¹³⁰ Siczî, *Fevâidü'l-Fuâd*, 141; Mîrhord, *Siyerü'l-Evliyâ*, 475; Muhaddis ed-Dihlevî, *Ahbârü'l-Ahyâr*, 113.

¹³¹ Hâmid b. Fazlullah Derviş Cemâlî, *Siyerü'l-Ârifîn*, çev. Muhammed Eyyüp Kâdirî (Lahor: Merkez-i Urdûbürd, 1975), 125; Mânevî, *Gülzâr-ı Ebrâr fi Siyeri'l-Ahyâr*, 135; Abdurrahmân Çiştî Sâbirî, *Mirâtü'l-Esrâr*, çev. Mevlânâ el-Hâc (Lahor: Ziyau'l-Kur'ân Yayınları, 1993), 858; Hamid Algar, "Çırâğ-ı Dehlî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993), 8/303-304.

¹³² Hâmid Kalender, *Hayrû'l-Mecâlis*, (Pakistan: Aligarh, 1959), 282; Cemâlî, *Siyerü'l-Ârifîn*, 125; Âryâ, *Tarîkati Çiştîyye der Hind ü*

Erken yaşta babasını kaybeden Çırâğ-ı Dehlî'nin eğitimini annesi üstlendi.¹³³ Dönemin önemli alimlerinde eğitim gören Çırâğ-ı Dehlî, bunu tasavvufî yaşamına da yansıttı. Zira tasavvuf konusunda düşüncesini belirtirken ayet ve hadislerden çokça yararlandığı görülmektedir.¹³⁴ Zâhirî ilimlerde derinleşmesine rağmen bir türlü teselli bulmayan Çırâğ-ı Dehlî, erken sayılacak bir yaşta riyâzat ve ibâdete yöneldi.¹³⁵ Nitekim yirmi beş yaşındayken halvete çekilip ormanlarda yaşamaya başladı. On beş yıl devam eden bu halinden sonra Delhi'de "*Sultânü'l-Meşâyih*" diye anılan Nizâmeddin Evliyâ'ya intisap ederek kendisinden hilâfet aldı.¹³⁶ Seyr u sülûkünü tamamladıktan sonra şeyhi tarafından irşad ve tebliğ için görevlendirilen Çırâğ-ı Dehlî'nin ünü kısa sürede her tarafa yayıldı. İbadetlerinde aksama olduğunu düşünen Çırâğ-ı Dehlî, bundan rahatsız olmaya başladı. Gönül rahatlığıyla ibadetlerini yapabilmek için müridinin en yakın müridlerinden olan Emîr Hüsrev

Pakistan, 135; geniş bilgi için bkz. Ömer Tay, "Hindistanlı Bir Sûfî: Nasîrüddîn Mahmûd b. Yahyâ Çırâğ-ı Dehlî ve Tasavvuf Anlayışı", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 23/43 (15 Haziran 2021), 191-215.

¹³³ Kalender, *Hayrî'l-Mecâlis*, 126; Çiştî Sâbirî, *Mirâtü'l-Esrâr*, 859; Algar, "Çırâğ-ı Dehlî", 8/303.

¹³⁴ Kalender, *Hayrî'l-Mecâlis*, 120.

¹³⁵ Kalender, *Hayrî'l-Mecâlis*, 282; Cemâlî, *Siyerü'l-Ârifîn*, 126; Algar, "Çırâğ-ı Dehlî", 8/304.

¹³⁶ Kalender, *Hayrî'l-Mecâlis*, 282; Çiştî Sâbirî, *Mirâtü'l-Esrâr*, 859; Mevdûdî, *Târih-i Çişt u Meşâyih-i Çiştîyye*, 232.

aracılığıyla şeyhine haber gönderdi.¹³⁷ Emîr Hüsrev durumu arz edince, şeyhi: “Ona, insanların arasında yaşayıp, onların eziyetlerine, sıkıntılarına katlanmasını, onlardan gelen eziyetlere karşılık cömertlik ve fedakârlık göstermesini tavsiye etti.”¹³⁸ Şeyhinin bu kesin emrinden sonra görevine devam eden Çırâğ-ı Dehlî, mürşidinin vefatından sonra baş halife olarak göreve geldi. Böylece Delhi’nin bütün Çiştîler’i etrafında toplanmaya başladı. “Çırâğ-ı Dehlî” lakabını alması bundan dolayıdır.¹³⁹

Yapısı gereği halim ve mutevazı olan Çırâğ-ı Dehlî, devlet ricaline mesafeli durdu.¹⁴⁰ Zaman zaman dönemin idarecilerinin gazabına uğradıysa da pîrlerinin bu geleneğine bağla kalmada ısrar etti.¹⁴¹

İrşad ve tebliğe yoğunlaşan Çırâğ-ı Dehlî, hiç eser telif etmedi. Sadece mürîdlerinden Hamîd

¹³⁷ Muhammed b. Mübârek b. Muhammed Alevî Kirmânî Mîrhord, *Siyerü'l-Evliyâ* (Lahor: Müştâk Ahmed Yayınları, 1885), 419; en-Nedvî, *İslâm Önderleri Tarihi*, 3/108; Erkan Türkmen, *Emir Hüsrev-i Dihlevî'nin Hayatı, Eserleri ve Edebî Şahsiyeti* (Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, 1989), 3.

¹³⁸ Mîrhord, *Siyerü'l-Evliyâ*, 343; Çiştî Sâbirî, *Mirâtü'l-Esrâr*, 861; Halik Ahmed Nizâmî, *Târih-i Meşâyih-i Çişt* (Delhi: Nedvetü'l Musannifin Urdûbâzâr Yayınları, 1985), 182.

¹³⁹ Kalender, *Hayrî'l-Mecâlis*, 286; Dârâ Şükûh, *Sefînetü'l-Evliyâ* (Kân-pûr, y.y., 1883), 101; Ebu'l-Feth Sadrüddîn Seyyid Muhammed b. Yûsuf el-Hüseynî Gîsûdrîz, *Şerh-i Cevâmî'u'l-Kelim* (Lahor: el-Faysal Yayınları, 2010), 161.

¹⁴⁰ Mîrhord, *Siyerü'l-Evliyâ*, 353; Çiştî Sâbirî, *Mirâtü'l-Esrâr*, 862.

¹⁴¹ Bazı İslâm devletlerinde hükümdarın elbiselerine nezaret eden saray görevlisi.

Kalender (ö. 761/1360 [?]) onun sözlerini *Hayrî'l-mecâlis* adlı bir eserde topladı.¹⁴² Ayrıca müellifi belli olmayan *Miftâhü'l-Âşıkîn*, (*Melfûzâtî Nasîrüddîn Mahmûd b. Yahyâ Çırâğ-ı Dehlî*) adında onun sohbetlerini içeren bir kitap daha telif edildi.¹⁴³

Birçok halife yetiştiren Çırâğ-ı Dehlî, 1356 senesinde Delhi'de vefat etti. Vasiyeti üzere cenazesi halifelerinden Seyyid Muhammed Gîsûdırâz tarafından yıkandı.¹⁴⁴ Yine vasiyeti uyarınca mürşidi Nizâmeddin Evliyâ'dan aldığı emanetlerin kendisiyle birlikte defnedilmesini söyledi.¹⁴⁵

2. Mevlânâ Şemseddin Muhammed b. Yahyâ

Mevlânâ Şemseddin Muhammed b. Yahyâ, Nizâmeddin Evliyâ'nın önemli halifelerindendir. Mürşidi ile ilk tanışması şöyle rivayet edilmektedir: "Mevlânâ Şemseddin Yahyâ (ö. 747/1346) ve teyzesinin oğlu Sadreddin Nâvulî, Ude'den Delhi'ye ilim tahsili için gelirler. O sırada Nizâmeddin Evliyâ'nın namı her tarafa yayılmıştır. Bu ikisi tasavvuf ehline inanmadıkları için onun ziyaretine gitmezler. Bir gün teyzesinin oğlu İbn Yahyâ'ya "Bu kadar millet gidip

¹⁴² Muhaddis ed-Dihlevî, *Ahbârü'l- Ahyâr fî Esrârî'l-Ebrâr*, 167; Âryâ, *Tarîkati Çiştîyye der Hind u Pakistan*, 137.

¹⁴³ *Miftâhü'l-Âşıkîn*, nşr. Halik Ahmed Nizâmî (Delhi: Müctebâî Yayınları, 1892), 2.

¹⁴⁴ Kalender, *Hayrî'l-Mecâlis*, 287; Cemâlî, *Siyerü'l-Ârifîn*, 133; Dârâ Şükûh, *Sefînetü'l-Evliyâ*, 101.

¹⁴⁵ Kalender, *Hayrî'l-Mecâlis*, 287; Mevdûdî, *Târih-i Çişt u Meşâyih-i Çiştîyye*, 235.

Nizâmeddin Evliyâ'yı ziyaret ediyor. İlmi var mı yok mu bir gün gidip deneyelim." der. Biz halk gibi ona fazla hürmet etmeyeceğiz sadece selam verip oturacağız diye anlaşırlar. Tabii bunlar onu görür görmez muhabbeti gönüllerine işler. Nizâmeddin Evliyâ "Siz şehirden mi geliyorsunuz? Delhi'yi kastediyordu. Çünkü o sıralar Giyâspûr'daydı, evet dediler, orada öğrenci misiniz? Evet, Zâhirüddin Behkerî'nin yanında usûl ve Pezdevî'yi¹⁴⁶ okuyoruz. Nizâmeddin Evliyâ, Pezdevî'deki müşkül olan meseleleri onlara sorunca efendim biz de hocamızla birlikte bu müşkülli halledememiştik derler. Nizâmeddin Evliyâ o meseleleri onlara izah ettikten sonra bunların kanaati tam oturur ve ona mürîd olurlar. Ayrıldıktan sonra kendi kendilerine biz onun kerâmet sahibi olduğunu duymuştuk ama bu kadar alim olduğunu tahmin etmemiştik" diyerek hem şaşkınlıklarını hem de hayranlıklarını ifade ederler.¹⁴⁷

Dönemin önemli âlimlerinden olan Şemseddin Yahyâ, şerîatla hakikati birleştirmişti. Birçok kişi onun rahle-i tedrisatından geçmişti.¹⁴⁸ Çırâğ-ı Dehlî'nin onun

¹⁴⁶ Ebü'l-Hasen Ebü'l-Usr Fahrü'l-İslâm Alî b. Muhammed b. el-Hüseyn b. Abdilkerîm el-Pezdevî (ö. 482/1089) Hanefî fakihî ve Hanefî fıkah usulü müellifi.

¹⁴⁷ Mîrhord, *Siyerü'l-Evliyâ*, 329; Abdülhak Muhaddis ed-Dihlevî, *Ahbârü'l-Ahyâr*, 188; Belâk, *Matlûbu't-Tâlibin*, 32.

¹⁴⁸ Mîrhord, *Siyerü'l-Evliyâ*, 331; Muhammed Gavsî, *Gülzâr-ı Ebrâr*, 127; Abdülhak Muhaddis ed-Dihlevî, *Ahbârü'l-Ahyâr*, 188; Nizâmî, *Târîh-i Meşâyih-i Çişt*, 177.

hakkında söylediği şiir, Şemseddîn Yahyâ'nın tasavvufta olduğu gibi ilimde de yetkin olduğunun kanıtıdır:

*Ben, ilme; seni gerçekten kim ihyâ etti diye sordum da.
Şemseddîn Yahyâ diye ilim cevap verdi bana.*¹⁴⁹

Hayatını ibadet ve ilme adayan Şemseddin Yahyâ hiç evlenmemiştir. Dünya malından nefret eden bu zat gelen hediyeleri müridlere dağıtmıştır. İlminden dolayı arkadaşları tarafından çok değer görmüş ve Çırâğ-ı Dehlî birkaç ay onun yanında eğitim aldığından dolayı her gördüğünde ona hürmet etmiştir.¹⁵⁰ Titiz olduğundan çok az kişiye hilâfet icazetini vermiştir.¹⁵¹

Aşk ve semâ ehli olan Şemseddin Yahyâ'nın birçok Çiştîyye şeyhi gibi semâ meclisinde aşka gelip vefat ettiği nakledilir. *Siyerü'l-Evliyâ* yazarı vefatını şöyle anlatır: “Nizâmeddin Evliyâ'nın vefat yıl dönümünde Çırâğ-ı Dehlî, Kutbüddin Münevver (ö. 760/1359) gibi büyük zatların da bulundukları sırada semâ meclisi düzenlendi. Bu mecliste Şeyh Sa'dî'nin şu beyitleri okunmaya başlandı:

Senden gelen gamı kime söyleyeyim.

Gönlümün devasını nerede arıyayım.

Eğer cefa hançerinle ölsem.

¹⁴⁹ Abdülhak Muhaddis ed-Dihlevî, *Ahbârü'l- Ahyâr*, 189; Nizâmî, *Târîh-i Meşâyih-i Çişt*, 177; en-Nedvî, *İslam Önderleri Tarihi*, 3/206.

¹⁵⁰ Mîrhord, *Siyerü'l-Evliyâ*, 330.

¹⁵¹ Mîrhord, *Siyerü'l-Evliyâ*, 330; Abdülhak Muhaddis ed-Dihlevî, *Ahbârü'l- Ahyâr*, 189; Nizâmî, *Târîh-i Meşâyih-i Çişt*, 177.

Bu macerayı hiç kimseye anlatmam.

Tabibim sen olduktan sonra ilaca ne gerek var.

Esirin olunca kurtulmaya ne gerek var.

O sırada Şemseddin Yahyâ semâ'a kapılıp ellerini göğsüne götürüp hareket etmeye başladı ve aradan çok geçmeden vefat etti." şeklinde onun semâ meclisinde vefat ettiğini aktarmıştır.¹⁵²

3. Kutbüddin Münevver Hansevî

Kutbüddin Münevver b. Burhâneddin b. Cemâleddin Hansevî, Nizâmeddin Evliyâ'nın önde gelen halifelerindendir. Tevekkül ve kanaat ehli olan bu zat halk arasına pek karışmadığı; aşk ve verâdan gözlerinin sürekli yaşlı olduğu söylenir. Ayrıca diğer Çiştîyye müridleri gibi sultanların kapısına gitmediği ve bu yüzden zaman zaman sultanların haşmetine uğradığı nakledilir.¹⁵³ Rivayete göre Sultan Muhammed Tuğluk, bir keresinde Hansî yakınından geçer, oradan 10 km. uzaklıkta Bensi denen yerde otağını kurar. Kutbüddin Münevver Hansevî'nin onu ziyarete gelmediğini öğrenince şeyhi alıp getirmesi için birini gönderir. Gelen elçi şeyhe sultanın fermanını bildirir. Şeyh gidip gitmemek benim isteğime bağlı mıdır değil midir diye sorar. Elçi hayır sizi mutlaka götürmem gerek. Bunun üzerine şeyh, Allah'a şükürler

¹⁵² Mîrhord, *Siyerü'l-Evliyâ*, 333; Muhammed Gavsî, *Gülzâr-ı Ebrâr*, 128.

¹⁵³ Mîrhord, *Siyerü'l-Evliyâ*, 354; Muhaddis ed-Dihlevî, *Ahbârü'l-Ahyâr*, 169.

olsun ki ben kendi isteğimle gitmiyorum. Ardından ailesinden helallik isteyip namazlığını omuzuna atıp yola koyulur ve sonunda saraya gelirler. Onunla birlikte gelen küçük yaştaki oğlu Nureddin, sultanı gördüğünde onu bir korku sarar. Bunu gören şeyh yüksek sesle yavrum Nureddin: *el-azemetü ve'l-kibriyau lillah* (Büyüklik, haşmet, ihtişam Allah'a aittir) der. Oğlu Nureddin diyor ki bunu duyar duymaz içimdeki korku gitti. Oradaki komutan ve vezirler bana keçi gibi göründüler. Sultan onunla tokalaştıktan sonra ben sizin yakınınıza kadar geldim siz bana hiç iltifat etmediniz. Bunun üzerine şeyh bu derviş kendini sultanlarla görüşmeye yetkili görmemekte, bir köşeye çekilerek sultana ve ehl-i İslâm'a dua etmekle meşguldür onu mazur görün ve böylece sultan kendisine dokunmaz. Şeyh geri döndükten sonra sultan ben şimdiye kadar kiminle tokalaşmışsam elinde bir titreme olurdu. Ancak şeyhin elinde en ufak bir korku ve endişe hissetmedim.¹⁵⁴ Sultan ardından yüz bin tenge (para birimi) şeyhe gönderir. Ancak şeyh Allah'a sığınırız bu kadar parayı ne yaparız. Sultana haber verirler o zaman elli bin verin en son iki bine düşürürler onu da kabul etmez ancak elçiler ısrar edince şeyh: "Subhânallah, derviş için iki kilo pirinçle yüz gram yağ yeterlidir. Derviş, bu binlerce parayı ne

¹⁵⁴ Mîrhord, *Siyerü'l-Evliyâ*, 361; Muhaddis ed-Dihlevî, *Ahbârü'l-Ahyâr*, 170; en-Nedvî, *İslam Önderleri Tarihi*, 3/188; Ebü'l Hasan Ali Nedvî, *el-Müslimûne fi'l-Hind* (Dımaşk: Dârü İbn Kesîr, 1999), 157.

yapacak?" Aldığı paraların hepsini mürîd ve fakirlere dağıtıp eve döner.¹⁵⁵

Mürşidine çok düşkün olan Kutbüddin Münevver Hansevî'nin onun ziyaretine hiç gelmediği söylenmektedir. Sebebi ise, bir gün mürşidinin huzurundayken Nizâmeddin Evliyâ, şeyhi Ferîdüddin Genc-i Şeker ile vedalaşırken mürşidi ona: "Bizim yanımızda zâhîr ile bâtın birdir" dediğini ve mürşidi Nizâmeddin Evliyâ'nın da zâhîr ve bâtında ondan haberdar olduğundan dolayı fiziki olarak onun huzuruna çıkmadığı aktarılır.¹⁵⁶

4. Hüsâmeddin Mülânî

Nizâmeddin Evliyâ'nın halifelerindendir. Akranları arasında zühd, verâ ve fakr ile öne çıkmıştır. Onun yüksek mertebelere ulaştığını düşünen Nizâmeddin Evliyâ: "Delhi şehri onun mânevî koruması altındadır." demiştir. Tasavvuf ve fıkıh ilmine daha fazla meraklı olan bu zatın, fıkıhta *Hidâye* ve *Pezdevî*'yi, tasavvufta ise *Kûtu'l-kulûb* ve *İhyâü ulûmi'd-dîn*'i elinden düşürmediği aktarılmıştır.¹⁵⁷ Toplum tarafından saygı gören bu zat kendisini o makamlara layık görmemiş ve daima mütevazi

¹⁵⁵ Mîrhord, *Siyerü'l-Evliyâ*, 364; Muhaddis ed-Dihlevî, *Ahbârü'l-Ahyâr*, 171; en-Nedvî, *İslam Önderleri Tarihi*, 3/189; en-Nedvî, *el-Müslimûne fi'l-Hind*, 158.

¹⁵⁶ Mîrhord, *Siyerü'l-Evliyâ*, 356.

¹⁵⁷ Mîrhord, *Siyerü'l-Evliyâ*, 367; Muhaddis ed-Dihlevî, *Ahbârü'l-Ahyâr*, 173; Nizâmî, *Târîh-i Meşâyih-i Çişt*, 178.

davranmıştır. Rivayete göre “Bir gün yolda yürürken seccadesi omuzundan düşer ancak fark etmez. Peşinden biri şeyh, şeyh diye çağırır ancak geri dönüp bakmaz. Çünkü kendini şeyh olarak görmüyordu. Adam efendim defalarca şeyh diye çağırdım beni duymadınız. O ise hayır ben şeyh değilim, ben gariban bir fakirim” demiştir.¹⁵⁸

Nizâmeddin Evliyâ, ona hilâfet verirken efendim vasiyetiniz nedir diye sorduğunda mürşidi işaret parmağını ona uzatarak terk-i dünya, terk-i dünya, terk-i dünya yani dünyayı terk etmektir demiştir.¹⁵⁹ Şehir kuyularından abdest almaktan gönlü rahat olmadığından ormandaki bir suyun başına gidip orada kalmak için mürşidinden izin almak istemiştir. Fakat celvet ehli olan ve Müslümanlara karşı kendini sorumlu hisseden mürşidi: “Hayır şehirde sıradan bir insan gibi yaşa çünkü halktan uzak yaşarsan çok kısa zamanda falan yerde bir derviş var sana gelip yine izdiham olur. Bir de o kuyularda ulemânın ihtilafı var. Şerîatta buna genişlik ve ruhsat vardır” diyerek halkın cefasına katlanmasını söylemiştir.¹⁶⁰

Zaman zaman kendisine tavsiyede bulunan mürşidi ona: “Hiç kimseden bir şey isteme, her zaman

¹⁵⁸ Mîrhord, *Siyerü'l-Evliyâ*, 367; Muhaddis ed-Dihlevî, *Ahbârü'l-Ahyâr*, 173.

¹⁵⁹ Mîrhord, *Siyerü'l-Evliyâ*, 372; Muhaddis ed-Dihlevî, *Ahbârü'l-Ahyâr*, 175; Nizâmî, *Târîh-i Meşâyih-i Çişt*, 278.

¹⁶⁰ Mîrhord, *Siyerü'l-Evliyâ*, 372; Muhaddis ed-Dihlevî, *Ahbârü'l-Ahyâr*, 175; Nizâmî, *Târîh-i Meşâyih-i Çişt*, 178.

tedbirini al, derviş her yerde bulunmamalı, iki türlü bulunmak var. Birincisi sûreten; bu, kapı kapı dolaşan ve insanlardan bir şey isteyen derviş. İkincisi mânen bulunmak; bu da evin köşesinde oturmuş ancak aklı hep Zeyd, Amr bana bir şeyler getirselere diye düşünendir. Bunlar zâhiren Hak ile meşgul oluyormuş gibi görünürler ancak bâtında kapı kapı dolaşırlar” demiştir.¹⁶¹

5. Fahreddin Zerrâdî

Fahreddin Zerrâdî, ilk başlarda Fahreddin Hansevî'nin yanında eğitim almış daha sonra Nizâmeddin Evliyâ'nın öğrencileri arasına katılmış ve müşkül konuları halledecek seviyeye ulaşmıştır. Zevk ve aşk ehli bu zat, dini konularda çok hassas davranmıştır. Zamanının çoğunu yolculuk yaparak geçiren Fahreddin Zerrâdî, halvet ve mücâhedeye önem vermiştir.¹⁶² Vaktinin çoğunu ıssız ormanlarda kimsenin yırtıcı hayvanlardan dolayı gidemediği yerlerde ibadet ederek geçirmiştir.¹⁶³ Çırâğ-ı Dehlî “Bizim bir iki ayda elde ettiğimiz mânevî zevk ve makamları o bir saatte elde ederdi” diyerek onun maneviyatının güçlü oluşuna dikkat çekmiştir.¹⁶⁴

¹⁶¹ Mîrhord, *Siyerü'l-Evliyâ*, 373; Muhaddis ed-Dihlevî, *Ahbârü'l-Ahyâr*, 176.

¹⁶² Mîrhord, *Siyerü'l-Evliyâ*, 374; Muhaddis ed-Dihlevî, *Ahbârü'l-Ahyâr*, 176.

¹⁶³ Mîrhord, *Siyerü'l-Evliyâ*, 377-383.

¹⁶⁴ Mîrhord, *Siyerü'l-Evliyâ*, 378; Muhaddis ed-Dihlevî, *Ahbârü'l-Ahyâr*, 177.

Saraya karşı mesafeli duran bu zat diğer Çiştîyye pîrleri gibi zaman zaman sultanların gazabına uğramıştır. Rivayete göre Muhammed Tuğluk, Türkistan ve Horasan'ı topraklarına katmayı ve Cengiz Han'ın oğullarının kökünü kazımayı planlar. Bu yüzden memleketin ileri gelen meşâyihini otağlarda halkı cihada teşvik etmeleri için çağırır. O gün Fahreddin Zerrâdî'nin de orada bulunması istenir. Saray sekreteri ve aynı zamanda Fahreddin Zerrâdî'nin müridi olan Kutbeddin Debîr, şeyhini sultanın huzuruna çıkarır. Fakat Fahreddin Zerrâdî sultanın huzuruna çıkmayı istemez ve saraya gitme gibi bir prensipleri olmadığından sultanın tepkisiyle karışılacağından şöyle der: “Başımı sarayda yere atılmış görüyorum. Ben hakkı söylemekten geri kalmam sultan da beni affetmez.” Fahreddin Zerrâdî ayakkabılarını çıkartıp sultanın huzuruna çıktığı an Kutbeddin Debîr hizmetçi gibi mürşidinin ayakkabılarını koltuğunun altına koyar. Sultan “Cengiz Han'ın oğullarının kökünü kazımayı düşünüyorum bana yardım edin.” deyince o da “İnşallah” der. Sultan buna çok kızar zira bu söz tereddüt bildiren bir sözdür. Fahreddin Zerrâdî gelecek ile ilgili işlerde ancak böyle söylenir. Sultan bana biraz nasihat et. O da öfkeni yen. Sultan, hangi öfke? O da yırtıcı hayvan öfkesi der. Sultan bu söze çok kızmasına rağmen bir şey söylemez. Sultan hizmetçilere yemeği getirin der. Birlikte yemek yerler

ancak Fahreddin Zerrâdî az az yer. Sultan kendi elleriyle etleri kemikten ayırıp onun önüne bırakır ancak o az yemekle oyalanır. Sultan onu uğurlarken bir hırka ve bir para kesesini ona takdim eder. Fahreddin Zerrâdî'ye ulaşmadan Kudbeddin Debîr elini uzatıp onları alır. Fahreddin Zerrâdî gittikten sonra sultan sen önce ayakkabılarını sonra paraları alarak onu kılıcımdan kurtardın. Kutbeddin Debîr: “O benim hocam ve mürşidimin halifesidir. Aslında başımın üzerine koymam gerekirdi” der. Bu hadiseden sonra sultanın huzurunda Fahreddin Zerrâdî'nin adı her geçtiğinde “Ah ah, nasıl oldu da onun kafasını koparmadım” diyerek hayıflandığı nakledilir.¹⁶⁵ Fahreddin Zerrâdî'nin bir hac dönüşü geminin batmasıyla hakkın rahmetine kavuştuğu aktarılır.¹⁶⁶

6. 'Alâeddin Nîlî

Ud şehrinin alimlerinden olan bu zat, Feridüddin Şafiî adlı alimin yanında *Keşşaf* dersleri okumuştur. Kendini bu işe layık görmediğinden şayet şeyhim hayatta olsaydı hilâfet icazetini geri verirdim dediği aktarılmış ve bu yüzden olsa gerek hiç mürîd yetiştirmemiştir.¹⁶⁷

¹⁶⁵ Mîrhord, *Siyerü'l-Evliyâ*, 384; Muhaddis ed-Dihlevî, *Ahbârü'l-Ahyâr*, 178; en-Nedvî, *İslam Önderleri Tarihi*, 3/190; en-Nedvî, *el-Müslimûne fi'l-Hind*, 158.

¹⁶⁶ Mîrhord, *Siyerü'l-Evliyâ*, 387; Muhaddis ed-Dihlevî, *Ahbârü'l-Ahyâr*, 177.

¹⁶⁷ Mîrhord, *Siyerü'l-Evliyâ*, 390; Muhaddis ed-Dihlevî, *Ahbârü'l-Ahyâr*, 180; Nizâmî, *Târîh-i Meşâyih-i Çişt*, 179.

7. Burhâneddin Garib

Nizâmeddin Evliyâ'nın halifelerinden olan bu zat, muhabbet ve aşk ehli olduğundan Emîr Hüsrev ile Emîr Hasan Siczî gibi büyük şairlerin onun sohbetlerinde bulundukları aktarılır. Ayrıca Çırâğ-ı Dehlî şehire uğradığı sırada onun evinde kaldığı rivayetler arasındadır. Mürşidine sonsuz bağlı olan Burhâneddin Garib, mürşidinin türbesine hürmetinden dolayı Gıyâspûr'a hiç sırtını dönmediği söylenir. Hindistan'ın Diyûger şehrinde vefat eden bu zatın türbesi günümüzde Burhânûr diye bilinen yerdedir.¹⁶⁸

8. Vecîhüddin Yûsuf Çendîrî

Nizâmeddin Evliyâ'nın ilk halifelerinden olan Vecîhüddin Yûsuf, zahid, âşık, âbid ve kerâmet ehliydi.¹⁶⁹ Rivayete göre, sultan tarafından cihad için görevlendirilen komutan, Nizâmeddin Evliyâ'dan kendilerine mânevî konuda destek olacak birini görevlendirmesini talep eder. Bunun üzerine Nizâmeddin Evliyâ halifelerinden Vecîhüddin Yûsuf'u görevlendirir. Böylece oraya ulaşan İslâm ordusu kısa sürede zafer elde eder. Oraya yerleşen Vecîhüddin Yûsuf sayesinde yerli halktan birçok kişinin Müslüman

¹⁶⁸ Mîrhord, *Siyerü'l-Evliyâ*, 394; Muhaddis ed-Dihlevî, *Ahbârü'l-Ahyâr*, 181.

¹⁶⁹ Mîrhord, *Siyerü'l-Evliyâ*, 397; Muhaddis ed-Dihlevî, *Ahbârü'l-Ahyâr*, 191.

olmasına vesile olur. Vecîhüddîn Yûsuf 729/1328 yılında vefât eder.¹⁷⁰

9. Sirâcâddin Osman Üdehî

Âyine-i Hindistan (Hindistan'ın aynası) diye meşhur olan bu zat, Nizâmeddin Evliyâ'nın önde gelen halifeleri arasında kabul edilmiştir. Çok erken yaşlarda Nizâmeddin Evliyâ'nın halkasına katılmış daha sonra annesinin hizmeti için memleketine dönmüş ise de bir süre sonra tekrar geri gelip hizmet halkasına girmiştir. Fakir olduğundan tekkede yatıp kalkmış ve oradaki kitaplardan istifade etmeye çalışmıştır. Rivayete göre Nizâmeddin Evliyâ bazı öğrencilerine icazet vermek istediğinde hilâfet listesi Nizâmeddin Evliyâ'nın önüne konulmuştur. Onun adını da görünce bu yolun ilk adımı ilimdir, ilim olmadan olmaz diyerek onun ilmî açıdan yetersiz olduğundan hilâfet görevini ifa edemeyeceğini belirtmiştir. Bunun üzerine Fahreddin Zerradî ben ona ilim öğretirim. Uzun bir dönem ilim tahsil ettikten sonra şeyhinden aldığı kitaplar ve elbiselerle memleketi Gûr'e (Leknûti) gidip hizmete başlamıştır. Rivayete göre şeyhinin ona verdiği elbiselerin vasiyeti üzere onunla defnedildiği aktarılmıştır. Ahî Sirâc,

¹⁷⁰ Mîrhord, *Siyerü'l-Evliyâ*, 402.

758/1357 yılında vefât etmiş ve Gûr şehrinde medfûn olup tarîkatı orada yayılmıştır.¹⁷¹

C. ÖNDE GELEN MÜRÎDLERİ

1. Emîr Hüsrev

Emîr Hüsrev, 713/1313 senesinde Nizâmeddin Evliyâ'ya bâat etmiştir. Emîr Hüsrev ilk bâat olayını şöyle dile getirmiştir: “24 Zilhicce 713 tarihinde zayıf ve nahif bendeniz Hüsrev-i Laçın Melikü’ş-şeyh’in hânkâhına giderek bâat etme şerefine nail oldum. Gönlümde öyle bir arzu doğdu ki şeyhin hânkâhında bekleyeyim ve şeyh çağırdığında içeriye gireyim istedim. O anda haberci geldi ve buraya bir Türk gelmiştir derhal içeri alınsın dedi. Bunun üzerine içeriye girdim ve başımı yere koydum. Yerden kalkmamı emrettiler ve bana özel cübbe ile dört köşeli serpuş lütfettiler.”¹⁷² Mürşidine çok bağlı olan Emîr Hüsrev ona olan sevgisini şu beyitlerle dile getirmiştir:

Tanrım bu büyüğün gölgesini,

Küçüğün başından eksik etmesin.

Ve zamanın hızlı akışında.

Doğan felaketlerden korusun.

Zira ben, onun yetiştirdiği kimseyim.

¹⁷¹ Mîrhord, *Siyerü'l-Evliyâ*, 404; Muhaddis ed-Dihlevî, *Ahbârü'l-Ahyâr*, 168; Rasool, *Cihishti-Nizami Sufi Order of Bengal*, 83-90.

¹⁷² Türkmen, *Emir Hüsrev-i Dihlevî'nin Hayatı, Eserleri ve Edebî Şahsiyeti*, 14.

Emîr Hüsrev, hemen hemen her eserinde Allah ile Peygamber'den sonra şeyhini övmüştür.¹⁷³

Fars edebiyatının önde gelen Türk asıllı şairlerinden Emîr Hüsrev,¹⁷⁴ mürşidinin yanında ayrı bir değere sahipti. Mürşidi halini sorarken “Türk, ne haber” diye hitap ederdi.¹⁷⁵ Mürşidi ona muhabbet duyar “Ben kendimden bile bazen bıkıyorum ama senden hiç bıkmıyorum” derdi.¹⁷⁶ Nizâmeddin Evliyâ'nın en yakın mürîdlerinden olan Emîr Hüsrev, bütün iletişimleri uygun bir üslupla mürşidine iletirdi.¹⁷⁷ Emir Hüsrev, devrin en önde gelen şairiydi. “Hindistan'da Farsçayı en iyi yazan Türk” olarak şöhrat bulan Emîr Hüsrev, *Kirânu's-Sa'deyn*, *Miftâhü'l-Fütûh*, *Hazâinü'l-Fütûh*, *Devâl Rani ve Hızır Han*, *Nuh*

¹⁷³ Türkmen, *Emir Hüsrev-i Dihlevî'nin Hayatı, Eserleri ve Edebî Şahsiyeti*, 14.

¹⁷⁴ Mîrhord, *Siyerü'l-Evliyâ*, 419; Cemâlî, *Siyerü'l-Ârifin*, 88; en-Nedvî, *İslam Önderleri Tarihi*, 3/108; Türkmen, *Emir Hüsrev-i Dihlevî'nin Hayatı, Eserleri ve Edebî Şahsiyeti*, 3; Gülâm Ali Âryâ, *Tarîkati Çiştîyye*, 138; Çiştî Mevdûdî, *Târih-i Çişt'u-Meşâyih-i Çiştîyye*, 229.

¹⁷⁵ Mîrhord, *Siyerü'l-Evliyâ*, 421; Cemâlî, *Siyerü'l-Ârifin*, 88; Abdurrahmân Çiştî Sâbirî, *Mirâtü'l-esrâr*, 786; en-Nedvî, *İslam Önderleri Tarihi*, 3/108; Gülâm Ali Âryâ, *Tarîkati Çiştîyye*, 139; Çiştî Mevdûdî, *Târih-i Çişt'u-Meşâyih-i Çiştîyye*, 226.

¹⁷⁶ Mîrhord, *Siyerü'l-Evliyâ*, 421; Cemâlî, *Siyerü'l-Ârifin*, 88; Türkmen, *Emir Hüsrev-i Dihlevî'nin Hayatı, Eserleri ve Edebî Şahsiyeti*, 16; Gülâm Ali Âryâ, *Tarîkati Çiştîyye*, 139; Çiştî Mevdûdî, *Târih-i Çişt'u-Meşâyih-i Çiştîyye*, 226.

¹⁷⁷ Mîrhord, *Siyerü'l-Evliyâ*, 421; Cemâlî, *Siyerü'l-Ârifin*, 88; Gülâm Ali Âryâ, *Tarîkati Çiştîyye*, 139; Çiştî Mevdûdî, *Târih-i Çişt'u-Meşâyih-i Çiştîyye*, 226.

Sipîhr, Tuğluknâme, Tâcü'l-Fütûh, Tarih-i Dehlî gibi eserlerin müellifidir. 27 Eylül 726/1325'teki ölümüne kadar çok sayıda eser kaleme almış ve Balabanlı, Kalaçlı ve Tuğluklu sarayının gözdesi olmuştur. Divanları; *Tuhfetu's-Sigar, Vasâtü'l-Hayat, Gurretü'l-Kemâl, Bakîye-i Nâkiye ve Nihayetü'l-Kemâl*'dir. Hamse¹⁷⁸ tarzında yazdığı eserler ise; *Matla'ü'l-Envar, Şirin ü Hüsrev, Âyine-i Skenderî, Heşt Behîşt ve Mecnunu Leylâ*'dır.¹⁷⁹

Rivayete göre Sultan Gıyasüddin Tuğluk ile Leknûti şehrinde bulunduğu sırada mürşidi vefat etmiştir. Geri geldiğinde yüzünü siyaha boyamış ve toprağa karıştırılmış bir elbise giyip mürşidinin mezarına gitmiş ve şu mısraı okumuştur:

Elbise göze hoş görünse de gönül kan ağlıyor.

Güzelim, yüzünü zülüflerle örtüp uyumakta.

Ey Hüsrev sen de asıl evine git.

Zira buraları gecenin karanlığı sarmıştır.

Şeyhinin vefatından altı ay sonra 725/1325 yılında hakkın rahmetine kavuşmuştur.¹⁸⁰

¹⁷⁸ Bir şâirin beş mesnevisinin bir araya getirilmesiyle oluşturulan yapıttır.

¹⁷⁹ Hanefi Palabıyık, "Hindistan'ın İslâmlaşmasında Orta Asya İslâmı'nın Tesiri", (Ed. Muhammet Savaş Kafkasyalı), *Orta Asya'da İslâm*, Ahmet Yesevi Üniversitesi, Ankara-Türkistan 2012, 959.

¹⁸⁰ Mîrhord, *Siyerü'l-Evliyâ*, 424; Türkmen, *Emir Hüsrev-i Dihlevî'nin Hayatı, Eserleri ve Edebî Şahsiyeti*, 24.

2. Emîr Hasan Siczî

Nizâmeddin Evliyâ'nın bir diğer önemli mürîdi ise sohbetlerini derleyen, şair, gazel okuyan ve aynı zamanda Hindistan Sa'dî'si diye meşhur olan Emîr Hasan Siczî (ö. 649/1251)'dir.¹⁸¹ Seyyid olan bu zat aynı zamanda Muînüddin Çiştî'nini (ö. 633/1236) hemşerisidir.¹⁸² İlk başlarda kötü yolda olan Emîr Hasan Siczî, Nizâmeddin Evliyâ sayesinde hidayete erer. Rivayete göre, Nizâmeddin Evliyâ bir gün Kutbeddîn Bahtiyâr Kâkî'nin türbesini ziyaret ederken Emîr Hasan Siczî arkadaşlarıyla şarap içiyordu. Nizâmeddin Evliyâ'yı görünce şu beyitleri okur:

سالها باشد که ما هم صحبتیم

گر ز صحبتها اثر بودی کجاست

ز هدتان فسق از دل ما کم نکرد

فسق ما یان بهتر از زهد شماست

Yıllardır sohbet ediyorsun.

Nerede sohbetin tesiri.

Zühdünüz gönüllerimizdeki fıska azaltmadı.

Fiskımız mı yoksa zühdünüz mü daha çoktur.

¹⁸¹ Mîrhord, *Siyerü'l-Evliyâ*, 429; Türkmen, *Emir Hüsrev-i Dihlevî'nin Hayatı, Eserleri ve Edebî Şahsiyeti*, 7; Gülâm Ali Âryâ, *Tarîkati Çiştîyye*, 143; Çiştî Mevdûdî, *Târih-i Çişt'u-Meşâyih-i Çiştîyye*, 229.

¹⁸² Gülâm Ali Âryâ, *Tarîkati Çiştîyye*, 143.

Bunları duyan Nizâmeddin Evliyâ inşallah yakında faydası olur der. Şeyhin duası anında kabul olur ve ellerine kapanıp mürîdleri arasına girer.” Ardından *Fevâidü'l-fuâd* kitabını telif etmeye başlar. Emîr Hüsrev tarafından beğenilen bu kitap için: “Keşke bu kitap bana ait olsaydı. Benim bütün kitaplarım Emîr Hasan Siczî’ye ait olsaydı.”¹⁸³ Bunun dışında dokuz bin beyitlik bir divanı vardır. Emîr Hasan Siczî 649/1251 yılında vefat etmiştir. Bugün Hasanşîr diye meşhur olan kasabada medfûndur.¹⁸⁴

Nizâmeddin Evliyâ’nın diğer mürîdlerinin isim listesi şu şekildedir:

Târîh-i Fîrûz Şâhî adlı eserin yazarı tarihçi Berenî
 Hâce Ebu Bekir
 Hâce Müeyyidüddin Kürdî
 Muhiddin Kâşânî
 Vecihüddin Pâilî
 Fahreddin Mervezî
 Mevlânâ Fasihüddin
 Mevlânâ Celâleddin
 Hâce Kerimüddin Semerkandî
 Bahâüddin Edhemî
 Mübarek Gopamevî
 Tâceddin Dâverî
 Hâce sâlâr

¹⁸³ Mîrhord, *Siyerü'l-Evliyâ*, 430; Gülâm Ali Âryâ, *Tarîkati Çiştîyye*, 144.

¹⁸⁴ Gülâm Ali Âryâ, *Tarîkati Çiştîyye*, 144.

Kadı Şerefüddin¹⁸⁵

D. TASAVVUF ANLAYIŞININ YAYILMASINDA ETKİLİ OLAN FAKTÖRLER

1. Nizâmeddin Evliyâ'nın Halifeleriyle İletişimi

Nizâmeddin Evliyâ, samimi ve yetenekli olan halifeleriyle tarîkatı ve muhabbeti Hind alt kıtasına yaymaları için özel olarak ilgilenmiştir. Olgun ve yetişkin müridlerde olması gereken bütün özellikleri onlara kazandırmaya çalışmıştır. Onlara mücâhede yaptırmış, ilim sahibi olmayanları ilim öğrenmeye teşvik etmiştir. Hâlâ gönlünden ilmi münazara arzusunu atamayanları ise ıslah etmeye çalışmıştır. Zaman zaman halifeleri kendi aralarında ilmi tartışmalar yapmak için izin istemişlerse de o: “Ben sizden farklı hizmet bekliyorum” diyerek enerjilerini sahada İslâm’a hizmet etmek için harcamalarını tavsiye etmiştir. Ayrıca önderlik özelliklerini taşıyan halifelerini topluma liderlik yapmaları için halk içinde yaşamaları ve toplumun sıkıntılarına katlanmaları gerektiğini söylemiştir.¹⁸⁶

Nizâmeddin Evliyâ, tek başına riyâzat ve ibadet etmek isteyen halifelerini insanların hidayeti için bazı zorluklara katlanmaları gerektiğini tavsiye etmiştir.¹⁸⁷

¹⁸⁵ Mîrhord, *Siyerü'l-Evliyâ*, 409; es-Siczî, *Fevâ'idü'l-fu'âd*, (Mukaddime, Muhsin Keyânî), 18-19; en-Nedvî, *İslam Önderleri Tarihi*, 3/179; Çiştî Mevdûdî, *Târih-i Çişt'u-Meşâyih-i Çiştîyye*, 230.

¹⁸⁶ en-Nedvî, *İslam Önderleri Tarihi*, 3/176-177.

¹⁸⁷ en-Nedvî, *İslam Önderleri Tarihi*, 3/176-177.

Nitekim halifelerinden Çırâğ-ı Dehlî, fıtratı gereği bir kenara çekilip tek başına ormanlarda ibadet etmek için müşidinden izin istemiş ise de Nizâmeddîn Evliyâ ona, insanların arasında yaşayıp, onların eziyetlerine, sıkıntılarına katlanmasını, onlardan gelen eziyetlere karşılık cömertlik ve fedakârlık göstermesini söylemiştir.¹⁸⁸

Rivayete göre Nizâmeddîn Evliyâ'nın çok sevdiği müntesiplerinden Hâce Müeyyidüddîn el-Kûrdî, sarayda önemli mevkide olduğu halde, şeyhine intisâb ettikten sonra onun hizmetinde kalmaya başlamıştır. Sultan bu zatın fikirlerinden çok yararlandığı için onun yokluğunu hissetmeye başlamış ve bu yüzden bir aracı vesilesiyle saraya geri dönmesini istemiştir. Gelen elçi sultan Alaüddin'in fermanını şeyhe ilettiğinde şeyh onun yapacak işleri olduğunu ifade ederek kalmasını istemiştir. Elçi bu sözleri sultana ulaştıınca onun pek hoşuna gitmemiş ve: "Hazret herkesi kendisi gibi yapmaya çalışıyor" şeklinde serzenişte bulunmuştur. Nizâmeddîn Evliyâ ise: "Kendisi gibi ne demek kendisinden daha iyi..." cevabını vermiştir. Elçi bunları sultana ilettikten sonra sultan ondan artık vazgeçmek zorunda kalmıştır.¹⁸⁹

¹⁸⁸ en-Nedvî, *İslam Önderleri Tarihi*, 3/178; Hamid Algar, "Çırâğ-ı Dehlî", *Çırâğ-ı Dehlî* (İstanbul: DİA, 1993), 8/303-304; Çiştî Mevdûdî, *Târih-i Çişt'u-Meşâyih-i Çiştîye*, 233.

¹⁸⁹ Mîrhord, *Siyerü'l-Evliyâ*, 433; en-Nedvî, *İslam Önderleri Tarihi*, 3/185.

2. Tarîkatın Her Kesimden İnsana Açık Oluşu

Nizâmeddîn Evliyâ, bâat ve irşâd konusunda ayırım yapmadan ve gösterdiği müsamaha neticesinde tarîkata katılımın daha fazla olmasına vesile olmuştur. Onun döneminde her türlü insana kapıyı açık tutması sebebiyle tarîkat Hindistan toprakları dışına taşmıştır.¹⁹⁰ *Tarih-i Fîrûz şâh* adlı eserin yazarı ve aynı zamanda Nizâmeddîn Evliyâ'nın halifesi olan Ziyâüddin Berenî, başından geçen bir olayı şöyle aktarmıştır: “Bir gün müşşidimin huzurundayken yoğun bir insan kitlesinin bâat ettiğini gördüm. Kendi kendime eski müşşidler müşîd seçerken ihtiyatlı ve çekimser davranırlardı. Müşşidim ise her geleni tarîkata alıyor. Bunu ona sormak istedim. Şeyhim mana âleminde kerâmetiyle anlamış olmalı ki bana: ‘Ziyâüddin! Sen her türlü soruyu soruyorsun niçin benim her geleni tarîkata kabul ettiğimi sormuyorsun?’ Kendisinden bunu işitince her tarafım diken diken oldu. Daha sonra şeyhim bunu şu şekilde açıkladı: ‘Benim niçin müşîd seçerken tedbirli davranmadığımın birinci sebebi, kapıma gelen birçok insanın bâat aldıktan sonra kötü alışkanlıkları terk edip hak yola girdiklerini, ibadet ve zikirle meşgul olduklarını duyuyorum. Eğer ben işin başında tam hazır olduktan sonra tarîkata girmelerini şart koşsaydım birçoğunu bu

¹⁹⁰ en-Nedvî, *İslam Önderleri Tarihi*, 3/167; Gülâm Ali Âryâ, *Tarîkati Çiştîyye*, 154.

amellerden mahrum bırakacaktım. İkinci sebep ise benim şeyhim Ferîdüddîn Genc-i Şeker, her gelene bâat vermem için bana hususi izin vermişti” diyerek tarîkattaki metodunu belirtmiştir.¹⁹¹

Nizâmeddîn Evliyâ müridlerine; meşrep, mezhep ve din ayırımı yapmadan herkese iyi davranmalarını tavsiye etmiştir. Sâlikin hiç kimseye zararı dokunmaması, herkese müsamaha ile yaklaşması gerektiğini şu beyitte dile getirmiştir:

حافظ گر وصل خواهی صلح کن با خاص عام
با مسلمان الله الله با برهمن رام رام

Eğer Hakk'a ulaşmak istersen herkese barışçıl yaklaş.

*Müslüman, Allah Allah Brahman, Râm Râm der.*¹⁹²

Bu beyitten anlaşılacağı üzere Nizâmeddîn Evliyâ'nın insanlar arasında bir fark gözetmediği, herkese müsamaha ile yaklaşmıştır. Ayrıca insanların fıtratında ibâdet etmek olduğunu, dinlerin kaynağının aslında bir olduğu daha sonra tahrif olduklarını nitekim Müslümanların Yüce Allah ile Brahmanların Râm dediğinde aynı yere varmak istediklerini söylemeye çalışmıştır. Ayrıca bir defasında yoginin birine sizin yolunuz nedir, işinizin aslı nedir diye sorduğunu ve onun şöyle cevap verdiğini aktarmıştır: “Bizim ilmimizde

¹⁹¹ Mîrhord, *Siyerü'l-Evliyâ*, 479; Nizâmî, *Târîh-i Meşâyih-i Çişt*, 290; en-Nedvî, *İslam Önderleri Tarihi*, 3/168.

¹⁹² Nizâmî, *Târîh-i Meşâyih-i Çişt*, 651.

insanoğlunun iki alemi vardır. Biri ulvî, diğeri süflî. Ulvî aleme ulaşmak için; sıdk, saflık, güzel ahlakla ulaşılır. Süflî alem ise tutumlu, temiz ve bilgiyle elde edilir. Nizâmeddin Evliyâ, yoginin bu sözlerinin çok hoşuna gittiğini itiraf etmiştir.¹⁹³

3. Nizâmeddin Evliyâ'nın Yöneticilerle Münasebetleri

Çiştîler'in önemli simâlarından Nizâmeddin Evliyâ, yaşamı boyunca saraya mesafeli durmuştur. Zira hayatı boyunca ne kendisi sultanların ziyaretine gitmiş ne de onların ziyaret taleplerini kabul etmiştir.¹⁹⁴ Nitekim beş padişahın taht değiştirmesine şahitlik eden Nizâmeddin Evliyâ, bunlardan şeyhe muhabbet duyan üçüncü padişah Celâleddin Halacî (ö. 695/1296), ona defalarca ziyaret isteğinde bulunduyorsa da prensip olarak Nizâmeddin Evliyâ taleplerini geri çevirmiştir. Sonunda Nizâmeddin Evliyâ'nın yakın hizmetlilerinden Emîr Hüsrev ile padişah, farklı bir yola başvurarak şeyhten habersiz kendisini ziyaret etmek istemişler. Ancak tasavvufî terbiyesi açısından iyi olmayacağını düşünen Emîr Hüsrev müridine haber vermiştir. Bunun üzerine Nizâmeddin Evliyâ şeyhinin türbesini ziyaret etmek bahanesiyle şehri terk

¹⁹³ Siczî, *Fevâidü'l-Fuâd*, 105.

¹⁹⁴ en-Nedvî, *İslam Önderleri Tarihi*, 3/93; Said Şîrâzî - Muhsin Masûmî, "Münâsebât-i Salâtîn-i Dehlî bâ Meşâyih-i Çiştîyye ve Sühreverdîyye", *Tarih-i Temeddün-i İslâmî Dergisi* 1/ (2013), 110; Çiştî Mevdûdî, *Târik-i Çişt'u-Meşâyih-i Çiştîyye*, 223.

etmiştir.¹⁹⁵ Bunu haber alan padişah, Emîr Hüsrev'e sitem ederek "Bizi şeyhin bereketinden mahrum bıraktın" demiştir. Emîr Hüsrev ise "Ya kelle ya da iman ikisinden birini tercih etmek zorunda kaldım bu yüzden tercihim kellenin gitmesinden yana kullandım." Yani ya padişahın öfkesini göze alacaktım ya da mürşidimin bana kızmasından imanımın yok olması tehlikesini yaşayacaktım demiştir. Akıllı ve yumuşak huylu olan sultan bu sözlerden sonra sesini çıkarmamıştır.¹⁹⁶

Hindistan'ın sert ve II. İskender lakabıyla bilinen padişahı Alâeddîn Halacî (ö. 715/1316), başa geçtikten sonra bazı adamları Nizâmeddîn Evliyâ'nın halk tarafından sevilmesinin zamanla devlet için bir tehlike arzedeceğini söylemişlerdir. Bunun üzerine sultan bunu takibe almış fakat bunun insanların imanıyla ilgilendiğini, siyaset, dünya malı, makam ve dünya mertebelerine ilgi duymadığına kani olunca ondan özür dileyerek onu ziyaret etmek istemiştir. Fakat prensip gereği Nizâmeddîn Evliyâ isteğini geri çevirmiştir.¹⁹⁷ Padişah daha sonra defalarca izin talep

¹⁹⁵ Mîrhord, *Siyerü'l-Evliyâ*, 218; Muhsin Masûmî- Said Şîrâzî, "Münâsebâtı Salâtini Dehlî bâ Meşâyih-i Çiştîyye ve Sühreverdîyye" 109-122; Çiştî Mevdûdî, *Târih-i Çişt'u-Meşâyih-i Çiştîyye*, 224.

¹⁹⁶ Mîrhord, *Siyerü'l-Evliyâ*, 218; en-Nedvî, *İslam Önderleri Tarihi*, 3/94; Çiştî Mevdûdî, *Târih-i Çişt'u-Meşâyih-i Çiştîyye*, 224.

¹⁹⁷ Mîrhord, *Siyerü'l-Evliyâ*, 215; Muhaddis ed-Dihlevî, *Ahbârü'l-Ahyâr*, 108; Abdurrahmân Çiştî Sâbirî, *Mirâtü'l-esrâr*, 791; en-Nedvî, *İslam Önderleri Tarihi*, 3/95; Muhsin Masûmî- Said Şîrâzî,

ettiyse de başarılı olamamıştır. Padişahın ısrarları üzere Nizâmeddîn Evliyâ şöyle buyurmuş: “Bu fakirin evinin iki kapısı vardır. Padişah bir kapıdan gelirse, ben diğer kapıdan çıkar giderim” diyerek dinin ve toplumun maslahatı için padişahlara karşı net tavrını ortaya koymuştur.¹⁹⁸

Nizâmeddîn Evliyâ, padişahlarla görüşmeyerek kendini güvenceye aldıysa da bu, onun hiçbir zaman idarenin gazabına uğramadığı anlamına gelmemektedir. Çünkü Alâeddîn Halacî’den sonra oğlu Kutbeddîn zorla tahtı ele geçirdikten sonra Nizâmeddîn Evliyâ’ya sıkıntılar çıkarmıştır. Öyle ki sultan, toplumdaki kanaat önderlerinin her ay saraya gelip sultana itaatlerini bildirmelerini emretmiştir.¹⁹⁹ Fakat Nizâmeddîn Evliyâ kendine vekaleten başka birini göndermiştir. Buna çok kızan sultan bundan sonra saray hizmetlilerine şeyhi ziyaret etmeyi yasaklamıştır. Ayrıca tehditvari bir şekilde: “Eğer gelecek ayın toplantısına katılmazsa ben onu nasıl

“Münâsebâtı Salâtîni Dehlî bâ Meşâyihi Çiştîyye ve Sühreverdîyye” 109-122; G. Potter Lawrence, “Moğollar Sonrası İran’da Sûfîler ve Sultanlar”, çev. Hanifi Şahin, *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi* 28 (2011), 215-243.

¹⁹⁸ Mîrhord, *Siyerü’l-Evliyâ*, 217; Muhaddis ed-Dihlevî, *Ahbârü’l-Ahyâr*, 108; en-Nedvî, *İslam Önderleri Tarihi*, 3/95; Muhsin Masûmî-Said Şîrâzî, “Münâsebâtı Salâtîni Dehlî bâ Meşâyihi Çiştîyye ve Sühreverdîyye” 109-122.

¹⁹⁹ Mîrhord, *Siyerü’l-Evliyâ*, 237; Abdurrahmân Çiştî Sâbirî, *Mirâtü’l-esrâr*, 793; en-Nedvî, *İslam Önderleri Tarihi*, 3/97; Gülâm Ali Âryâ, *Tarîkatî Çiştîyye*, 148.

getireceğimi bilirim”²⁰⁰ diyerek bir bakıma devlet gücüyle zor kullanacağını ima etmiştir. Nizâmeddîn Evliyâ’ya sultanın bu fermanı ulaşınca ne lehte ne de aleyhte ağzından tek bir kelime çıkmamıştır. Fakat günler tükeniyor, toplantı zamanı yaklaşıyordu. Öyle ki son gün gelip çatmış, herkes tedirgin bir şekilde yarın ne olacak diye beklerken sabah gün ağardığında o gece sultan kraliyet ailesi fertlerinden biri tarafından öldürülmüştür.²⁰¹

Doğru yoldan taviz vermeyen Nizameddîn Evliyâ’nın padişahlarla yaşadığı başka bir menkıbesi ise şöyle anlatılır: “Giyasüddîn Tuğluk, Bengal’den Delhi’ye dönerken Nizameddîn Evliyâ’ya ikimizden birisi orada fazla olduğunu yazdırmıştır. Nizameddîn: “Delhi dured” yani henüz Delhi uzaktır demiştir. Bu söz, hâlâ Hindistan’da bizdeki “Dereyi görmeden paçaları sıvamak” sözünün karşılığı olarak kullanılmaktadır.”²⁰²

²⁰⁰ Mîrhord, *Siyerü'l-Evliyâ*, 237; Abdurrahmân Çiştî Sâbirî, *Mirâtü'l-esrâr*, 79; en-Nedvî, *İslam Önderleri Tarihi*, 3/98; Gülâm Ali Âryâ, *Tarîkati Çiştîyye*, 148; Muhsin Masûmî- Said Şîrâzî, “Münâsebâtî Salâtnî Dehlî bâ Meşâyihî Çiştîyye ve Sühreverdiyye” 109-122.

²⁰¹ Mîrhord, *Siyerü'l-Evliyâ*, 238; Abdurrahmân Çiştî Sâbirî, *Mirâtü'l-esrâr*, 793; en-Nedvî, *İslam Önderleri Tarihi*, 3/99; Gülâm Ali Âryâ, *Tarîkati Çiştîyye*, 149; Muhsin Masûmî- Said Şîrâzî, “Münâsebâtî Salâtnî Dehlî bâ Meşâyihî Çiştîyye ve Sühreverdiyye” 109-122.

²⁰² Bayur, *Hindistan Tarihi*, 1/323.

İKİNCİ BÖLÜM

NİZÂMEDDİN EVLİYÂ'NIN TASAVVUFÎ GÖRÜŞLERİ

A. NAZARÎ ESASLAR

İslâm düşüncesinin kelim ve felsefe gibi temel ilim dallarından biri olan tasavvuf, başlangıcından günümüze kadar, tasavvuf tarihçileri tarafından özelliklerine göre tasnif edilmiş, bazı farklı dönemlerden geçmiştir. Bu tasnife göre, pratik ve ferdî yönü ağır basan bir zühd hareketiyle başlayan tasavvuf, yaklâşık iki asır sonra bağımsız bir ilim dalı hüviyetine kavuşmuştur. VII/XIII. yüzyıldan itibaren felsefî-kelamî konuların derinlemesine tartışılmaya ve kaleme alınmasıyla tasavvuf da metafizik/nazarî karaktere sahip bir sistem görünümü almıştır.²⁰³ Bu bağlamda farklı coğrafyalarda ortaya çıkan tarikatlar kendilerine has esâslar geliştirmişlerdir. Bu süreçte Hind alt kıtasında da önemli derecede nazarî tasavvuf benimsenmiştir. Burada nazarî tasavvufu savunan oldukça fazla şahsiyet bulmak mümkündür. Örneğin Nizâmiyye tarikatının kurucusu

²⁰³ Seyyid Hüseyin Nasr, "Nazari İrfan, Doktriner Tasavvuf ve Bugünkü Önemi", *İslâm Araştırmaları Dergisi*, (12), 2004, 1-25; Betül Güner, "Nazari Tasavvuf Geleneğinin El Kitabı: Muhtevası ve Tesirleri Bağlamında Sadreddin Konevî'nin Miftâhu'l-ğayb'ı", *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 21(1) 2017, 393- 423.

Nizâmeddîn Evliyâ ve Nizâmiyye şeyhlerinden Gîsûdırâz gibi birçok şahsiyeti zikredebiliriz. Bu kısa girişten sonra şimdi de Nizâmeddîn Evliyâ'nın nazârî tasavvuf ile ilgili görüşlerini aktarmaya çalışacağız.

1. Şerîat- Tarîkat

Nizâmeddîn Evliyâ, şerîata bağlı kalmaya son derece özen gösterdiği gibi, mürîdlerine ve dostlarına da bunu önemle tavsiye etmiştir. Ona göre şerîata ittiba, tasavvufî eğitiminin olmazsa olmaz esaslarından biridir. Tarîkatı ise şerîata hizmet eden bir vasıta olarak görmüştür. Şerîat konusunda hassas olan Nizâmeddîn Evliyâ, sünnetlerin yanı sıra müstahapların dahi terk edilmemesi gerektiğini belirtmiştir. Nizâmeddîn Evliyâ, başkalarına şerîata aykırı bir şey telkîn etmesin ve kendileri de şerîata aykırı bir davranışta bulunmasınlar diye hem mürşidin hem de mürîdin şerîatı bilmelerinin şart olduğunu ifade etmiştir. Çünkü şeyh denilen zatın eğer şerîatın hükümlerini, tarîkat ve hakikatın sırlarını bilirse ondan çabuk çabuk şerîata aykırı bir şey sâdır olmayacağını belirtmiştir.²⁰⁴

Nizâmeddîn Evliyâ'ya göre helal olan hiçbir şey Allah yolunda engel ve hak yoldan alıkoyucu değildir. Zira hak yoldan saptırıcı olsaydı o şeyin hikmet gereği helal ve meşrû olmayacağını aktarmıştır. Ona göre,

²⁰⁴ en-Nedvî, *İslam Önderleri Tarihi*, 3/146; Nizâmî, *Târîh-i Meşâyih-i Çişt*, 269.

Allah tarafına yönelen kalp, temiz olduktan sonra hangi işi yapmak isterse ona hiçbir zararı olmaz. Çünkü dünyayı kesben terk etmek, yarı çıplak yarı aç oturup beklemek zühd ve dervişlik olmadığını belirtmiştir.²⁰⁵ Ona göre gerçek zühd, dervişin helal dairede geçinip ancak gönlünü dünya malına kaptırmamasıdır.²⁰⁶ Ayrıca bu yola giren sâlikin şeytanın vesveselerine kapılıp Kur'ân ve Sünnet çizgisinden sapmaması gerektiğine dikkat çeken Nizâmeddîn Evliyâ, şerîata ters olan her hakikatin küfür olduğunu şayet gaybten bir işaret ya da sâlikin hatırına gelen şeyler şerîata ters ise hiç dönüp bakmaması gerektiğini ifade etmiştir. Bunun yanı sıra sâlikin kalbine gelen şeyleri iki şahid olan Kur'ân ve Sünnete müracaat ederek halletmesi gerektiğini belirtmiştir.²⁰⁷ Bununla ilgili büyüklerden birinin, "Allah'ım beni kendi ulûhiyetinle baş başa bırakma, beni Hz. Peygamberin şerîatına tabi kılmada sabit kıl" şeklinde dua ettiğini aktarmıştır. Çünkü kul ulûhiyet ile baş başa kaldığında ya arşın üstünde ya da seranın altında olacağını yani farklı alemlerde değişik haller yaşayabileceğini ancak Hz. Peygamberin şerîatına tabi olanın mânevî tehlikelerden mahfuz kalacağını beyan etmiştir. Zira O'nun şerîatı hiçbir peygamberin şerîatı ile nesih olmadığını hele hele bir sâlikin hevasıyla hiç

²⁰⁵ en-Nedvî, *İslam Önderleri Tarihi*, 3/155.

²⁰⁶ en-Nedvî, *İslam Önderleri Tarihi*, 3/156.

²⁰⁷ Mîrhord, *Siyerü'l-Evliyâ*, 395.

nesih olmayacağını herkesin bilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Eğer sâlik riyâzatların sonucu hitabın kalkacağını ve itabın zail olacağını düşünüyorsa açık bir şekilde yanıldığını bilmesi gerektiğini söylemiştir.²⁰⁸

2. Nübüvet-Velâyet

Muhakkik sûfîler, peygamberlerin bütün beşerden daha üstün olduğu hususunda icma etmişlerdir. Ne kadar yüce ve üstün de olsa, evliyâ ve sıddıklardan hiçbirisi onların derecesine ulaşamaz. Bu konuda Ebû Yezîd Bestâmî şöyle demiştir: “Sıddıkların derecelerinin sonu, peygamberlerin derecelerinin başlangıcıdır.”²⁰⁹ Aynı şekilde Nizâmeddîn Evliyâ, velâyetin nübüvvetten üstün olduğunu asla kabul etmez. Ona göre, her ne kadar peygamberler insanlarla uğraşsalar dahi onların Hakk’la olan bir anları evliyânın Hakk’la olan meşguliyetlerinin tümüne bedel olduğunu vurgulamıştır.²¹⁰

Müellifimiz, feîl vezninde olan velînin hem mef’ul hem de fâil anlamında kullanıldığını ve velîye velî denilebilmesi için de her iki anlamı taşıması gerektiğini aktarmıştır.²¹¹ Bu yüzden irşad

²⁰⁸ Mîrhord, *Siyerü'l-Evliyâ*, 395.

²⁰⁹ İzzeddîn Mahmûd b. Ali Kaşânî, *Tasavvufun Ana Esasları*, çev. Hakkı Uygur (İstanbul: Kurtuba Kitap Yayınları, 2010), 41.

²¹⁰ Siczî, *Fevâidü'l-Fuâd*, 148; Mîrhord, *Siyerü'l-Evliyâ*, 470; en-Nedvî, *İslam Önderleri Tarihi*, 3/155.

²¹¹ Mîrhord, *Siyerü'l-Evliyâ*, 350.

konumunda olan mürşidin hem velâyet hem de vilâyet sahibi olması gerektiğini ifade etmiştir. Velâyet; şeyhin mürîdleri Allah’a ulaştırmaya çalışması, tarîkat adabını öğretmesi kısacası şeyh ile halk arasındaki ilişkilere velâyet denildiğini mürşid ile Hak arasındaki şeylere ise vilâyet denildiğini ve bunun da muhabbete hass bir şey olduğunu aktarmıştır. Bu yüzden mürşid vefat ettiğinde vilâyeti kendisiyle birlikte götürdüğünü ancak velâyeti Allah’ın emrettiği doğrultuda birine teslim edip gideceğini belirtmiştir.²¹²

Nizâmeddîn Evliyâ, velâyetin üç çeşit olduğunu aktarmıştır: Birincisi, sadece kendisinin velî olduğundan haberdar olmasıdır. İkincisi ise kendisi farkında olmasa da toplumun kendisinin velâyetinden haberdar olmasıdır. Üçüncüsü ise hem toplumun hem de kendisinin velî olduğunun farkında olmasıdır.²¹³ Başka bir tasnifte ise ehl-i sünnet çizgisine uygun bir şekilde velâyet-i imân ve velâyet-i ihsan şeklinde ele almıştır. İlk sınıfa bütün müminlerin dahil olduğunu ikinci sınıfa ise yüksek mânevî makâmlara erişenlerin dahil olduğuna dikkat çekmiştir.²¹⁴

Velînin kendinden haberdar olmaması mümkün mü sorusuna şöyle cevap vermiştir: “Bu konu

²¹² Siczî, *Fevâidü'l-Fuâd*, 17; Mîrhord, *Siyerü'l-Evliyâ*, 484.

²¹³ Mîrhord, *Siyerü'l-Evliyâ*, 350; Âryâ, *Tarîkat-i Çiştîyye*, 202.

²¹⁴ Mîrhord, *Siyerü'l-Evliyâ*, 483; Abdurraûf Nuseyrî Cûzkânî - Rızâ Dehkânî-Dîn Muhammed Atâî, “Sey-i Târihî-Fikrî Tarîkatî Çiştîyye ez Âğâz tâ Pâyânî İtilâ-i Ân”, *Horâsânî Bûzurg* 21 (2016), 112.

ihtilaflıdır. Bazılarına göre kişinin kendisinin velî olduğundan haberi olmayabilir. Çünkü velî mütevazı ehlidir. Örneğin elinde bir kerâmet meydana geldiği sırada bunun mekr olduğu korkusuna kapılıp Yüce Allah'ın kendisini reddettiği korkusuna kapılabilir ve bu korkudan dolayı akıbet-i hilaf meydana gelebilir. Bu yüzden haberdar olmaması doğaldır. Çünkü tasavvuf ehline göre önemli olan amelin akıbete muvafık olmasıdır. Yani sonuçtan emin olmaktır derler. İkinci grup ise velînin kendinden haberi olması doğaldır. Akıbet korkusuna kapılması gerekmez. Velînin kerâmet sahibi olması normaldir ve velî kendi akıbetinden emin olmalıdır. Çünkü kerâmetin velîlere caiz olduğunu bilmelidir. Bunları bildikten sonra hilaf-i akıbetin korkusuna kapılması da gerekmez. Nitekim Hz. Peygamber cennet ile müjdelenen on sahabîye akıbetlerinin emin olduğunu haber vermiştir derler.”²¹⁵

Nizâmeddîn Evliyâ, nübüvvet ile velâyetin bazı konularda birbirinden ayrıldığını belirtmiştir:

1. Peygamberler hiçbir zaman peygamberlikten azl olunmazlar. Ama velîler azl olunurlar.²¹⁶

2. Mûcize, peygamberden sadır olur, onlar hem kâmil ilme hem de kâmil amele sahip oldukları gibi onlara vahiy de iner. Kerâmet, evliyâların elinde meydana gelir, onlar da hem kâmil ilme hem de kâmil amele sahipler ancak onlar mağluplar. Maûnet, bazı

²¹⁵ Mîrhord, *Siyerü'l-Evliyâ*, 350.

²¹⁶ Mîrhord, *Siyerü'l-Evliyâ*, 483.

mecsupların elinde meydana gelir, bunlar ne ilim ne de kâmil amele sahipler. Zaman zaman bunların elinde olağanüstü şeyler meydana gelir. İstidrac, iman sahibi olmayanların elinde mesela sihirbazlar gibi kişilerin elinde meydana gelen şeylere denir.²¹⁷

3. Hem enbiyâ hem de evliyâ ve fukara masumlar. Ancak enbiyânın ismeti vacibidir, evliyânın caizidir.²¹⁸ Başka bir deyişle enbiyâ masum yani peygamberler Yüce Allah tarafından kötülüklerden, günahlardan korunur ve nübüvvet makâmına yakışmayacak şeylerden uzaklar. Evliyâ ise mahfuz yani velî olan bir zât, Yüce Allah'ın özel destek ve koruması ile günahlardan uzak tutulur, korunur.²¹⁹

4. Peygamber galibü'l-haldır, velî ise mağlûbü'l-haldır.²²⁰

5. Peygamberler sahv ehlidirler. Evliyâdan bazı sırlar izhar olduklarından dolayı onlar sekr ehli kabul edilirler.²²¹

3. Keşf- Kerâmet

Nizâmeddîn Evliyâ'ya göre aklın kavrayamadıklarına kerâmet denildiğini²²² ve sâlik için

²¹⁷ Siczî, *Fevâidü'l-Fuâd*, 87.

²¹⁸ Siczî, *Fevâidü'l-Fuâd*, 115.

²¹⁹ Siczî, *Fevâidü'l-Fuâd*, 174.

²²⁰ Mîrhord, *Siyerü'l-Evliyâ*, 486.

²²¹ Siczî, *Fevâidü'l-Fuâd*, 41.

²²² Siczî, *Fevâidü'l-Fuâd*, 7.

keşf ve kerâmetin perdeli olduğunu bu yüzden mürîdin kerametten ziyade istikâmete önem vermesi gerektiğini ifade eder. Ona göre seyr-u sülûkün yüz mertebe olduğunu, on yedinci makamın keşf ve kerâmet makamı olduğunu bu münasebetle Allah dostlarına yakışanın keşf ve kerâmetlerini gizlemek olduğunu belirtir.²²³

Nizâmeddîn Evliyâ, tasavvuf yolunda kerametın belirleyici bir etken olmadığını nitekim bazı kişilerin kerâmet iddiasında bulunup kerâmetlerini göstermelerinin bir anlam ifade etmediğini zira Hakk Teâlâ'nın evliyânın kerâmetlerini gizlemesini enbiyânın da mûcizelerini izhar etmesini farz kıldığını dile getirir. Çünkü kerâmetini izhar edenin tasavvufa göre farzı terk ettiğini ve de kötü bir şey yaptığını söyler. Ayrıca seyr-u sülûkün bazı mertebeler barındırdığını bu yüzden sâlikin üst mertebelere ulaşabilmesi için keşf ve kerâmet makamını gizlemesi gerektiğini zira Allah dostlarının böyle bir yaklaşım sergilediklerini ifade eder.²²⁴

Nizâmeddîn Evliyâ, kerâmet göstermenin bir marifet olmadığını asıl Müslümanlığın istikâmet ve muhabbet üzere olmak gerektiğini vurgulamaktadır. Zira ona göre sâlik keşf ve kerâmetlerini gizlemeli,

²²³ Muhaddis ed-Dihlevî, *Ahbârü'l- Ahyâr*, 113; Abdurraûf Nuseyrî Cûzkânî-Rızâ Dehkânî-Dîn Muhammed Atâî, "Seyr-i Târîhî-Fikrî Tarikati Çiştîyye", 107-120.

²²⁴ Siczî, *Fevâidü'l-Fuâd*, 144; Mîrhord, *Siyerü'l-Evliyâ*, 488; Muhaddis ed-Dihlevî, *Ahbârü'l- Ahyâr*, 113.

istikamet ve muhabbet yolunda gitmelidir. Nitekim bir defasında Hüsâmeddîn Mültânî adlı halifesi Nizâmeddîn Evliyâ'ya: "Efendim halk benden kerâmet talep ediyor" sorusuna mürşidi kendisine: "Kerâmet, gayb kapısında istikâmet üzere olmaktadır. Sana ne kerâmetten, sen kendi işine bak"²²⁵ şeklinde cevap vererek bir anlamda mürîdlerin kerâmetler peşinden koşmaktan ziyade, istikâmete dikkat etmeleri gerektiğini ifade etmeye çalışmaktadır.²²⁶

Ona göre üç şey kerâmet yoluyla hasıl olur. Birincisi eğitim almadan ilim elde etmek; ikincisi avamın rüyada gördüklerini velînin uyanikken müşahade etmesi; üçüncüsü ise evliyânın başkaları için yaptıkları tasavvurların müessir olması yani etki etmesi. Örneğin velînin birinin vefatını tasavvuru sırasında o kişinin ölüm haberi gelmesi ya da bir kişiyle görüşmek istemesi o kişinin gelmesi gibi.²²⁷

Bu tarîkatın pîrleri zikirlerini kendilerine has olan mekanlarda yaptıkları gibi yaşamları boyunca kerametleri de gizlemeye çalışmışlardır.²²⁸ Nitekim Nizâmeddîn Evliyâ'nın sözleri bunu desteklemiştir. Zira ona göre gerçek Müslümanlığın kerametleri izhar etmekle değil doğruluk ve istikamet üzere olmakla hasıl olduğunu ifade etmiştir. Kerameti bir nevi

²²⁵ Mîrhord, *Siyerü'l-Evliyâ*, 373; Muhaddis ed-Dihlevî, *Ahbârü'l-Ahyâr*, 176.

²²⁶ Siczî, *Fevâidü'l-Fuâd*, 41,207

²²⁷ Mîrhord, *Siyerü'l-Evliyâ*, 353.

²²⁸ Mîrhord, *Siyerü'l-Evliyâ*, 491.

dilenciliğe benzeten Nizâmeddîn Evliyâ: “Dilencilik ihtiyaç duyulduğunda yapılır” diyerek ulu ortada kerametleri izhar etmenin doğru olmadığını ve kerâmetlerin gizli kalması gerektiğiyle ilgili meşhur olan şu hadiseyi aktarmıştır: “Rivayete göre bir gün Ebü'l-Hüseyin en-Nûrî (ö. 295/908) Dicle nehrinin kenarına gittiği sırada balıkçının biri balık tutuyordu. Ona ağını at eğer benim ağırlığının iki buçuk katı bir balık çıkmazsa ben velâyet sahibi değilim ve gerçekten öyle çıkar. Bu haber Cüneyd-i Bağdâdî'ye ulaşınca keşke o ağdan siyah bir yılan çıksaydı onu sokup ölseydi daha iyi olurdu. Etraftakiler niye böyle diyorsunuz? Şayet yılan onu ısırsaydı şehid olurdu. Ancak şimdi onun akıbeti ne olur kim bilir” diyerek velîlerin kendine hâkim olmaları gerektiğini ve rastgele keramet ortaya koymalarının doğru bir davranış olmadığını zira bu yolun öncülerinin böyle davrandığını söylemeye çalışmıştır.²²⁹

Nizâmeddin Evliyâ, sözlerinde sık sık kerametlerin gizliliğini savunduğunu ancak bunun kerametleri kabul etmediği şeklinde anlaşılmaması gerektiğini belirtmek gerekir. Zira ona göre keramet Yüce Allah'ın velî kullarına bahşettiği bir nimettir. Nitekim ona göre kemal derecesine eren bir zatın elinde değil toprak her şeyin altın olacağını belirtir. Bununla ilgili Osman Hârvenî ile ilgili şöyle bir hadise

²²⁹ Siczî, *Fevâidü'l-Fuâd*, 207; Mîrhord, *Siyerü'l-Evliyâ*, 355.

aktarır: “Günün birinde birkaç derviş Osman Hârvenî’nin huzuruna gelirler. Tabii ki onun tekkesindeki adet her gelene muhakkak bir şeyler ikram edilip öylece gönderilirdi. Fakat vedalaştıklarında tekkede onlara ikram edecek bir şey olmadığından Osman Hârvenî geleneğe bağlı kalmak amacıyla bir mendile biraz toprak koyup onlara verir. Onlar tekkeden çıkınca mendili açarlar bir de bakarlar toprak altına dönüşmüştür”²³⁰

4. Rü’yetullah

Nizâmeddin Evliyâ, rü’yetullahın rüyada gerçekleşebileceğini savunmuştur. Ahmed b. Hanbel’in (ö. 241/855) rüyasında rü’yetullahın bin defa gerçekleştiği rivayetini zikrettikten sonra şahit olduğu şu hadîseyi aktarmıştır:²³¹ “Allah dostlarından, Ferîdüddîn Genc-i Şeker’in mürîdlerinden Tikleş adında Türk asıllı zâtın bir gece rüyasında rü’yetullah gerçekleşmiştir. Ertesi gün Tikleş, Ferîdüddîn Genc-i Şeker’in kardeşi Necîbüddîn Mütevekkil’e (ö. 669/1271), ‘Ben hayatta olduğum sürece kimseye anlatmayacaksın.’ diye yemin ettirdikten sonra ona rü’yetullah ile ilgili rüyasını anlatmıştır. Nizâmeddin Evliyâ, bu zatın vefâtından sonra Necîbüddîn Mütevekkil’in söz konusu hadisenin istiğrâk halinde meydana geldiği

²³⁰ Hüsrev, *Efdalü'l-favâid*, 118.

²³¹ Mîrhord, *Siyerü'l-Evliyâ*, 652.

şeklinde kendisine aktardığını söylemiştir.²³² Ayrıca Nizâmeddîn Evliyâ, rü'yetullahın rüyada gerçekleşebileceğine dair başka bir hadîseyi şu şekilde aktarmıştır: “Şah Şücâ’-ı Kirmânî (ö. 276/889), kırk sene geceleri uyanık geçirmiş ve kırk yılın sonunda bir gece rüyasında rü'yetullah gerçekleşmiştir. Ondan sonra rü'yetullahın gerçekleşmesi için her gittiği yere o gece üzerindeki elbiseyi götürmüş ancak gaipten şöyle bir ses işitmiştir. O gördüğün şey, kırk yıl uyanık kalmanın meyvesiydi” denilmiştir.²³³

Nizâmeddîn Evliyâ, kıyamet günü müminlere rü'yetullahın nasip olacağını ancak bu nimetin verdiği hazdan dolayı onların başka nimetlere meyletmeyeceklerini ve binlerce yıl hayret içinde kalacaklarını belirtir. Öyle odaklanırlar ki başka bir şeyi görmez olurlar. Bununla ilgili Sa’dî-i Şîrâzî’nin şu beyitini söyler:

افسوس بر آن دیده که روی تو ندیده است
یا دیده و بعد از تو بروی نگریده است

Senin yüzünü görmeyenlere yazıklar olsun.

*Ya da görüp de bakmayanlara yine de yazıklar olsun.*²³⁴

Nizâmeddîn Evliyâ, Kur’ândaki Hz. Musa kıssa’sındaki ayetin zâhirine bakıldığında dağ için

²³² Siczî, *Fevâidü'l-Fuâd*, 98.

²³³ Siczî, *Fevâidü'l-Fuâd*, 50; Mîrhord, *Siyerü'l-Evliyâ*, 488.

²³⁴ Siczî, *Fevâidü'l-Fuâd*, 294; Mîrhord, *Siyerü'l-Evliyâ*, 490.

rü'yetullahın gerçekleştiğini belirtmiştir. Bunun üzerine kendisine dünyada herhangi birine rü'yetullahın nasip olduğuna dair bir emare ve belirtinin olmadığı sorusu yöneltilmiş o da: “Bunun insan için geçerli olduğunu dağ için değil” cevabını vermiştir. Nizâmeddîn Evliyâ, rü'yetullahın gerçekleşeceğine inanmayanların nasıl yaşadıklarına hayret ettiğini, rü'yetullahın yarın kıyamette gerçekleşeceğine inanıp ve o ümitle yaşayanların ancak huzurlu ve mutlu olacaklarını vurgulamıştır. Ayrıca rü'yetullahın halaveti herkesin şevkine göre değişiklik arz ettiğini şevki olmayanın zevk ve lezzet almasının mümkün olmadığını ifade etmiştir. Bazılarının bu dünyada rü'yetullahı müştak olduklarını tabii ki rü'yetullahın bu dünyada gerçekleşmesinin büyük bir nimet olduğunu ayrıca belirtmiştir.²³⁵

Nizâmeddîn Evliyâ, acaba ölen insanlar cennete girmeden önce rü'yetullah halini yaşıyorlar mı? diye kafasını kurcaladığını ve bir gün rüyasında ahiret bacısı olan Zîbâ adındaki kadını gördüğünü ve bu soruyu kendisine sorduğunu ve o da evet, bazı insanların gördüklerini ve kendisine de iki defa nasip olduğunu söylediğini nakletmiştir. Nizâmeddîn Evliyâ, peki bunu nasıl, hangi amelle elde ettiğini sorduğunda her gün dervişlere verdiği birkaç ekmek sayesinde dediğini aktarmıştır.²³⁶

²³⁵ Mîrhord, *Siyerü'l-Evliyâ*, 487.

²³⁶ Mîrhord, *Siyerü'l-Evliyâ*, 488.

Nizâmeddîn Evliyâ, kendisinden hırka giyen bir dervişin her saat başı gelip efendim Hz. Musa kemal-i nübüvvete sahip olduğu halde rü'yetullahın kendisine müyesser olmadığını ve buna takat yettiremediğini ona nasip olmadığına göre kime olabilir ki diye sorduğunu ve Nizâmeddîn Evliyâ kendisine Ahmet b. Hanbel'e rüyada bin defa nasip olduğunu söylediğini belirtmiştir. Peki buna hangi amel ile ulaşmıştır? dediğinde kendisine Kur'ân tilaveti ile dediğini peki anlamını bilerek mi yoksa anlamayarak mı? Her iki şekilde de olabilir dediğini belirtmiştir.²³⁷

Nizâmeddîn Evliyâ'nın sözlerinden ne cehennem korkusu ne de cennet sevgisi ile belki sırf Allah sevgisinden dolayı ibadet edenlerin daha çok bu nimete kavuştukları anlaşılmaktadır.²³⁸

Nizâmeddîn Evliyâ, mi'râc gecesinde Peygamberimize rü'yetullahın gerçekleşip gerçekleşmediği hakkında alimlerin ihtilaf ettiğini ancak muhtar olan görüşe göre gerçekleşmediğini söylemiştir. Peki Ebu Derda (r.a)'nın Hz. Peygambere Rabbinizi gördünüz mü sorusuna Peygamberimizin evet gördüm dediği ile ilgili olan hadisi nasıl değerlendirmek gerektiği sorulduğunda Nizâmeddîn Evliyâ: "Evet görmüşüm demiştir. Ancak mi'râc gecesinde görüp görmediği hakkında farklı hadîsler rivayet edilmiştir. Bu yüzden mi'râc gecesinde

²³⁷ Mîrhord, *Siyerü'l-Evliyâ*, 488.

²³⁸ Mîrhord, *Siyerü'l-Evliyâ*, 102.

gördüğüne dair kesin bir şey söylenemez” diyerek bu konunun fazla kurcalanmaması gerektiğini söylemiştir.²³⁹

5. Ricâlü'l-Gayb

Fevâidü'l-fuâd adlı eserde, Nizâmeddîn Evliyâ'nın Abdulkadir-i Geylânî ve Cüneyd-i Bağdadî'den abdâl ve ricâlü'l-gayb ile ilgili menkıbeler aktarması²⁴⁰ onun ricâlü'l-gayb'ı kabul ettiği anlamına geldiği söylenebilir. Ayrıca müridleri ile ilgili geçen diyaloglar bunu destekler mahiyettedir. Rivayete göre Ali Siczî, Nizâmeddîn Evliyâ'ya, “Ben biraz önce bir sûfiden bana çok ağır gelen farklı şeyler duydum” deyince bunun üzerine Nizâmeddîn Evliyâ: “Ne duydun?” diye sormuş, Siczî: “Efendim, âlem kutbun bereketiyle ayakta kalıyormuş o da bir taneymiş, evtâd dört, abdâl kırk, evliyâ dört yüz tane imiş. Bunlardan vefât edenin yerine alt tabakadan biri geçermiş, evliyâdan biri vefât ettiğinde halk tabakasından biri evliyâ sınıfına geçermiş.” Siczî ardından, “Peki bunlardan biri vefât ederse ve halk tabakasından bunların yerine geçebilecek biri de olmazsa o zaman bunların sayısı üç yüz doksan dokuz mu olur? Bu dört yüz kişi dışında kimse evliyâ olamaz mı? Velâyet kapısı kapanır mı?” diye sormuştur. Nizâmeddîn Evliyâ, ricâlü'l-gaybı kabul edecek mahiyette, “Hayır, ama velâyet iki

²³⁹ Mîrhord, *Siyerü'l-Evliyâ*, 489.

²⁴⁰ Siczî, *Fevâidü'l-Fuâd*, 3.

kısımdır: Velâyet-i imân ve velâyet-i ihsan. Velâyet-i imân, mümin olan herkesin erişebileceği makâmıdır. Kur'ân'da belirtildiği gibi '*Allah, imân edenlerin dostudur. Onları karanlıklardan aydınlığa çıkarır*'.²⁴¹ Velâyet-i ihsan ise keşf ve kerâmet sahibi zâtların erişebildiği yüksek mertebedir" diye cevap vermiştir.²⁴²

Nizâmeddîn Evliyâ, ricâlü'l-gaybın birini kabiliyetli ve taat ehli gördüklerinde onu gelip götürdüklerini belirtir. Onların götürmek istediklerine önce seslenerek buluştuklarını daha sonra alıp götürdüklerini ve bununla ilgili Bedâun şehrinde Nüsayr adında bir gencin şöyle dediğini aktarır: "Babam vasıllardandı. Bir gece gelip onu çağırdılar, dışarı çıktığımda selamlarını bizzat işittim. Babam aile efradı ile vedalaşmak istedi ancak buna zamanlarının olmadığını ve babamla nereye gittiklerini bilmiyorum" şeklinde söylediğini nakleder.²⁴³

Nizâmeddîn Evliyâ, Delhi'de Burhan Kâşânî adında bir abdalın bulunduğunu zengin olmasına rağmen evden çıktığında yanına hiç at ve koruma almadığını bu yüzden bir gün Muhammed adındaki oğlu, baba! etrafta bir sürü düşman bulunmakta siz

²⁴¹ (Bakara: 2/257)

²⁴² Siczî, *Fevâidü'l-Fuâd*, 300-301.

²⁴³ Siczî, *Fevâidü'l-Fuâd*, 18.

niye tek başınıza dolaşıyorsunuz, eğer kendinizle birlikte bazı hizmetçileri götürseniz daha iyi olmaz mı diye sorduğunda yavrum! gittiğim yere eğer hizmetçi bıraksaydı en önce seni götürürdüm çünkü sen benim oğlumsun dediğini aktarır.²⁴⁴

Çırâğ-ı Dehlî Nizâmeddîn Evliyâ'nın sohbetinde bulunduğu sırada onun abdallar ile ilgili anlattığı şu hadîseyi aktarmıştır: “Bir gün Mevlânâ Hüsâmeddin, Nizâmeddîn Evliyâ'nın huzuruna geldi. Şeyh, Mevlânâ Hüsâmeddin'e ben bugün abdallardan birini gördüm. Salatalık satıyordu. Onu bu halde görünce ona bir gümüş para vermek istedim ama almadı niye almıyorsun diye sorduğumda o da otur sana açıklayayım. Söze başladı: Babam da aynı işi yapardı. Onun vefatında ben küçüktüm. Terbiyemi annem üstlendi. Annem vefat ettiği sırada bana şu tavsiyede bulundu. Oğlum babanda salatalık satarak geçimini sağladı. Sen de aynı mesleği devam et. Sakın bundan başka yolla geçinmeye kalkışma.” Nizâmeddîn Evliyâ, o zat sözlerini bitirince onun abdallardan olduğunu anladığını ve bunların mecbur olmadıkça kimseden bir şey istemediklerini belirtmiştir.²⁴⁵

²⁴⁴ Siczî, *Fevâidü'l-Fuâd*, 230.

²⁴⁵ Carl W. Ernst, *Tasavvuf Öğretileri*, çev. F. Cangüzel Güner Zülfikar (İstanbul: Sufi Kitap Yayınları, 2019), 190.

6. Tevessül

Nizâmeddîn Evliyâ, Ferîdüddîn Genc-i Şeker'e intisâb etmek için gittiğinde yolda karşılaştığı aslan ve hırsızlara karşı yolculardan birisinin Ferîdüddîn Genc-i Şeker'in ismine tevessül ettiğini ve bu sayede kurtulduklarını belirtir.²⁴⁶ Ayrıca seyahate çıkacak olan kafilenin Ebu'l-Hasan el-Harekânî'den (ö. 424/1033) yoldaki tehlikelerden kendilerini koruyacak bir dua öğretmesini rica ettiklerinde Harakânî, "Herhangi bir talihsizliğe uğrarsanız adımı zikredin" hadîsesini zikretmesi tevessülü kabul ettiğini gösterir.²⁴⁷

Nizâmeddîn Evliyâ'nın müridlerinden Hasan Siczî, insanların, "Ey Allah'ın kulları bana yardım edin Allah sizlere merhamet etsin" şeklinde bir duayı okuduklarını fakat Allah'tan gayrı yardımda bulunmak doğru mudur diye sorduğunda Nizâmeddîn Evliyâ, bununla Allah'ın salih ve halis kullarının kastedildiğini ve büyük zatların bu dua ile amel ettiklerini şeklinde cevap verir. Ayrıca Ferîdüddin Genc-i Şeker ve biraderi Necîbüddin Mütevekkil'in de bu duayı okuduklarını aktarır.²⁴⁸

Nizâmeddîn Evliyâ'nın sözlerinden anlaşılan, dua esnasında peygamber ve evliyâyâ tevessül etmenin caiz olduğudur. Yani Allah'ım falan kişinin

²⁴⁶ Mîrhord, *Siyerü'l-Evliyâ*, 174.

²⁴⁷ Mîrhord, *Siyerü'l-Evliyâ*, 338.

²⁴⁸ Mîrhord, *Siyerü'l-Evliyâ*, 427.

hatırına duamı kabul et, ihtiyacımı gider şeklinde dua etmenin bir sakıncası olmadığını belirtir.

7. Leddünî İlim

Nizâmeddîn Evliyâ, ledünnî ilmin, zâhirî ilim tahsil etmeyenlere de verildiğini bunun daha çok Hakk ile meşgul olduktan sonra Yüce Allah tarafından kula bahşedildiğini ve bunu destekleyecek şu menkıbeyi aktarır: “Rivayete göre Osman Harb Âbâdî adındaki müşşidın ilk başlarda toplumdan uzak bir yerde uzlete çekildiğini daha sonra gayb aleminden kendisine belalara sabretmek şartıyla insanları Hakk’a davet etmeleri söylenir. Kendisi ya Rabb ben okuma bilmem insanlara nasıl vaaz veririm diye acziyetini bildirdiğinde yine gaybtan bir ses, minbere ayak basmak senden, affetmek bizden sedası işitildiği nakledilir.”²⁴⁹

Nizâmeddîn Evliyâ etvârı; hissî, aklî ve kutsî olmak üzere üçe ayırır. Hissî bilgiyle hissiyat-i hamseyle algılanan şeylerin öğrenileceğini, aklî bilgi ile kesbî ve bedihî ilim elde edileceğini, kutsî tavır ile de kesbî ve bedihî ilim elde edileceğini ancak kutsî aleme varıldığında akılla elde edilen kesbî ilimlerin dahi bedihî ilim zannedildiğini ifade eder. Bu yüzden kendisine kutsî alem kapısı açılan kişinin kesbî ilimlere artık pek fazla ihtiyacı kalmadığını nitekim peygamber ve velîlerin ilimlerinin bu kabilden olduğunu ve bu

²⁴⁹ Siczî, *Fevâidü'l-Fuâd*, 105.

dereceye ulaşan kişinin akıl aleminde kendisine bedihî ve kesbî her şey hallolduğunu belirtir.²⁵⁰ Ancak bu mertebeye ulaşan kişi için birçok şey zâhir olmuş olsa da bunun kelimelere dökmenin pek kolay olmadığını ifade eder. Nitekim büyüklerden birinin gayb aleminde gördüklerini kaleme dökmeye çalıştığını ancak maksadımızı yazıya dökemedik şeklinde acziyetini ifade ettiğini aktarır.²⁵¹

8. Ruh-Nefs-İlham-Akıl-Rüya

Nizâmeddin Evliyâ, ruh kemale erdikçe kalbi cezbedeceğine, kalp güçlendikçe kalıbı kontrol altına alacağını bu sefer üçü birleştikten sonra kalbe gelenin hakikat olduğunu ve kalıpta kendini hissettirmeye başlayacağını aktarmıştır.²⁵²

Nizâmeddin Evliyâ, bazılarının başlangıçta bütün ruhların bir olduğu ancak daha sonra cisimler ve eşhastâ farklılaştığını söylediklerini aktarmıştır. Nefsin de heyet ve sureti olmadığı ancak zaman zaman bazı şekillere girdiğini belirtmiştir.²⁵³ Ona göre ruhun heyeti ve sureti yoktur. Yüce Allah kendini kula göstermek istediğinde kulun ruhuna münkeşif olacağını ifade etmiştir. Nizâmeddin Evliyâ, insanın maddi gücüyle değil, ruhu ile değerli olduğunu ve bununla ilgili şu beyiti dile getirmiştir:

²⁵⁰ Siczî, *Fevâidü'l-Fuâd*, 87; en-Nedvî, *İslam Önderleri Tarihi*, 3/157.

²⁵¹ Siczî, *Fevâidü'l-Fuâd*, 87.

²⁵² Siczî, *Fevâidü'l-Fuâd*, 97.

²⁵³ Mîrhord, *Siyerü'l-Evliyâ*, 565.

روح انسان عجابي است
عظیم آدم از روح یافت این تعظیم
جان پاکان خزینه فلک است
چشم نیکان نشیمن ملک است

İnsan ruhu hayret vericidir.

Âdem büyüklüğünü ruhtan aldı.

Temiz ruhlar feleğin hazinesidir.

*Güzel gözler meleklerin yuvasıdır.*²⁵⁴

Nizâmeddin Evliyâ, ilham ve vesveseyi birbirinden ayırmanın çok zor olduğunu ancak bunu gaybın perdeleri kendisine açılanların birbirinden ayırabileceğini belirtmiştir. Ona göre insanın gönlünden önce bir şeylerin geçtiğini daha sonra onu pratiğe döktüğünü söylemiştir. Avamın gönlünden geçenlerin fiile dökülmedikten sonra mesul olmadıklarını ancak havasın hatırına gelenlerden sorumlu olduklarını beyan etmiştir. Çünkü havasın her zaman kendini Hakk'ın huzurunda bilmesi ve her şeyin yaratıcısının Hakk olduğunu unutmamaları gerektiğini ifade etmiştir.²⁵⁵ Ona göre her ne kadar akıl fitrî bir şey olsa da dinlemek ve kesb ile artacağını vurgulamıştır.²⁵⁶ Nizâmeddin Evliyâ, rüyayla amel etmiş ve mürşidi Ferîdüddîn Genc-i Şeker'in rüyada kendisine bazı duaları öğrettiğini aktarmıştır.²⁵⁷

²⁵⁴ Mîrhord, *Siyerü'l-Evliyâ*, 564.

²⁵⁵ Mîrhord, *Siyerü'l-Evliyâ*, 566.

²⁵⁶ Mîrhord, *Siyerü'l-Evliyâ*, 542.

²⁵⁷ Mîrhord, *Siyerü'l-Evliyâ*, 427.

B. AMELÎ ESASLAR

1. Mücâhede

Kaynaklar, Nizâmeddîn Evliyâ'nın gençliğinden itibaren çok sert ve çetin mücâhedeler uyguladığını ve ömrünün son otuz yılında bunu daha da artırdığını aktarırlar. Öyle ki gelen bunca hediye ve fütuhatlara hiç ilgi duymadığını ve dünyanın servetine hiç iltifat etmediğini naklederler. Ayrıca hasta ve ileri yaşına rağmen namazlarını cemaatle kılmaya özen gösterdiğini ifade ederler.²⁵⁸

Nizâmeddîn Evliyâ'ya göre salikin taata ilk başlamasında nefsine zor geldiğini ancak kulun sadakat ve samimiyetle devam etmesi halinde Hakk Teâlâ'nın kendisine kolaylaştırdığını zira her işin başlangıcının zor olduğunu ancak insan başladıktan sonra kolaylaştığını belirtir.²⁵⁹

Tasavvuf yolunda ilerlemek için nefsin isteklerine gem vurmak gerektiğini düşünen Nizâmeddîn Evliyâ, mürşidi Ferîdüddîn Genc-i Şeker'in mücâhede ile ilgili Bedreddin İshak'ın ağzından şöyle bir anekdotunu aktarır: "Mürşidim üzümü çok severdi. Bir gün canım üzüm istiyor keşke biraz üzüm olsaydı da yeseydik. O anda birden tefekkür ederek yemin olsun ey nefs ben sana bunu yedirmem" dediğini aktarır. Bu hadiseyi aktaran ve

²⁵⁸ Mîrhord, *Siyerü'l-Evliyâ*, 204.

²⁵⁹ Siczî, *Fevâidü'l-Fuâd*, 34; Mîrhord, *Siyerü'l-Evliyâ*, 444.

daima Ferîdüddîn Genc-i Şeker'in hizmetinde bulunan Bedreddin İshak'ın yemin ederek müşşidinin nefsi galip gelmesin diye ömrünün geri kalanında ağzına üzüm götürmediğini söylediğini nakleder.²⁶⁰

2. Halvet

Nizâmeddin Evliyâ, halktan uzlet etmeyene kadar huzûr makâmına erişilmeyeceğini belirtir.²⁶¹ Ancak halvetin peş peşe mi yoksa araya fasıla konulması mı daha efdaldır meselesinin ihtilaflı olduğunu zira Yûsuf Hemedanî (ö. 535/1140) gibi sûfîlerin halvete ara vermeden yapmak gerektiği görüşünü savunurken Ebü'n-Necîb es-Sühreverdi gibileri ise halvete faslın koyulabileceği düşüncesini savunduklarını aktarır. Ancak kendisine göre bunların her ikisinin de doğru olduğunu çünkü her iki görüşün de hadîse dayandırıldığını ifade eder. Nitekim Peygamberimizin: *"Allah'ın en sevdiği amel az da olsa sürekli, devamlı olanıdır"*²⁶² buyurduğunu ve bunun birinci gurubun delili olduğunu beyan eder. İkinci grubun delili ise Peygamberimizin Hira mağarasında halvete girdiği zamanlarda bazen bir hafta bazen de iki hafta kaldığını ve başka bir hadiste; *"Senin nefsinin de üzerinde hakkı vardır"*²⁶³

²⁶⁰ Hüsrev, *Efdalü'l-favâid*, 64.

²⁶¹ İshâk Bedr, *Esrârü'l-Evliyâ* (Kânpûr: Nevel Keşver, 1890), 54.

²⁶² (Buhârî, "İman", 32.)

²⁶³ (Buhârî, "Savm", 51.)

buyurduğunu ve bu yüzden halvetin gün be gün hatta saatte bir bile kemale erdirdiğini aktarır.²⁶⁴

3. Zikir

Halifelerinden Fahreddin Zerrâdî'nin bir gün Nizâmeddin Evliyâ'ya zikirle mi yoksa Kur'ân ile meşgul olmak efdaldır sorusuna şöyle cevap verdiği nakledilir: “Zâkirde vusûl daha çabuk gerçekleşir ancak çabukta gider. Ancak Kur'ân ile vusûl geç olur geçte gider” diyerek Kur'ân'ın en sağlam kulp olduğunu belirtmeye çalışır.²⁶⁵

Zikr-i hafî yapmanın daha efdal olduğunu savunan Nizâmeddin Evliyâ, sahabîlerin Kur'ân okurken dışarıdan hiç fark edilmediğini ancak tilavet secdesine gittiklerinde onların Kur'ân okudukları anlaşıldığını belirtir.²⁶⁶ Ayrıca hafî zikrin murâkabeden yetmiş kat daha efdal olduğunu çünkü murâkabe Hakk'ı tefekkür etmek iken, hafî zikir ise Hakk'ın ilmiyle zâhir ve bâtını bilmek olduğunu ifade eder.²⁶⁷

Nizâmeddin Evliyâ'ya göre tarîkat ehlinin indinde hangi zikir lafzının daha faziletli olduğu hakkında farklı görüşlerin ileri sürüldüğünü belirtir. Zira bazılarına göre “Allah” lafzının daha efdal

²⁶⁴ Mîrhord, *Siyerü'l-Evliyâ*, 445.

²⁶⁵ Mîrhord, *Siyerü'l-Evliyâ*, 446.

²⁶⁶ Siczî, *Fevâidü'l-Fuâd*, 273.

²⁶⁷ Mîrhord, *Siyerü'l-Evliyâ*, 447.

olduğunu ancak kendi şeyhlerine göre “La ilahe illallah” zikrinin daha faziletli olduğunu ifade eder.²⁶⁸

4. Vird

Nizâmeddîn Evliyâ, evradına dikkat eden mürîdin kendini huzurlu hissedeceğini belirtir. Nitekim mürşidinden aldığı ve kendisine vazife kabul ettiği bazı virdleri çektiğinde rahatladığını dile getirir.²⁶⁹ Ona göre, kasten virdlerini terk eden mürîdin lanetleneyeceği gibi bir sultanın memlekete gelip ve Müslümanların maslahatı o mürşidin sözünde bitiyorsa bu kişi hâlâ vird çekiyorsa bunun da lanetleneyeceğini ifade eder. Nizâmeddîn Evliyâ, mürîdlerin virdlerine dikkat etmeleri gerektiğini şayet virdlerini gündüz çekememişse gece çekmesi icap ettiğini, gece virdlerini vaktinde çekemediyse gündüz çekmesi gerektiğini belirtir. Çünkü gece ile gündüzün birbirilerine halef olduğunu bu yüzden alışkanlık haline getirmediği taktirde zaman değişikliğinden dolayı bir sakıncanın olmadığını ifade eder.²⁷⁰ Ayrıca mürîdin herhangi bir hastalıktan dolayı virdlerini çekemediği taktirde bir deftere not etmesi gerektiğini iyileştiğinde onları tekrar okuması icap ettiğini beyan eder.²⁷¹

²⁶⁸ Mîrhord, *Siyerü'l-Evliyâ*, 451.

²⁶⁹ Siczî, *Fevâidü'l-Fuâd*, 15; Mîrhord, *Siyerü'l-Evliyâ*, 428.

²⁷⁰ Siczî, *Fevâidü'l-Fuâd*, 123; Mîrhord, *Siyerü'l-Evliyâ*, 443.

²⁷¹ Siczî, *Fevâidü'l-Fuâd*, 267; Mîrhord, *Siyerü'l-Evliyâ*, 441.

Ona göre virdlerini kasten terk edenin üç tehlikeyle karşılaşacağını belirtir. Ya haram olan şehvete dalacağını ya da birinin öfke ve gazabına veya bir belaya duçar olacağını belirtir.²⁷² Nizâmeddin Evliyâ, bununla ilgili şöyle bir rivayet nakleder: “Mevlâna Azizüddin Zâhid, bir gün attan düşüp kolunu kırar. Ona nasıl oldu diye soranlara: Ben her gün Yasin süresini okurum bugün okumadığımdan başıma bu gelmiştir” diyerek müridlerin bu konuda hassas davranmaları gerektiğini ifade etmeye çalışır.²⁷³

Nizâmeddin Evliyâ’nın Evrâdı

Nizâmeddin Evliyâ, mürid sabah uyandığında Hakk’ın muhabbeti için bu üç ayeti üçer defa okumasını tavsiye eder:

فَسُبْحَانَ اللَّهِ حِينَ تُمْسُونَ وَحِينَ تُصْبِحُونَ (١٧) وَلَهُ الْحَمْدُ فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ
وَعَشِيًّا وَحِينَ تُظْهِرُونَ (١٨) يُخْرِجُ الْحَيَّ مِنَ الْمَيِّتِ وَيُخْرِجُ الْمَيِّتَ مِنَ الْحَيِّ وَيُحْيِي
الْأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا ۚ وَكَذَلِكَ تُخْرَجُونَ²⁷⁴

Ardından mürid, iki rekât sabah sünnetini kılıp, birinci rekâtta İnşirâh süresini, ikinci rekâtta Fil süresini okuması gerektiğini belirtir.²⁷⁵ Ayrıca sünnet namazlar ile farzlar arasında kırk bir defa besmeledeki *رحيم* deki “mim” harfini ile *الحمد* daki “el” takısını bitişik okumasını söyler. Bunun, sıkıntıların giderilmesine vesile olacağını ifade eder. Ardından farzını cemaatle

²⁷² Siczi, *Fevâidü'l-Fuâd*, 124; Mîrhord, *Siyerü'l-Evliyâ*, 441.

²⁷³ Mîrhord, *Siyerü'l-Evliyâ*, 441.

²⁷⁴ Rûm: 30/17-18-19.

²⁷⁵ Mîrhord, *Siyerü'l-Evliyâ*, 515;

kılması gerektiğini, namaz bittikten sonra ise esmâ-i hüsnâ ve me'sur duaları okuması icap ettiğini daha sonra da yetmiş defa “Ya Vehhâb” ismini çekmesi gerektiğini belirtir. Bunun, dinin mamur olmasına vesile olacağını söyler. Ardından şu duayı okumasını tavsiye eder:

اللهم زد نورنا وزد سرورنا وزد معرفتنا وزد طاعتنا وزد نعمتنا وزد
محبتنا وزد عشقنا وزد شوقنا وزد ذوقنا وزد حولنا وزد قوتنا وزد
قبولنا وزد انسنا وزد علمنا وزد حلمنا برحمتك يا ارحم الراحمين

Nizâmeddin Evliyâ, sabah namazından sonra sâlikin, güneşin doğuşuna kadar yerinden kalkmaması gerektiğini çünkü o sırada büyük bereketlerin nazil olacağını söyler. Aynı zamanda ikindi namazından güneş batımına kadar ki sürede de büyük ganimetlerin indiğini bu yüzden akşam namazına kadar ki süreyi zikir ve ibadetle geçirmesi icap ettiğini belirtir.²⁷⁶ Nizâmeddin Evliyâ: “Sabah namazından sonra Müsebbiât-ı âşere (yedişer defa tekrar edilen on dua)²⁷⁷ okunmalı, daha sonra altı defa

²⁷⁶ Mîrhord, *Siyerü'l-Evliyâ*, 515;

²⁷⁷ 1. Fatiha-i Şerife: 7 defa okunur.

2. Nas Sûresi: 7 defa okunur.

3. Felak Sûresi: 7 defa okunur.

4. İhlâs-ı Şerif: 7 defa okunur.

5. Kafirûn Sûresi: 7 defa okunur.

6. Ayet'ül Kürsi: 7 defa okunur.

7. Sûbhânallâhi vel-hamdü lillâhi ve lâ ilâhe illallâhû vallâ hu ekber ve lâ havle ve lâ kuvvete illâ billâhil-aliyyil-azim. 7 defa okunur.

8. Allahümme salli ala seyyidina Muhammed'in ve ala ali seyyidina Muhammedin kemâ salleyte ala seyyidina İbrahim'e ve ala ali seyyidina İbrahim'e ve Barik ala seyyidina Muhammedin ve

تَوَفَّنِي مُسْلِمًا وَأَلْحِقْنِي بِالصَّالِحِينَ²⁷⁸

Daha sonra İshrâk namazı kılınmalı, birinci rekâtta Fâtiha'dan sonra Ayete'l-kürsî, ikinci rekâtta Amene'r-resulü okunmalıdır. Ardından iki rekât İstiâze namazı kılınmalı, birinci rekâtta Fâtiha'dan sonra Falak süresi ikincisinde ise Nâs süresi okunmalıdır. Daha sonra İstihâre namazı kılınır, birinci rekâtta Kâfirün, ikinci rekâtta İhlâs okunur.²⁷⁹ İki rekât Tesbih namazı var ister gece ister gündüz kılabilir. Ancak İshrâk namazından sonra kılınması daha iyidir” der.²⁸⁰ Tesbih namazından sonra bu dua okunur:

سُبْحَانَ اللَّهِ مَلَأَ الْمِيزَانَ وَمُنْتَهَى الْعِلْمِ وَمَبْلَغُ الرِّضَا وَزِنَةُ الْعَرْشِ وَسَعَةُ الْكُرْسِيِّ

Ayrıca Nizâmeddin Evliyâ, mürîdi Emîr Hasan Siczî'ye öğrettiği bazı virdler üzerinden bunlara dikkat ettiği söylenebilir. Emîr Hasan Siczî: “Bir gün onun huzurunda bulunduğum sırada bana hangi virdleri okuyorsun diye sordu? Ben de sizin söylediklerinizi

ala ali seyyidina Muhammedin Kema barekte ala seyyidina İbrahim'e ve ala ali seyyidina İbrahim'e fil âlemine inneke hamidün Mecid. 7 defa okunur.

9. Allahümmağfirî veli valideyye velil müminine ve'l müminat ve'l-müslimine ve'l-müslimat el-ahyai minhüm ve'l-emvat birahmetike ya erhamerrahimin. 7 defa okunur.

10. Allahümme' al bi ve bihim acilen ve ecilen fid dini ved dünya vel ahirati ma ente lehü ehlün ve la te' al bina ve bihim ya mevlâna ma nahnü lehü ehlün inneke gafurun halim cevvadün kerim raufür rahim. 7 defa okunur.

²⁷⁸ (Yûsuf: 12/101)

²⁷⁹ Mîrhord, *Siyerü'l-Evliyâ*, 517.

²⁸⁰ Mîrhord, *Siyerü'l-Evliyâ*, 377.

okuyorum. Beş vakit namazlardan sonra efdal olan sûreleri okuyorum. İkinci namazından sonra ise beş defa Nebe sûresini okuyorum. Günde iki defa da Müsebbiât-ı âşere (yedişer defa tekrar edilen on dua) okuyorum. Ayrıca yüz defa

لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَحْدَهُ لَا شَرِيكَ لَهُ، لَهُ الْمُلْكُ، وَلَهُ الْحَمْدُ، وَهُوَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ

Ardından bana, on tesbih daha var, onları da yüzer defa oku ta ki bin tesbih tamamlansın. Şayet yüzer defa okuyamadın ise onar defa oku yüz defanın yerine geçer” dediğini aktarır. Bunlar aşağıdaki gibidirler:

- 1- لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَحْدَهُ لَا شَرِيكَ لَهُ، لَهُ الْمُلْكُ، وَلَهُ الْحَمْدُ، وَهُوَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ
- 2- سبحان الله والحمد لله ولا إله إلا الله والله أكبر ولا حول ولا قوة إلا بالله العلي العظيم
- 3- سبحان الله وبحمده أستغفر الله من كل ذنب وأتوب إليه
- 4- أَسْتَغْفِرُ اللَّهَ الْعَظِيمَ الَّذِي لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ، الْحَيُّ الْقَيُّومُ وَأَسْأَلُهُ التَّوْبَةَ اسْتَغْفِرُ اللَّهَ مِنْ كُلِّ ذَنْبٍ أَذْنَبْتُهُ عَمداً أَوْ خَطأً سراً أَوْ علانية وأتوب إليه
- 5- سبحان الملك القدوس سبوح قدوس ربنا ورب الملائكة والروح
- 6- اللهم لا مانع لما أعطيت، ولا معطي لما منعت، ولا راد لما قضيت ولا ينفع ذا الجد منك الجد
- 7- اللهم اغفر لي ولوالدي وللمؤمنين والمؤمنات والمسلمين والمسلمات الأحياء منهم والأموات.
- 8- اللهم صلي على محمد وعلى آل محمد وبارك وسلم وصل على جميع الأنبياء والمرسلين
- 9- أعوذ بالله السميع العليم من الشيطان الرجيم أَعُوذُ بِكَ مِنْ هَمَزَاتِ الشَّيَاطِينِ وَأَعُوذُ بِكَ رَبِّ أَنْ يَحْضُرُونِ

10- بِسْمِ اللَّهِ خَيْرَ الْأَسْمَاءِ بِسْمِ اللَّهِ رَبِّ الْأَرْضِ وَ السَّمَاءِ بِسْمِ اللَّهِ الَّذِي لَا يَضُرُّهُ مَعَ اسْمِهِ شَيْءٌ فِي الْأَرْضِ وَلَا فِي السَّمَاءِ وَهُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ

Bu evradı, mürşidi Ferîdüddîn Genc-i Şeker'in kendisine öğrettiğini ve kendisine: "Bu hazineleri sana veriyorum sağ olduğun müddetçe bu büyük tesbirlere dikkat et" dediğini aktarır.²⁸¹

Nizâmeddin Evliyâ'ya göre mürîdin cuma günü sabah namazından sonraki vakti ganimet bilmesi ve dünya işleriyle meşguliyeti terk etmesi gerektiğini belirtir. Nitekim bazı Allah dostlarının cuma günlerinde Hakk'a daha fazla ibadet edebilmek için yemek yemediklerini aktarır. Kendisinin de bu geleneğe bağlı kalarak cuma günü İşrak namazından sonra mescide gittiği ve namaz vakti yaklaşıncaya gelip gusledip tekrar camiye döndüğü nakledilir.²⁸²

5. Dua

Nizâmeddin Evliyâ, duanın belanın nüzulünden önce yapılması gerektiğini zira belanın indiği sırada duanın onu defetmek için yükseldiğini ve her ikisinin yukarıda karşılaştığını böylece dua kuvvetli oldu mu belayı geri çevireceğini aksi takdirde belanın ineceğini ve bu bağlamda şöyle bir hadîse aktarır: "Moğollar Nişâbur'a saldırdıklarında dönemin padişahı birini dua etmesi için Ferîdüddin Attâr'a (ö. 618/1221) gönderir. O, artık dua vakti geçti şimdi rızâ

²⁸¹ Siczî, *Fevâidü'l-Fuâd*, 159; Mîrhord, *Siyerü'l-Evliyâ*, 425.

²⁸² Mîrhord, *Siyerü'l-Evliyâ*, 386.

zamanıdır” diyerek artık bunun geç olduğunu söylediğini belirtir. Fakat Nizâmeddin Evliyâ, bela geldikten sonra da kulun ümidini yitirmemesi gerektiğini ve bu yüzden dua etmeye devam etmesinin en doğrusu olduğunu zira duanın her ne kadar belayı def etmese bile hafifleteceğini ifade eder.²⁸³ Ona göre, kul dua ettiği esnada ne geçmiş günahlarını ne de taatını göz önüne getirmemesi gerektiğini çünkü taatını göz önüne getirdiği takdirde kendisinde ucûp meydana geleceğini kendini beğenenin ise duasının kabul olmayacağını belirtir. Eğer günahlarını hatırlasa bu sefer duanın kabulüne inancını azaltmış olacağını söyler. Bu yüzden dua esnasında sadece Hakk’ın rahmetine nazar etmek gerektiğini ve bu duanın kabul olacağına kesinlikle inanmak gerektiğini beyan eder. Ona göre, dua esnasında ellerin açık olması ve göğüs hizasında ve bitişik olması gerekir. Ellerin içine her an bir şeyler akıyor gibi tefekkür edilmelidir. Duanın gönlü teskin etmek olduğunu zira Yüce Allah’ın kulun dünya ve ahireti hakkında en hayırlısını yaptığını belirtir.²⁸⁴

Nizâmeddîn Evliyâ’dan gelen me’sûr dualar şunlardır:

Ona göre şu duayı yirmi beş defa okuyanların Allah’a yaklaşacaklarını söyler:

²⁸³ Siczî, *Fevâidü'l-Fuâd*, 67.

²⁸⁴ Siczî, *Fevâidü'l-Fuâd*, 100; Mîrhord, *Siyerü'l-Evliyâ*, 424.

اللهم اغفر لامة محمد اللهم ارحم امة محمد اللهم اصلح امة محمد اللهم فرح
امة محمد اللهم تجاوز عن امة محمد

Nizâmeddîn Evliyâ, aşağıdaki ayeti yedi defa okuyan ve okuduğu sırada elini göğsünün üzerinde tutan ve buna devam eden kişinin şikayetinden kurtulacağını belirtir.²⁸⁵

هُوَ الَّذِي أَنْزَلَ السَّكِينَةَ فِي قُلُوبِ الْمُؤْمِنِينَ لِيَزْدَادُوا إِيمَانًا مَعَ إِيمَانِهِمْ^{٢٨٥}
وَلِلَّهِ جُنُودُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ^{٢٨٦} وَكَانَ اللَّهُ عَلِيمًا حَكِيمًا^{٢٨٦}

Akli dengesini kaybeden ve ihtiyacının karşılanmasını isteyenlerin bin defa Yûsuf süresini okumalarını tavsiye eder.²⁸⁷

Ayrıca ihtiyacın giderilmesi için aşağıdaki dualardan birini okusun:

يا شفيق يا رفيق نجني من كل ضيق^{٢٨٨}
اللهم اقذف في قلبي رجاك واقطع رجائي عن سواك حتي لا ارجو احدا
غيرك^{٢٨٩}

Ona göre, kim cuma namazından sonra şu duayı okusa Yüce Allah onu kullara muhtaç etmez:

اللهم اغني بخلالك عن حرامك وبطاعتك عن معصيتك وفضلك عن
سواك برحمتك يا ارحم الراحمين^{٢٩٠}

Nizâmeddin Evliyâ, ism-i a'zam'ın Arapçası ya Hayy ya Kayyum, Süryanice aşhâ aşhâyâr, Farsça ümid ümiddârân şeklinde olduğunu belirtir. İbrahim

²⁸⁵ Mîrhord, *Siyerü'l-Evliyâ*, 426.

²⁸⁶ (Fetih: 48/4)

²⁸⁷ Mîrhord, *Siyerü'l-Evliyâ*, 429.

²⁸⁸ Mîrhord, *Siyerü'l-Evliyâ*, 431.

²⁸⁹ Mîrhord, *Siyerü'l-Evliyâ*, 434.

²⁹⁰ Mîrhord, *Siyerü'l-Evliyâ*, 386.

b. Edhem'e (ö. 198/813) ism-i a'zam'ın ne olduğunu sorduklarında onlara: "Midenizi haram lokmadan koruyun, gönlünüzü dünya sevgisinden koruyun artık okuduğunuz her esma-i hüsnâ ismi, ism-i a'zam'dır" şeklinde bir cevap verdiğini aktarır.²⁹¹

6. Semâ

Nizâmeddîn Evliyâ'nın, semâ'a verdiği önem bakımından kaynaklar, onun semâ meclislerinde çalgı aletlerinin kullanılmasına sert bir şekilde karşı çıktığını aktarmışlardır. Ancak ilâhî söylemek için kavvâîlerden yararlandıkları da ifade edilmektedir. Nitekim Nizâmeddîn Evliyâ'nın, semâ meclislerini tertip etmek istediğinde Emîr Hüsrev'den kendisine gâzel ve irfân beyitlerini okumasını arzuladığını, kavvâî ve aynı zamanda şâir olan Emîr Hasan Siczî'nin de kavâl çalmasını talep ettiği hatta bazen iki yüze yakın kavvâînin şeyhin semâ meclisinde toplandıkları aktarılmıştır. Öyle ki semâ esnasında Nizâmeddîn Evliyâ'nın başını salladığını ve vecde gelip kendinden geçtiği nakledilmiştir.²⁹² Bunun yanı sıra çalgı aletlerine şiddetle karşı olduğu bu konuda herhangi bir dikkatsizlik veya laubali davrananlara son derece kızdığı ve özür kabul etmediği

²⁹¹ Mîrhord, *Siyerü'l-Evliyâ*, 426.

²⁹² Âryâ, *Tarikat-i Çiştîyye der Hind u Pakistan*, 214; Mevdûdî, *Târih-i Çişt u Meşâyih-i Çiştîyye*, 158.

belirtilmiştir.²⁹³ Rivayete göre bazı müridlerin çalgı aletlerin çalındığı bir ortamda semâ etmeye başladıklarını ve bunu duyan Nizâmeddin Evliyâ'nın onların şerîata aykırı hareket ettiklerini söyleyince sohbette oturanlardan birinin efendim kendilerine yanlış yaptınız denildiğinde onların biz öyle cezbe gelmiştik ki çalgıdan hiç haberimiz bile yoktu dediklerini aktarmıştır. Bunun üzerine Nizâmeddin Evliyâ: “Böyle bahaneler her günah için uydurulur” diyerek haram işlemek için şeytanın insanın aklına bin bir türlü vesvese ve bahane getirdiğini söylemeye çalışmıştır.²⁹⁴

Ona göre semâ bir gönül işidir. Hakk'ın kendisine aşk, cezbe ve şevk bahsettiği kimselerde çalgı aleti olmadan bir tek beyit duymakla aşkın ve muhabbetin ortaya çıktığını fakat aşk ve cezbe âleminden habersiz olan kişinin istediği kadar beyit dinlesin onda hiçbir tesirin olmayacağını ifade eder. Çünkü bu işin gönül ehlinin işi olduğunu dert ve cezbe ehli olmayanın bunu anlamalarının imkânsız olduğunu söyler.²⁹⁵ Ona göre, semâ'ı ancak zevk sahibi olanlar dinlerler. Zevki olmayan ne ile dinlesin?

²⁹³ en-Nedvî, *İslâm Önderleri Tarihi*, 3: 141; Âryâ, *Tarîkat-i Çiştîyye der Hind u Pakistan*, 215.

²⁹⁴ Siczî, *Fevâ'idü'l-fu'âd*, 118-270; Mîrhord, *Siyerü'l-Evliyâ*, 521; Muhaddis ed-Dihlevî, *Ahbârü'l-Ahyâr fi Esrâri'l-Ebrâr*, 109; en-Nedvî, *İslâm Önderleri Tarihi*, 3/141.

²⁹⁵ Mîrhord, *Siyerü'l-Evliyâ*, 692; en-Nedvî, *İslâm Önderleri Tarihi*, 3/142.

Diyerek semâ ehlini anlayabilmek için o zevki tatmak gerektiğini söylemeye çalışır.²⁹⁶

Nizâmeddin Evliyâ, tasavvufta belli bir mesafe kat ettikten sonra semâ'a olan iştiyâkını izhar etmiş ve semâ ile ilgili geniş bilgiler vermiştir. Öyle ki mürşidi onu irşad için Delhi'ye gönderirken ne istiyorsun? diye sorduğunda Nizâmeddin Evliyâ, dini bilgiler istediğini ancak daha sonraları keşke semâ esnasında ölmeyi isteseydim deyip büyük bir pişmanlık duyduğunu belirtmiştir.²⁹⁷ Bununla semâ'dan aldığı şevki ifâde etmeye çalışmıştır.

Semâ'ın mübâhlık konusuna değinen Nizâmeddin Evliyâ, mürîdlerin çalgı aletlerinin önünde raks etmelerinin icmâ ile caiz olmadığını söyler. Zira sâlikin şüpheli şeylerden uzak durması gerektiğini bu yüzden: "Salik, amellerin süsü olan tarîkat mertebesinden düşerse şerîata iner fakat dinin esası olan şerîattan düşerse nereye gider? Diyerek tarîkat makamından düşenin zinetini kaybetmiş olsa da günahkâr sayılmayacağını ancak şerîata ters bir eylemde bulunan kişinin günahkâr olacağını ifade

²⁹⁶ Siczî, *Fevâidü'l-Fuâd*, 271.

²⁹⁷Hamîd Kalender, *Hayrû'l-Mecâlis*, (*Melfûzât-i Nâsirüddîn Mahmûd b. Yahyâ Çırâğ-ı Dehlî*) (Pakistan: Aligarh, 1959), 225; Mîrhord, *Siyerü'l-Evliyâ*, 203; Muhaddis ed-Dihlevî, *Ahbârü'l-Ahyâr fi Esrârü'l-Ebrâr*, 106; Abdurrahmân Çiştî Sâbirî, *Mirâtü'l-Esrâr*, trc. Mevlânâ el-Hâc (Lahor: Ziyau'l-Kur'an, 1993), 781.

eder.²⁹⁸ Rivayete göre bir gün kendisine efendim sizin huzurunuzda semâ yapmak helal imiş diye söylendiğinde o buna karşılık net bir şekilde tavrını belli ederek şöyle cevap verir: “Bir şey helal ise kimse ona haram diyemez bir şey haram ise birilerin demesiyle helal olmaz. Semâ alimler arasında ihtilaflıdır” der.²⁹⁹ Yani semâ’a ne mutlak anlamda helal ne de haram denilemeyeceğini bu yüzden helal denilebilmesi için semâ yapan kişinin muttaki ve semâ esnasında memnuattan uzak semâ yapması gerektiğini belirtir.³⁰⁰

Nizâmeddin Evliyâ’nın semâ adabı ve semâ esnasında meydana gelen haller, raks ve elbiselerini yırtmak konusunda “Çiştîyye Tarîkatının Semâ ve Mûsikîye Yaklaşımı”adlı makalemizde geniş değindiğimizden burada bu kadarıyla yetindik.

²⁹⁸ Kalender, *Hayrû'l-Mecâlis*, 42; Muhaddis ed-Dihlevî, *Ahbârü'l-Ahyâr fi Esrâri'l-Ebrâr*, 157.

²⁹⁹ Siczî, *Fevâidü'l-Fuâd*, 269; Mîrhord, *Siyerü'l-Evliyâ*, 701; Muhaddis ed-Dihlevî, *Ahbârü'l-Ahyâr*, 111.

³⁰⁰ Mîrhord, *Siyerü'l-Evliyâ*, 656.

C. TASAVVUFÎ ISTİLAHLARA BAKIŞI

1. Tевbe

Avamın günahlardan tevbe ettiğini havasın ise mâsivâyı terk ettiğini belirten Nizâmeddin Evliyâ, bu yola adım atan sâlikin ilk yapacağı işin tevbe etmek olduğunu söylemiştir. Sâlikin ilk aşama olan tevbeyi gerçekleştirdikten sonra istikametine dikkat etmesi gerektiğini belirtmiştir. Çünkü bu yolun esaslarından birinin istikamete dikkat etmek olduğunu ve salikin hiçbir zaman mevki ve kerâmet peşinde koşmaması icap ettiğini ifade etmiştir. İstikamet in ise müstahaplara riayet edecek derecede Hz. Peygambere ittiba olduğunu söylemiştir.³⁰¹

Nizâmeddin Evliyâ, gerçek anlamda tevbe edenin artık hiç kimsenin onu bir daha eski haline döndüremeyeceğini aksi takdirde tevbe-i nâsuh yapmayan kişinin eski dost ve arkadaşlarının etkisi altında kalacağını söyler. Kararlı olanları hiç kimse eski günahlarıyla itham etmeyeceğini ve eski dostlarının tekrar onu eski haline çevirmek için musallat olmayacağını aksi takdirde gönlünde hâlâ eski günahların sevgisini azıcık bile taşıdığı halde eski günahlarla itham edileceğini ve eski dostlarının ona musallat olacağını şöyle bir misalle okuyucunun zihninde netleştirmeye çalışır: “İçki içmekten tevbe eden kişi eski ahbabları sürekli o eski günleri hatırlatıp

³⁰¹ Mîrhord, *Siyerü'l-Evliyâ*, 456.

tekrar içki içirmeye çalışırlar. Böylece bu şahsın yavaş yavaş gönlünde tekrar eski günleri canlanır. Ancak gerçek anlamda tevbe etmişse ona hiç tesir edemezler. Gerçek tevbenin belirtisi ise eski dostların ondan ümidini kesmeleridir” der.³⁰²

Ona göre tevbe eden kişide taat zevkiyle birlikte yüzünde nur görüldüğünü tekrar günaha giren kişinin ise o zevk ve nuru kaybettiğini söyler. Nizâmeddin Evliyâ, tevbe ve inabetin gençlikte güzel olduğunu yaşlı olup da tevbe etmeyenin artık ne zaman tevbe edecek diye bir nevi sitemini ve hayretini belirtir.³⁰³

Nizâmeddîn Evliyâ, tevbe etmeden vefat eden müminin üç şeyle karşılaşma ihtimali olduğunu söyler. Birincisi, iman bereketiyle veya Yüce Allah’ın fazlıyla affedilebilir. İkincisi, başkasının şefaatiyle Yüce Allah’ın onu affetme ümidi vardır. Üçüncüsü, cehenneme girmesi halinde günahları kadar azap çekip ardından cennete gireceğini fakat iman ehli olduğundan cehenneme girse bile orada ebedi kalmayacağını vurgular.³⁰⁴

Nizâmeddin Evliyâ, hiç günaha bulaşmayanlara muttaki, günah zevkini tattıktan sonra tevbe edenlere ise tevbekâr denildiğini ifade eder. Ancak bunlardan hangisinin daha efdal olduğu meselesinde ihtilaf

³⁰² Siczî, *Fevâidü'l-Fuâd*, 23; Mîrhord, *Siyerü'l-Evliyâ*, 328.

³⁰³ Siczî, *Fevâidü'l-Fuâd*, 260; Mîrhord, *Siyerü'l-Evliyâ*, 458.

³⁰⁴ Siczî, *Fevâidü'l-Fuâd*, 135; Mîrhord, *Siyerü'l-Evliyâ*, 743.

olduğunu zira kimisine göre her ikisinin eşit olduğunu kimisinin ise bir şeyin tadını aldıktan sonra bırakmak zor olduğundan dolayı tevbekârın daha efdal olduğunu bir kısım sûfî de muttakiyi, tevbekardan daha efdal gördüğünü belirtir.³⁰⁵ Ancak Nizâmeddîn Evliyâ'ya göre ikisinin eşit olduklarını ve bunu da şu hadisten yola çıkarak ileri sürer: *“Günahından tam olarak dönüp tevbe eden, onu hiç işlememiş gibidir.”*³⁰⁶ Zira ona göre günahlara alışmış ve zevk almış birinin tevbe ettikten sonra taattan aldığı bir lezzetin dahi bütün günahların yok olmasına vesile olabileceğini söyler.³⁰⁷

Nizâmeddin Evliyâ, tevbenin üç çeşit olduğunu belirtir:

1-Hal; günahlardan pişmanlık duymak.

2-Mazi; sâlikin geçmiş günahlardan tevbe etmesi, şayet kul hakkı varsa ödemesi gerektiği sadece dille tevbe ettim demesinin yeterli olmadığını ifade eder. İçki içen birinin tevbe ettikten sonra şerbet türü içecekleri günahlarına kefarete olsun diye insanlara dağıtmasının iyi olduğunu zina edenin ise Rabbine yalvarması gerektiğini belirtir.

3-İstikbal; tevbe ettiği günahlara ileride dönmeyeceğine dair niyet etmesine denir.³⁰⁸

³⁰⁵ Mîrhord, *Siyerü'l-Evliyâ*, 460.

³⁰⁶ İbn Mâce, Zühd 30; et-Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Kebîr*, 10/150.

³⁰⁷ Siczî, *Fevâidü'l-Fuâd*, 2.

³⁰⁸ Siczî, *Fevâidü'l-Fuâd*, 168; İshak, *Esrârü'l-evliyâ*, s.27; Mîrhord, *Siyerü'l-Evliyâ*, 459.

2. Zühd

Şehir hayatını pek sevmeyen Nizâmeddin Evliyâ'nın, o dönemde pek kimse tarafından bilinmeyen ve ilgi çekmeyen Gıyâspûr'a yerleştiği ve bir süre sonra burası insanlarla dolmaya başlayınca buradan da gitmek istediği³⁰⁹ ancak kendisinin tanımadığı bir genç tarafından uyarılmasıyla son anda gitmekten vazgeçtiği aktarılır.³¹⁰ Kısa bir süre zarfında namı her tarafa yayılan Nizâmeddin Evliyâ'nın, insanların akınına uğradığı hatta Gıyâspûr'un artık ilim ve terbiye bakımından Delhi gibi önemli şehirleri bile geride bıraktığı söylenir.³¹¹ Aslında Nizâmeddin Evliyâ, Gıyâspûr'a ilk geldiğinde yoksulluk ve sıkıntı çeker ancak daha sonraları fütuhatlar çoğalır.³¹² Ancak gelen bütün hediyeleri dağıtır, fütuhatlar artıkça onun dünyadan nefreti daha da artar. Öyle ki her cuma günü süpürgeyle sanki temizlenmiş bir şekilde ambarları boşaltır ve muhtaçlara dağıtmaktan huzur ve zevk aldığı rivayet edilir.³¹³

³⁰⁹ Siczî, *Fevâidü'l-Fuâd*, 171; Cemâlî, *Siyerü'l-Ârifin*, 86; Muhaddis ed-Dihlevî, *Ahbârü'l-Ahyâr*, 105; en-Nedvî, *İslam Önderleri Tarihi*, 3/87; Çiştî Mevdûdî, *Târih-i Çişt'u-Meşâyih-i Çiştîyye*, 220.

³¹⁰ Siczî, *Fevâidü'l-Fuâd*, 172; Cemâlî, *Siyerü'l-Ârifin*, 86; Muhaddis ed-Dihlevî, *Ahbârü'l-Ahyâr*, 105; en-Nedvî, *İslam Önderleri Tarihi*, 3/87; Çiştî Mevdûdî, *Târih-i Çişt'u-Meşâyih-i Çiştîyye*, 221.

³¹¹ Cemâlî, *Siyerü'l-Ârifin*, 87; Muhaddis ed-Dihlevî, *Ahbârü'l-Ahyâr*, 105; en-Nedvî, *İslam Önderleri Tarihi*, 3/88.

³¹² Cemâlî, *Siyerü'l-Ârifin*, 92; en-Nedvî, *İslam Önderleri Tarihi*, 3/89.

³¹³ Mîrhord, *Siyerü'l-Evliyâ*, 213; Cemâlî, *Siyerü'l-Ârifin*, 122; en-Nedvî, *İslam Önderleri Tarihi*, 3/89.

Sultanların onun ziyaretine gelmesinden ve hediye göndermesinden hoşlanmayan Nizâmeddin Evliyâ: “Bu fakirin vaktini boşa hebâ ederler” diyerek şöhret ve dünya menfaatinden nefret ettiğini söylemeye çalışmıştır.³¹⁴ Dönemin sultanı ona olan saygısını belirtmek için bazı arazi tapularını kendisine göndermiş ancak o bunları kabul etmemiş: “Ve eğer ben bunları kabul etsem halk, şeyh bağı gezmeye gitti, araziye dolaşmaya gitti diyecekler. Hâlbuki bana verilen vazife bu değildir. Bizim pîrlerimizden hiçbiri bunu kabul etmemiştir” diyerek kendisine verilen vazifenin lüks mekanlar ve bahçelerde keyif çatacak değil insanları İslâm’a çekmek olduğunu ifade etmiştir.³¹⁵

Nizâmeddin Evliyâ, halife tayin edildiğinde mürşidi ona birazcık dünya malı verilmesi konusunda dua etmiştir. Fakat Nizâmeddin Evliyâ bunu duyunca çok büyük insanlar dünya malı yüzünden fitneye düşüklerini benim halim nice olur diye düşünceye daldığı ancak mürşidi onun halet-i rûhiyesinden anlamış olmalı ki hemen müdahalede bulunarak: “Korkma sen fitneye düşmeyeceksin” diyerek onun tedirginliğini gidermiştir.³¹⁶

³¹⁴ Mîrhord, *Siyerü'l-Evliyâ*, 213; en-Nedvî, *İslam Önderleri Tarihi*, 3/90.

³¹⁵ Siczî, *Fevâidü'l-Fuâd*, 122; en-Nedvî, *İslam Önderleri Tarihi*, 3/90.

³¹⁶ Mîrhord, *Siyerü'l-Evliyâ*, 213; en-Nedvî, *İslam Önderleri Tarihi*, 3/79.

Nizâmeddin Evliyâ, dünyaya râğbet bakımından insanların üç çeşit olduğunu belirtmiştir. Bir kısmının dünyayı çok sevdiklerini, gece gündüz onu düşündüklerini, kafa ve gönüllerinde hep onu göz önünde bulundurarak yaşadıklarını ve böyle insanların çok fazla olduğunu söylemiştir. Bir kısımda dünyadan nefret ettiklerini, dünyayı hakaretle zemmettiklerini, daima ondan nefret ederek yaşadıklarını aktarmıştır. Üçüncü türden insanların ise ne dünyaya muhabbet besleyen ne de ondan nefret eden insanlar olduğunu hatta dünyayı akıllarına bile getirmediklerini ve bunların ilk iki tür de olan insanlardan daha iyi olduklarını ifade etmiştir.³¹⁷

Ona göre öncelikle mürşid konumunda olan zatın kendi sözlerini uygulaması gerektiğini aksi takdirde sözlerinin hiçbir etkisinin olmayacağını belirtmiştir. Zira ona göre eğer mürşid dünyaperest birisi ise mürîdlere dünyayı sevmeyin dese de etkili olmayacağını çünkü nasihatın lisan-i hal ile etki edeceğini, lisan-i hal olmazsa sadece lisan-i kal'ın tesir etmeyeceğini beyan etmiştir.³¹⁸ Nizâmeddin Evliyâ, bu yüzden büyüklerden işitilen sözlerin verdiği zevkin bir başka olduğunu aynı sözün başkasından işitildiği halde o zevki vermediğini zira sözleriyle amel

³¹⁷ Siczî, *Fevâidü'l-Fuâd*, 224; en-Nedvî, *İslam Önderleri Tarihi*, 3/158.

³¹⁸ Siczî, *Fevâidü'l-Fuâd*, 225.

etmeyenin sözünden zevk alınmayacağını ifade etmiştir.³¹⁹

Nizâmeddin Evliyâ, gerçek zühdün birinin aç susuz beklemesi değildir. Ona göre: “Gerçek zühdün, kişinin kıyafet ve yemeklerine dikkat edip ve gücü nisbetinde çalışmasıdır. Tabii ki helal yoldan rızkını temin ederken gönlünü dünya malına kaptırmaması gerektiğini ifade eder.³²⁰ Zira dünyayı terk etmek çıplak ve bez parçaları ile dolaşmak değildir. Yiyip içeceksin giyeceksin aynı zamanda yedirip içireceksin yoksullara ve fakirlere faydalı olacaksın. Ancak gönlünü dünyaya bağlamayacaksın. Basit şeylere tenezzül etmeyeceksin. Şehvet peşinde koşmayacaksın.³²¹ Ayrıca dünya malını ihtiyaçtan fazla toplamamak gerekir. Eline gelen fazla malı dağıtmak gerekir.”³²² Ona göre, her kim gündüzleri oruç, geceleri ibadetle geçirse ve defalarca hacca gitse dahi dünyayı gönlünden çıkarmadıktan sonra boştur. Ayrıca Allah’ın dostu olduğunu iddia edip dünya sevgisini gönlünden çıkarmayanın yalancı olduğunu söyler.³²³

Nizâmeddin Evliyâ, Hüsâmeddin Mültânî adlı halifesine hilâfet verirken efendim vasiyetiniz nedir? diye sorduğunda, mürşidi de işaret parmağını ona

³¹⁹ Siczî, *Fevâidü'l-Fuâd*, 95.

³²⁰ Siczî, *Fevâidü'l-Fuâd*, 7; Mîrhord, *Siyerü'l-Evliyâ*, 544; en-Nedvî, *İslam Önderleri Tarihi*, 3/156.

³²¹ Mîrhord, *Siyerü'l-Evliyâ*, 717.

³²² Siczî, *Fevâidü'l-Fuâd*, 226.

³²³ Siczî, *Fevâidü'l-Fuâd*, 105.

uzatarak üç defa: “Terk-i dünya, terk-i dünya, terk-i dünya” yani dünyayı terk etmek anlamında mâsivâyla alakayı kesmek gerektiğini³²⁴ çünkü bilgeliğin özü dünyayı terk etmek olduğunu söyleyerek onu dünya fitnesine karşı dikkatli olması gerektiği şeklinde uyarır. Nizâmeddin Evliyâ: “Bir kişi malının üçte birini dünyanın en akıllı insanına verin dese o zaman o malı dünyayı gönülden sevmeyene vermek gerektiğini söyleyince oturanlardan biri, madem dünyayı sevmiyor o zaman niye o malı kabul etti? sorusuna şöyle cevap verir: ‘Dünya sevgisi az ya da çok mala sahip olmakla değil onu sarf etmekle ilgilidir’” diyerek aslında dünya sevgisinin çalışmak veya çalışmamakla ilgili olmadığını bunun gönülde halledilmesi gerektiğini söylemeye çalışır.³²⁵ Zira ona göre dünyanın; altın, gümüş, at ve diğer eşyalara sahip olmaktan ibaret olmadığını asıl dünyaya gönül bağlamanın onun sevgisini kalbine yerleştirmek olduğunu söyler. Bu yüzden çalışıp fakirlere dağıtmakta sıkıntı olmadığını asıl sıkıntının aç gözlü bir şekilde toplayıp biriktirmekte olduğunu belirtir. Zira birinin dünyayı sevip sevmediği onun midesine olan düşkünlüğüne bakılacağını çünkü kişinin midesi

³²⁴ Mîrhord, *Siyerü'l-Evliyâ*, 372; Muhaddis ed-Dihlevî, *Ahbârü'l-Ahyâr*, 175; Nizâmî, *Târih-i Meşâyih-i Çişt*, 278.

³²⁵ Siczî, *Fevâidü'l-Fuâd*, 90; Mîrhord, *Siyerü'l-Evliyâ*, 543.

onun dünyası olduğunu eğer az yerse zahid, şayet fazla yerse zahid olmadığını gösterdiğini ifade eder.³²⁶

Ona göre dünya ve dünya ehlini terk edenin Yüce Allah'ın onları onun ayaklarına getireceğini çünkü Allah bir kulunu aziz kılmak istediğinde dünyayı onun gözünde küçük gösterdiğini, zelil yapmak istediklerine ise dünyayı onların gözünde değerli kıldığını belirtir.³²⁷ Ona göre bütün günahların anahtarı dünya muhabbetidir, bütün taatların anahtarı ise fakirliği sevmektir.³²⁸

Nizâmeddin Evliyâ, dünya servetinin her hâl-u kârda külfet olduğunu nitekim dünya malı şayet helal yoldan kazanılmışsa sahibinin mahşerde hesap vermesi gerektiğini, haram yollarla elde edilmişse sahibinin azaba duçar olacağını ifade eder. Hatta bazılarının hem helal hem de haram yoldan kazanılan malın azaba neden olduğunu söylediklerini belirtir. Aslında haram yoldan kazanılan malda azabın olduğu herkesin malumu, ancak helal olanda nasıl azap olabilir diye sorabilirsiniz. Nizâmeddin Evliyâ, kıyamet günü o kızgın güneşin önünde bekleyip bu malı nerede kazandın nereye harcadın diye sorulması bile azap değil midir? Diyerek bir nevi cehennem ateşi kadar elem verici olmasa bile yine de belli süreliğine eziyet çekmiş olacaklarını ifade etmeye çalışır. Ancak

³²⁶ Mîrhord, *Siyerü'l-Evliyâ*, 716.

³²⁷ Mîrhord, *Siyerü'l-Evliyâ*, 717.

³²⁸ Mîrhord, *Siyerü'l-Evliyâ*, 718.

Nizâmeddin Evliyâ'nın bu görüşten ziyade Hz. Ali'ye ait olduğu söylenen bu görüşe katıldığını söyleyebiliriz: "Helalde hesap, haramda azap, şüpheli şeylerde ise itap vardır" diyerek helal malda azap değil hesap olduğunu söyler.³²⁹

Nizâmeddin Evliyâ, mürîdin kanaatkâr olup hiç kimseden bir şey talep etmemesi gerektiğini belirtir. Ancak birinin kendisine gönlünden ona bir şeyler vermesi halinde almasında herhangi bir vebalinin olmadığını ifade eder.³³⁰ Ona göre dünyada aziz olabilmek için dünya kiri olan mal ve servete fazla heves etmemek gerektiğini her ne kadar bazen geçici bir şekilde dünya malıyla izzet elde edilse de bunun devamının olmadığını çok kısa süreliğine olacağını beyan eder.³³¹ Nizâmeddin Evliyâ, ihlas ile yapılan taatlerin hem sûreten hem de mânen dünya ile ilgisi olmadığını, ihtiyaç fazlası dünya malını toplamak ise hem sûreten hem de manen dünya olduğunu, aile efradına harcanan paranın sûreten dünya olduğunu, manen dünya ile ilgisi olmadığını, menfaat elde etmek için yapılan taatlerin ise her ne kadar sûreten dünya ile alakası yokmuş gibi gözükse de manen dünya ile ilgisi olduğunu söyler.³³²

³²⁹ Siczî, *Fevâidü'l-Fuâd*, 50.

³³⁰ Siczî, *Fevâidü'l-Fuâd*, 51.

³³¹ Siczî, *Fevâidü'l-Fuâd*, 142.

³³² Siczî, *Fevâidü'l-Fuâd*, 158.

Maddî ve mânevî sıhhattın gerçekleşmesinde sûfîlerin ve hekîmlerin ittifak ettikleri az yemek konusunda Nizâmeddin Evliyâ'nında aynı fikirde olduğu söylenebilir: "İnsanı kemale erîştiren şeylerden biri de az yemektir. Belli bir süre oruç tuttuktan sonra tabiplere hastalıkların ilacı nedir? diye sorduğumda bana aç kalmak ve az yemektir dediler. Rahman'ın kullarına en faydalı şey nedir? diye sordum bana aç kalmak ve az yemektir. Zahidlere en güçlü şey nedir? bana aç kalmak ve az yemektir. Alimlere ilmi hıfzetmek için en faydalı şey nedir? bana aç kalmak ve az yemektir. Meliklere saltanatın devamı için ne gerekir? bana aç kalmak ve az yemektir dediler."³³³

3. Fakr

Fakirlik mi yoksa zenginlik mi üstündür meselesini ele alan Nizâmeddin Evliyâ, sûfîlerin bu konuda farklı görüşler beyan ettiğini belirtir. Nitekim Cüneyd-i Bağdadi ve İbrahim el-Havvâs (ö. 291/904) gibi sûfîlerin sabreden fakirin, şükreden zenginden daha üstün olduğuna dair şu hadisi ileri sürdüklerini aktarır. *"Herkesin bir hırkası vardır. Benim hırkam fakrdır kim fakirleri severse bana şefkat etmiş olur. Kim onlara kızarsa bana kızmış gibi olur."* Ancak Ebü-l Abbas b. Atâ'nın (ö. 309/922) tam tersini düşündüğünü ve buna şu ayetle Yüce Allah'ın Hz. Peygambere minnet

³³³ Mîrhord, *Siyerü'l-Evliyâ*, 420.

ettiğini söyler: “*Seni yoksul görüp zengin etmedi mi?*”³³⁴ Şayet zenginlik üstün olmasaydı Yüce Allah niye minnet vesilesi kılsın dediğini nakleder. Ancak Cüneyd’in, Ebü-l Abbas’a mal çokluğundan dolayı beddua ettiği ve onun bu, Cüneyd’in bedduasıdır dediği ve kendi görüşünden vazgeçtiği söylenir. Her iki görüşü aktardıktan sonra bu sefer kendi görüşünü beyan eden Nizameddin Evliyâ: “O dönemde mal çok olsa bile helal yoldan temin edildiğinden sıkıntı yoktu. Ancak bizim dönemimizde şüphe ve harama çok bulaştığından ihtilafsız fakr, zenginlikten üstündür” der.³³⁵

Nizâmeddin Evliyâ, saadet devrinden uzaklaştıkça Müslümanların dünya malına heves ettiklerini ve bu yüzden Müslümanların dünya menfaati konusunda dikkatli davranmaları gerektiğini ve aşağıdaki hadisi bu bağlamda değerlendirdiğini görmekteyiz. “*Ümmetim beş tabakadır. Her bir tabaka 40 yıldır. İlk 40 yıl ilim ve îmân ehli dönemidir. 80’e kadar gelenler iyilik ve takvâ ehlidir. 120’ye kadar gelenler merhamet ve sılâ ehlidir. Bunlardan sonra 160’a kadar gelenler, sılâ-ı rahimden kesilir ve birbirlerine yüz çevirir. Bunlardan sonra, 200’e kadar gelenlerde ise harpler ve karışıklıklar olur*”³³⁶ Nizâmeddin Evliyâ, birinci tabakanın sahâbe nesli, ikincisi tabiin nesli, üçüncüsü

³³⁴ (Duhâ: 93/8)

³³⁵ Mîrhord, *Siyerü'l-Evliyâ*, 546.

³³⁶ İbn Mace, *Fiten*, 28/h.No:4058.

ellerine dünya düştü mü arkadaşlarıyla paylaşan ve hayır yolunda harcayan nesildir. Dördüncüsü dünya malı için pençelesen ve dünya malı ellerine düştü mü kimseyle paylaşmayan ve hayır yapmayan nesildir. Beşincisi dünya malı için birbirilerinin etini yiyen, birbirilerini öldüren ve zorla birbirilerinin mallarını gasp edenler şeklinde yorumlar.³³⁷

4. Cömertlik

Nizâmeddin Evliyâ, önceki peygamberlerde zekâtta, malın dörtte biri verildiğini ancak bizde yani İslâm'da iki yüz dirhemden beş dirhem verildiğini ifade eder. Fakat bunun sadece cimrilik vasfını üzerinden kaldırdığını yoksa bununla cömertlik derecesine ulaşılmadığına dikkat çeker. Zira birine cömert denilebilmesi için zekâtta daha fazlasını vermesi gerektiğini belirtir. Nizâmeddin Evliyâ, "Sahiy (cömert) Allah'ın dostudur velev ki fasık olsa da"³³⁸ hadisinin sahih olduğunu ancak sahiy ile cevbadın farklı şeyler olduğunu söyler. Nitekim sahiy, zekâtta fazlasını verene denildiğini cevbad ise, iki yüz dirhemden beşini bırakıp yüz doksan beşini dağıtana denildiğini aktarır. Ayrıca Ferîdüddin Genc-i Şeker'in zekatı; hakikat, tarîkat ve şerîat zekâtı olmak üzere üç çeşit şeklinde taksim ettiğini yani iki yüz dirhemden beş dirhem vermenin şerîat zekâtı, iki yüz dirhemden

³³⁷ Mîrhord, *Siyerü'l-Evliyâ*, 547.

³³⁸ (Acluni, 2/129)

beşini bırakıp yüz doksan beşini dağıtmak tarîkat zekatı, tümünü dağıtmak ise hakikat zekatı dediğini aktarır.³³⁹

5. Sabır-Rıza

Sabır imanın iki temelinden biridir. Hadiste buyrulduğu gibi: “İman iki parçadan oluşur, yarısı sabır ve diğer yarısı da şükürdür? Zira mü’min bela ve nimetten başına gelen her şeyin Hakk’ın ihtiyar ve irâdesinin hâsılı ve ilâhi kader ve kazanın neticesi olduğunu bilir. Eğer çirkin ve kötü bir şey gelirse ona sabreder ve lezzetli ve güzel bir şey gelirse ona şükreder.”³⁴⁰

Nizâmeddin Evliyâ: “Sabır, Hakk’ın isteklerinin nefis ve hevanın önüne geçmesi ve galip gelmesidir” şeklinde tanımlar. Ona göre nefsin öfke ve şehvet diye iki arzusu olduğunu öfkenin sabırla, şehvetin ise oruç tutularak yenileceğini belirtir.³⁴¹ Nizâmeddin Evliyâ, kula gelen sıkıntılara sabretmesi ve şikâyet etmemesine sabır, kula gelen sıkıntıları hissetmemesine yani sanki bela hiç yokmuş gibi davranmasına da rızâ denildiğini söyler.³⁴² Fakat kelimcilerin bunu kabul etmediklerini çünkü onlara göre birine bela gelip de hissetmemesinin imkansız olduğunu ancak onlara şu şekilde reddiye yapıldığını

³³⁹ Siczî, *Fevâidü'l-Fuâd*, 126; Mîrhord, *Siyerü'l-Evliyâ*, 402.

³⁴⁰ Kaşânî, *Tasavvufun Ana Esasları*, 373.

³⁴¹ Siczî, *Fevâidü'l-Fuâd*, 94.

³⁴² Siczî, *Fevâidü'l-Fuâd*, 67; Mîrhord, *Siyerü'l-Evliyâ*, 549.

aktarır: “Örneğin birinin acil işi olduğundan yolda giderken onu hayal ettiğinden ayağına diken batır ancak bunu hissetmez, bir süre sonra fark eder. İkinci örnek; savaş esnasında biri yaralanır ancak harbe daldığı için farkında değil çadırına gelince yaralandığının farkına varır. Bu yüzden Hakk ile istiğrak halinde olanlar da bu dertlerden bîhaberdirler onlar Hakk ile meşgullerdir” diyerek bunu delillendirmeye çalışır.³⁴³ Ayrıca bununla ilgili Kâdî Hamîdüddîn Nâgevrî’nin şöyle dediğini aktarır: “Günün birinde gencin biri bin sopa ile cezalandırılır. Ancak yediği sopaların hiç eseri gencin üzerinde bulunmaz. Sorumlular kendisine nasıl oldu da hiç acı çekmedin? Genç şöyle cevap verir: Siz bana vurduğunuzda karşımda sevgilim duruyordu bu yüzden hiç hissetmedim. Ardından Nizâmeddin Evliyâ: Eğer fani mâşuk karşısında hissedilmiyorsa Hakiki mâşuk karşısında duran hay hay hissetmez” diyerek bu konuda insafî davranmak gerektiğini ve sûfîlerin rızâ ile ilgili yaptıkları tanımın daha isabetli olduğunu ifade eder.³⁴⁴

6. Tevekkül

Mutasavvıfların sebeplere yapışma ve tevekkül hususundaki halleri derecelerinin farklılığı nispetinde farklıdır. Bazıları hallerinin zayıflığı veya vaktin salâhı

³⁴³ Siczî, *Fevâidü'l-Fuâd*, 67; Mîrhord, *Siyerü'l-Evliyâ*, 425.

³⁴⁴ Siczî, *Fevâidü'l-Fuâd*, 67.

nedeniyle rızık talebinde sebeplere tevessül ederler, bazıları ise hallerinin kuvveti ve irâdeyi terk nedeniyle Hak Teâlânın kefaletiyle yetinirler ve ona tevekkül eder, taksim edilmiş rızka ulaşmak için hiçbir sebep ve aracı aramazlar. Birinci taife müteebbippler olup bazıları kazanç, bazıları isteme yoluyla sebeplere tutunurlar, bazıları ise vaktin maslahatı nedeniyle kazanç ve isteme yoluna giderler. Bu taife tam bir ihtiyaç ve zaruret okmaksızın ve gayb işaretiyle vaktin maslahatı olduğunu anlamaksızın isteme yoluna gitmez, mümkün olduğunca bir şey talep etmez ve bu işten sakınırlar. Zira şerîat teşvik ve korkutma yoluyla bu işten sakındırmıştır. Ancak mütevekkiller olan ikinci taife Hak Teâlâyla olan kâmil meşguliyetlerinden, tevhîd cemâlini müşahade ettiklerinden ve yakîn nurunu apaçık gördüklerinden dolayı rızık sebeplerinden hiçbirini aramaz ve hiçbir mahlûktan yardım istemezler ki sebeplerin müsebbibi, en sonunda istediği yoldan rızkını onlara ulaştırsın. Bu taifeden bazıları ne isterlerse Hak'tan isterler, öyle ki sonunda şu üç halden biri verilir: Ya istediklerine ulaşırlar ya da ona karşı sabır verilir veya o istek gönlünden silinir. Bunlardan bazıları ise ne halk ne de Hak'tan hiçbir şey istemezler. Zira kendi irâdelerini, mutlak irâde ve ilimde mahvetmişlerdir. Bilirler ki ezeli ilim kendi ilimlerinden daha fazla maslahat ve niyazlarını ihata etmekte ve küllî irâde kendi cüzî ilimlerinden daha çok ve daha kâmil uzuvlarının

ihtiyaçlarını bilmektedir. Bu yüzden onun ilmine sual sormaz ve niyazsız olurlar.³⁴⁵

Nizâmeddîn Evliyâ tevekkülü, Hakk'a itimad etmek ve başka şeylere nazar etmemek şeklinde tarif eder.³⁴⁶ Tevekkülü üçe ayıran Nizâmeddîn Evliyâ, birincisinin, müvekkilin işini bilen ve dürüst birine teslim etmesiyle birlikte vekile zaman zaman iş hakkında sorular sormasıdır. Bu mertebede hem tevekkülün hem de sualin olduğunu belirtir. İkincisi, süt emen bebeğin annesinin kendisini emzirdirdiğini fakat bebeğin annesine hiç soru sormadan ona tevekkül etmesidir. Bu mertebede bebeğin, annesine bana süt ver diye talepte bulunmadığını sadece ağladığını çünkü annesine güveninin tam olduğunu ifade eder. Üçüncüsü, gassalın önündeki meyyitin örneğinde olduğu gibi onun ne hareket ettiğini ne de soru sorduğunu gassalın onu istediği tarafa çevirip yıkadığını ve bunun tevekkülün en üst mertebesi olduğunu beyan eder.³⁴⁷

Nizâmeddîn Evliyâ'ya göre tevekkül ehlinin bazı vakitlerde yaşadıkları derin rûhî hazlar sebebiyle ateşe atılsalar veya yaralansalar dahi bunu hissetmediklerini belirtir.³⁴⁸

³⁴⁵ Kaşânî, *Tasavvufun Ana Esasları*, 248.

³⁴⁶ Siczî, *Fevâidü'l-Fuâd*, 125.

³⁴⁷ Siczî, *Fevâidü'l-Fuâd*, 68; Mîrhord, *Siyerü'l-Evliyâ*, 728.

³⁴⁸ İshak, *Esrârü'l-evliyâ*, s.62.

Nizâmeddîn Evliyâ, meşâyihin rızkı dörde ayırdığını belirtir:

1. Rızk-i madmûn, kula gelen yemek ve içeceğin kendisine kâfi gelmesidir. Yani Yüce Allah'ın kendisine kefil olmasıdır. Nitekim ayette; *Yeryüzünde hiçbir canlı yoktur ki, rızkı Allah'a ait olmasın.*³⁴⁹

2. Rızk-i maksûm, levh-i mahfuzda kendisine ayrılan rızktır.

3. Rızk-i memlûk, eline geçen para, elbise gibi şeyler.

4. Rızk-i mev'ûd, Allah'ın salih ve abidlere vadettiğidir. Zira ayette; *“Kim Allah'a karşı gelmekten sakınırsa, Allah ona bir çıkış yolu açar. Onu beklemediği yerden rızıklandırır. Kim Allah'a tevekkül ederse, O kendisine yeter.”*³⁵⁰

Görüldüğü üzere Nizâmeddîn Evliyâ, tevekkül makamının rızkın birinci derecesi olan “rızk-i madmûn” kısmından olduğuna dikkat çeker. Yani sâlikin yeterli olanla iktifa etmesine tevekkül denildiğini diğer kısımdakilerin kat-i bir şekilde taksim edildiklerinden onlara tevekkül denilmeyeceğini ifade eder.³⁵¹

7. Murâkabe

Nizâmeddîn Evliyâ murâkabeyi, kalbin Allah'ın cemalini tefekkür etmesi şeklinde ifade eder. Ayrıca

³⁴⁹ (Hûd: 11/6)

³⁵⁰ (Talâk: 65/2-3)

³⁵¹ Siczî, *Fevâidü'l-Fuâd*, 125; Mîrhord, *Siyerü'l-Evliyâ*, 552.

kulun bunu gizli yapması gerektiğini çünkü Yüce Allah'ın kulun ne yaptığını ne ettiğini çok iyi bildiğini beyan eder. Ona göre her ne kadar insanların murâkabe ehlinin boş durduklarını zannetseler de onların devamlı murâkabe halinde olduklarını belirtir.³⁵² Nizâmeddîn Evliyâ, murâkabenin mühim bir şey olduğunu çünkü namaz kılmanın, zikir çekmenin, oruç tutmanın ve Kur'ân okumanın herkesin kârı olduğunu ancak murâkabenin Allah dostlarının işi olduğunu aktarır.³⁵³

Yüce Allah'ı, Hz. Peygamberi ve mürşidi birlikte murâkabe etmek mi daha iyi yoksa her birini ayrı ayrı murâkabe etmek mi daha iyidir? sorusuna, Nizâmeddin Evliyâ şöyle cevap verir: "Hepsini birlikte yapmak da mümkün ancak ayrı ayrı murâkabe etmek daha faydalıdır. Eğer mürîd hepsini birlikte murâkabe yapmak isterse öncelikle kendini Allah'ın huzurunda kabul etmesi, sağında Hz. Peygamberi, solunda ise mürşidini hayal etmesi gerektiğini ve bunun yanı sıra yaptığı her hareketin ve gönlünden geçen her şeyin mürşidinin gördüğünü ve bildiğini düşünmesi icap ettiğini ifade eder. Bu bağlamda Şiblî'nin (ö. 334/946) murâkabesini şöyle anlatır: Şiblî, öyle bir murâkabeye daldı ki kılı bile kılmıdamazdı. İnsanlar ona nereden öğrendiğini sorduklarında oda fare deliğinde vaziyet

³⁵² Mîrhord, *Siyerü'l-Evliyâ*, 447.

³⁵³ Mîrhord, *Siyerü'l-Evliyâ*, 450; Gülâm Ali Âryâ, *Tarîkati Çiştîyye*, 208.

alıp hiç kıpırdamadan avını gözleyen kediden öğrendiğini söylerdi. Şiblî, öyle ki aklıma şöyle bir şey gelirdi, bu akılsız hayvan karnını doyurmak için bu kadar odaklanıyor. Akıl ve marifet sahibi insanın daha fazla odaklanması gerektiğini düşünürdüm” diyerek murakabenin ciddiyet isteyen bir konu olduğunu belirtir.³⁵⁴

Nizâmeddin Evliyâ'nın da zaman zaman murâkabeye daldığı ve bu halin saatlerce devam ettiği ve sonunda titreyip kendine geldiği ve bir süre sanki sarhoş olmuş gibi etraftakileri tanımadığı söylenir.³⁵⁵ Aynı zamanda mürîdlerine kendilerini Allah ve resûlünün huzurunda tasavvur etmelerini tavsiye ettiği nakledilir.³⁵⁶

8. Muhabbet

Halifesi Hüsameddin Mültânî'nin herkesin rastgele Allahtan muhabbet istemesinin doğru olmadığını ancak belli makamlara ulaşanların muhabbeti isteyebileceklerini söylediğini duyan Nizâmeddin Evliyâ'nın, bu sözün doğru olmadığını zira herkesin ve her zaman Allahtan muhabbet isteyebileceğini ve istemesi de icap ettiğini söylemiş ve muhabbet ile ilgili bu duanın okunmasını tavsiye etmiştir:

³⁵⁴ Mîrhord, *Siyerü'l-Evliyâ*, 448.

³⁵⁵ Mîrhord, *Siyerü'l-Evliyâ*, 449.

³⁵⁶ Mîrhord, *Siyerü'l-Evliyâ*, 449.

اللَّهُمَّ إِنِّي أَسْأَلُكَ حُبَّكَ، وَحُبَّ مَنْ يُحِبُّكَ، وَالْعَمَلَ الَّذِي يُبَلِّغُنِي حُبَّكَ، اللَّهُمَّ اجْعَلْ
حُبَّكَ أَحَبَّ إِلَيَّ مِنْ نَفْسِي،
وَأَهْلِي، وَمِنَ الْمَاءِ الْبَارِدِ لِلْعَطْشَانِ³⁵⁷

“Allahım, Seni sevmeyi, Seni sevenleri sevmeyi ve
Senin sevgine ulaştıracak amelleri sevmeyi dilerim. Allahım,
Sen’in sevgini bana canımdan, ailemden ve soğuk sudan
daha ileri kıl.”³⁵⁸

Nizâmeddîn Evliyâ, Allah’a müştak olan kişiye kainattaki her şeyin ona müştak olacağını zira Hakk katında şevkin çok yüksek bir menzil olduğunu öyle ki iştihak nuru müştakın gönlünde tutuştu mu yeri ve göğü aydınlattığını ifade eder. Ona göre mümin için on nurun olduğunu bunların; ruh, akıl, marifet, ilim, yakîn, tevfik, basar, haya, muhabbet ve şevk nurlarıdır.³⁵⁹ Nizâmeddîn Evliyâ aşkın, muhabbetin en son derecesi, muhabbet ise aşkın ilk mertebesi olduğunu belirtir. Ayrıca aşkın sarmâşık anlamına geldiğini zira ilk başlarda yerde kökünü sağlamlaştırdığını ardından ağaca dolanmaya başladığını öyle olur ki bütün ağacı kaplayıp ağacı kuruttuğunu ifade eder. Bu yüzden sarmaşığın ağacı kuruttuğu gibi aşkın da insaniyeti kuruttuğunu

³⁵⁷ Mîrhord, *Siyerü'l-Evliyâ*, 465.

³⁵⁸ Ebû Îsâ Muhammed b. Îsâ b. Sevre Tirmizî, *el-Câmiu's-Sahih/Sünenü't-Tirmizî*, (I-V) (Beyrût: Dâru'İhyâi't-Turâsi'l-Arâbi, 1962), 1-4/Deavât, 72.

³⁵⁹ Mîrhord, *Siyerü'l-Evliyâ*, 466, 625.

söyler.³⁶⁰ Ona göre muhabbet zevkini tadanın artık başka şeylere ülfet etmediğini ifade eder.³⁶¹

Allah'a olan yakınlık makam ve mevki ile değildir belki Hakk'a olan takva ve muhabbet sayesinde. Nitekim Nizâmeddîn Evliyâ: "Bu yolda köle efendi ayırımı yoktur. Her kim muhabbet aleminde dürüst ise o öndedir."³⁶² Ona göre mürîdin muhabbetinde sadık olduğunun belirtisi Hakk'ın emirlerine olan mutabaatı nisbetindedir. Çünkü birini sevdiğini iddia edenin onun isteklerini yerine getirdiğini ve nehiy ettiklerinden uzak durduğunu belirtir. Nizâmeddîn Evliyâ: "Hakk'ın muhabbeti kalbin dış kısmında kalmışsa günah işleme ihtimali vardır. Ancak kalbin derinliklerine inmişse günah imkânı uzaktır" diyerek günah işlemenin Yüce Allah'ı sevmekle orantılı olduğunu yani Rabbini sevenin daha az günah işlediğini ifade etmeye çalışır.³⁶³

Nizâmeddîn Evliyâ, muhabbetin iki türlü olduğunu; birinci kısmın vehbi, kulun kesbi ve amelinin söz konusu olmadığını ve buna muhabbet-i zat denildiğini, ikinci kısım olan muhabbet-i sıfatın ise kesbi ve mâsivâyı terk ve zikre devam ile meydana geldiğini belirtir. Fakat mâsivâyı terk edebilmek için de halk, dünya, nefis ve şeytandan kurtulmak

³⁶⁰ Mîrhord, *Siyerü'l-Evliyâ*, 466.

³⁶¹ Mîrhord, *Siyerü'l-Evliyâ*, 479.

³⁶² Siczî, *Fevâidü'l-Fuâd*, 4.

³⁶³ Siczî, *Fevâidü'l-Fuâd*, 260.

gerektiğini, halk engelinden kurtulmanın uzlet ve inziva sayesinde olacağını, dünyadan kurtulmanın kanaat ile, nefis ve şeytandan kurtulmanın Hakk’a iltica etmek sayesinde olacağını ifade eder.³⁶⁴

Nizâmeddîn Evliyâ’ya göre muhabbet, dostun sevdiği şeyi onun hatırı için başka şeylere tercih etmektir. Zira bu sayede sadık ve yalancının ortaya çıkacağını çünkü sadık olanın dosttan gelen her şeye mutabaat edeceğini ve belalara rıza göstereceğini öyle ki dosttan geldiği için kayıtsız şartsız kabul edeceğini ifade eder.³⁶⁵ Ayrıca muhabbetin, uykusuz kalmak ve halktan uzlet etmek olduğunu zira âşık için gece gündüz farkı olmadığını ve insanların muhabbet ehlini tanımadıklarını belirtir.³⁶⁶

Nizâmeddîn Evliyâ, muhabbetin âşıkların işi olduğunu ve bununla ilgili şöyle bir misal verir: “Birisi ormandaki tüm ağaçları yok etmek istese bunları tek tek elle kesmeye çalışırsa bunu başarması imkansızdır. Ancak bir defa da ateşi yaksa hepsi yanar. Bâtınla meşgul olanların durumu işte budur. Yani muhabbet ateşini yakanlar bir defa da o kötü ahlakı yok edip gönlü tertemiz ederek Hakk’ın muhabbetine layık olurlar” diyerek muhabbetin kulu kısa yoldan amacına ulaştıracağını ifade eder.³⁶⁷

³⁶⁴ Mîrhord, *Siyerü'l-Evliyâ*, 455.

³⁶⁵ Mîrhord, *Siyerü'l-Evliyâ*, 456.

³⁶⁶ Mîrhord, *Siyerü'l-Evliyâ*, 458.

³⁶⁷ Mîrhord, *Siyerü'l-Evliyâ*, 461.

Nizâmeddîn Evliyâ, Yahya b. Muaz'a (ö. 258/872) ne zaman kul muhabbetin tatlılığına varır? Diye sorulduğunda onun şu cevabı verdiğini aktarır: "Cefa şeker, fakirlik kut, hüznün hurma olduğunda" şeklinde ifade ettiğini belirtir.³⁶⁸

Nizâmeddîn Evliyâ'ya göre Allah bir kulunu sevdi mi eskiden yaptığı günahların artık bir zararları olmadığını ona hissettirdiğini söyler. Çünkü ilk başlarda birçok kişinin kötü işlerle meşgul olduklarını ancak inayet-i ezeli ile o işleri bıraktıklarını belirtir.³⁶⁹ Nizâmeddîn Evliyâ, muhabbetin şevkten daha ileri bir merteye olduğunu nitekim bununla ilgili Şiblî'ye muhabbet mi yoksa şevk mi fazladır? Diye sorulduğuna Şiblî'nin şevkin muhabbetten kaynaklanmasından dolayı onun bir parçası olduğunu bu yüzden muhabbetin daha fazla olduğu şeklinde cevap verdiğini aktarır.³⁷⁰

9. İlâhî Aşk

Nizâmeddîn Evliyâ'nın ahlakı, hal ve yaşamının odak noktası ilâhî aşktır. Bu, ta başından beri onun fıtratında kendini göstermiştir. Ferîdüddîn Genc-i Şeker'in sohbetlerini dinleyip ve Çiştîyye tarikatına intisâb ettikten sonra günlündeki ilâhî aşkın daha da etkin hale geldiği söylenmiştir. Bu ilâhî aşk, yaşamı boyunca sohbetlerinde, şiirlerinde ve davranışlarında

³⁶⁸ Mîrhord, *Siyerü'l-Evliyâ*, 461.

³⁶⁹ Mîrhord, *Siyerü'l-Evliyâ*, 464.

³⁷⁰ Mîrhord, *Siyerü'l-Evliyâ*, 466.

hararetili bir şekilde kendini göstermiştir.³⁷¹ Nitekim bir gün sohbetlerinde Allah dostlarından birinin son nefesini verirken yavaş yavaş “lafz-ı Celâl” zikrini çektiği anlatılınca, Nizâmeddîn Evliyâ’nın cezbeyle kapılıp gözleri yaşardığı ve sonra da şu dörtlüğü okuduğu aktarılmıştır:

Salına salına sizin bölgenize geliyorum.

Kendi yanaklarımı gözyaşlarımla yıkıyorum.

Arayıp sorarak seninle buluşmaya geliyorum.

*Senin adını ana ana can veriyorum.*³⁷²

Onun en yakın mürîdlerinden Emîr Hüsrev, Nizâmeddîn Evliyâ’nın üzerinde aşk ve muhabbetin izlerinin belirgin bir hal aldığı öyle ki gece sabahlara kadar zikredip sabah gün ağardığında dışarı çıktığında uykusuzluktan gözlerinin kızardığını aşağıdaki beyitte şöyle dile getirmiştir.

Bu gece ne halde bulunduğunuzun izi gözüktüyor üstünüzde.

*Çünkü hâlâ mahmur olan gözlerinizde maneî şarabın izi var.*³⁷³

Nizâmeddîn Evliyâ, yatsı namazını kıldıktan sonra odasına çekildiği ve bir müddet sadece Emîr Hüsrev ile sohbet ettikten sonra hücresinin kapısını

³⁷¹ en-Nedvî, *İslam Önderleri Tarihi*, 3/135.

³⁷² en-Nedvî, *İslam Önderleri Tarihi*, 3/136.

³⁷³ Mîrhord, *Siyerü'l-Evliyâ*, 206; Abdurrahmân Çiştî Sâbirî, *Mirâtü'l-esrâr*, 787; en-Nedvî, *İslam Önderleri Tarihi*, 3/137.

kapatıp sabahlara kadar ilâhî aşk ve cezbeyle geçirdiği aktarılmıştır.³⁷⁴

Onun döneminde aşk, o kadar ileri seviyeye ulaşmıştı ki hakikat ve mârifet sözleri, ârifâne ve âşıkane şiirler her yeri inletmişti. O dönemde bu tür şiirlerin dinlendiği mekânlar ve pazarlar kurulmuştu. İnsanlar bunları dinlemek için akın akın geliyorlar ve artık öyle bir hal almıştı ki insanlar başka mesele ve sözlerden zevk almaz olmuşlardı.³⁷⁵

Ona göre, tasavvuf yolunun esprisi yedidir. A'râd, hicap, tefasil, selb-i mezid, selb-i kadim, teselli ve adavettir. Tasavvufun bu terimleri üzerinden sâlik ile Hakk arasındaki aşkı şöyle izah eder: "İki dost düşünün âşık ve mâşuk, eğer âşıktan mâşukun sevmediği herhangi bir hareket sadır olursa mâşuk ondan yüz çevirir buna a'rad denir. Bu durumda âşık hemen tevbe edip özür dilemeli mâşuku razı etmeye çalışmalıdır. Eğer âşık özür dilemeyip hatada ısrar ederse o küsmeler hicaba dönüşür mâşuk aralarına perde koyar. Eğer tembel davranıp tevbe etmezse o hicap tafasile yani ayrılığa dönüşür. Eğer istiğfar etmezse selb-i mezide dönüşür yani ona verilen evrad ve ibadet zevki geri alınır. Eğer özür dilemezse selb-i kadime dönüşür yani taat ve ona verilen rahatlıklar geri alınır. Eğer halâ taksiratta bulunuyorsa dost

³⁷⁴ Mîrhord, *Siyerü'l-Evliyâ*, 205; Abdurrahmân Çiştî Sâbirî, *Mirâtü'l-esrâr*, 787; en-Nedvî, *İslam Önderleri Tarihi*, 3/137.

³⁷⁵ en-Nedvî, *İslam Önderleri Tarihi*, 3/176.

sadece uzaktan gönlünde onunla teselli bulur. Eğer pişman olmayıp daha da ileri giderse Allah korusun ona duyulan muhabbet adavete dönüşür” diyerek Yüce Allah’ın kulu birden terk etmediğini yani ona birçok fırsat verdiğini ancak kulun bunları göz ardı etmesiyle zamanla Yüce Allahtan uzaklaştığını belirtmiştir.³⁷⁶

Nizâmeddin Evliyâ’ya göre kişi dostun aşkıyla mustağrak olunca artık onun tek arzusunun dostu talep etmek olduğunu bu yüzden mâşuktan gelen musibetlerin bile kulun gözünde nimet görüldüğünü belirtmiştir.³⁷⁷

Nizâmeddin Evliyâ, Yahyâ b. Muâz’ın bir zerre muhabbetin bütün cin ve insanların taatına bedel olduğunu ayrıca Ferîdüddîn Genc-i Şeker’in de dua isteyenlere sürekli Yüce Allah size dert versin dediğini ve bundan dolayı insanların şaşkın bir şekilde bu ne biçim duadır dediklerini halbuki Ferîdüddîn Genc-i Şeker’in onunla ilâhî aşkı kastettiğini ifade eder.³⁷⁸

10. Tahayyür Alemi

Nizâmeddin Evliyâ, arifin her lahza alemi tefekkür ettiğini, etrafında olan bitenden haberi olmadığını ve zaman zaman gayb aleminden kendisinde haller meydana geldiğiyle ilgili şöyle bir

³⁷⁶ Siczî, *Fevâidü'l-Fuâd*, 20; Mîrhord, *Siyerü'l-Evliyâ*, 451; Muhaddis ed-Dihlevî, *Ahbârü'l-Ahyâr*, 111.

³⁷⁷ Emîr Hüsrev, *Râhetü'l-Mühîbbîn* (Lahor: Urdûbâzâr, 1996), 602.

³⁷⁸ Siczî, *Fevâidü'l-Fuâd*, 160.

hadise aktarır: “Bir defasında Kutbeddîn Bahtiyâr Kâkî, dervişlerle birlikte oturduğu sırada konu sülûkten açılır. Birden şeyhte haller meydana gelir, tahayyür alemine girer. Yedi gün tahayyür aleminde kalır namaz esnasında kendine gelir daha sonra tekrar kendi alemi ile meşgul olur” diyerek gerçek tahayyür ehlinin mülk aleminden bîhaber olsalar da bu, onların akıllarını yitirdikleri anlamına gelmediğini aksine bunların ayık olduklarını belirtmek gerektiğini çünkü bunların namaz esnasında kendilerine gelmeleri bunu gösterdiğini halbuki baygın olan birinin ibadet vakitlerinde de kendinden geçmiş bir vaziyette kaldığını ifade etmeye çalışır. Ayrıca mürşidi Ferîdüddin Genc-i Şeker’in de tahayyür alemine girdiği sırada bin defa secde ettiğini ve gözlerinden kan aktıktan sonra sahv haline döndüğünü belirtir. Bunların yanı sıra Cüneyd-i Bağdadi’nin yirmi yıl boyunca tahayyür aleminde olduğundan kimse ile konuşmadığı ve günlerden dahi haberi olmadığını hatta ayakta fazla kaldığından dolayı ayaklarından kan aktığını aktarır.³⁷⁹ Bunun yanı sıra Nizâmeddîn Evliyâ, Osman Hârvenî’nin şöyle dediğini aktarır: “Tahayyür ehline şevkin galip geldiği bir vakitte hançerle defalarca yaralasanız dahi yaşadıkları derin rûhî hazlar sebebiyle bunu hissetmezler” diyerek bunların

³⁷⁹ Hüsrev, *Efdalü'l-favâid*, 65.

yaşadığı hallerden aldıkları hazdan dolayı bunu hissetmediklerini ifade eder.³⁸⁰

11.Kurbiyet

Nizâmeddîn Evliyâ, Yüce Allah için ne zaman ne de mekân söz konusu olmadığını nitekim *“Kullarım sana beni sorduklarında bilsinler ki şüphesiz ben yakınum,*³⁸¹*Biz ona sizden yakınız, fakat göremezsiniz.*³⁸²*An dolsun, insanı biz yarattık ve nefsinin ona verdiği vesveseyi de biz biliriz. Çünkü biz, ona şah damarından daha yakınız.”*³⁸³ mealindeki ayette de görüldüğü üzere Yüce Allah’ın kullarına yakın olduğunu fakat hem zat hem de sıfatları açısından insanın kafasında hayal ettiklerinden münezzeh olduğunu belirtir. Ancak Yüce Allah’ın kendine has bir şekilde; kulun dilinden, gözünden, kulağından şah damarından, burnundan kısacası bütün azalarından kendisine daha yakın olduğunu söyler. Bunun yanı sıra kulun, gerçek kurbiyetin Hakk Teâlâ ile olduğunu bilmesi gerektiğini yani her zaman Hakk ile birlikte olmaya gayret etmesi gerektiğini söyler. Nitekim *“Nerede olursanız olun O sizinle beraberdir.”*³⁸⁴ Yani her nerede olursanız olun ben sizlerle beraberim ve herkesten daha çok yakınum sizlere. Nizâmeddîn Evliyâ, bu ayetlerden de

³⁸⁰ Hüsrev, *Efdalü'l-favâid*, 118.

³⁸¹ (Bakara: 2/186)

³⁸² (Vâkiâ: 56/85)

³⁸³ (Kâf: 50/16)

³⁸⁴ (Hadîd: 57/4)

anlaşıldığı üzere Yüce Allah'ın mevcudatlarla birlikte olduğunu ancak onun maiyeti yaratıkların birlikteliğinden farklı olduğunu zira O'nun birlikteliği cisim, cevher ve araz birlikteliği gibi olmadığını belki ruh ve cisim birlikteliği gibi olduğunu belirtir. Nizâmeddîn Evliyâ: "Yüce Allah'ın kâinat ile birlikteliği ne kalıptan hariç ne dahil ne muttasıl ne de munfasıldır. Ancak insan kalıbı ondan hiç hali değildir. *"Nefsini bilen rabbini bilir"* sözü bunu göstermektedir. O'nun mekânı ona layık olan yerdir" diyerek Yüce Allah'ı fiziki anlamda değil mânevî hallerle aramak gerektiğini ifade eder.³⁸⁵

12.Îlâhî Esrâr

Nizâmeddîn Evliyâ: "Hakk'ın esrar ve envarı sonsuzdur eğer dosta gelen esrarı izhar ederse bir daha o esrar kendisine gösterilmez. Sülûk yolundaki kâmiller esrarı ifşa etmezler eğer ifşa ederlerse sonları Hallâc el-Mansûr (ö. 309/922) gibi olur" demiştir.³⁸⁶

Ona göre sırları gizleyenlerin çoğu sahv ehlidir. Sekr ehli mi yoksa sahv ehlinin mertebeleri yüksektir sorusuna Allah a'lem sahv ehlinin daha yüksektir demiştir.³⁸⁷

Nizâmeddîn Evliyâ'ya niçin Allah dostlarının çoğu, hallerini gizlerler diye sorulduğunda şöyle cevap vermiştir: "Eğer sırlarını ifşa ederlerse bir sonraki sırâ

³⁸⁵ Mîrhord, *Siyerü'l-Evliyâ*, 569.

³⁸⁶ Emîr Hüsrev, *Râhetü'l-Mühîbbîn*, 666.

³⁸⁷ Siczî, *Fevâidü'l-Fuâd*, 15.

ulaşamazlar. Evliyâ, şevkin galip geldiği sekr halinde sırrın bir kısmını açıklar. Ancak kemale ermiş velîler hiçbir zaman sırları ifşa etmezler diyerek ardından şu beyiti okumuştur: *“Erenler bin deryadan içerler halâ susuzlar.”*³⁸⁸

13. Vecd

Nizâmeddîn Evliyâ, esmâ-i hüsnâ’dan birinin de, zenginliğinden hiçbir şey eksilmeyen anlamında Vâcid ismi olduğunu belirtir. Fakat Yüce Allah dışında kullanıldığında vecde gelen, vecd sahibi anlamında kullanıldığını söyler. Nitekim Şekûr’ isminin de esmâ-i hüsnâ’dan biri olduğunu ve çokça şükreden manasında kullanıldığını fakat söz konusu Allah olunca kulların şükrünü kabul eden anlamında istimal edildiğini ifade eder. Bu yüzden her ne kadar Vâcid isminin zâhir anlamının vecde gelen manasında olsa da bu mameanın Hakk Teâlâ için caiz olmadığından buradaki Vâcid isminin anlamı vecd veren anlamında kullanılması gerektiğini beyan eder.³⁸⁹ Bu yüzden semâ esnasında vecde gelenlerin zorlama değil Hakk tarafından kendilerine vâcid isminin tecelli etmesiyle bu halin meydana geldiğini belirtir.

Nizâmeddin Evliyâ, “vücut”un iki âdem arasında olduğunu bu yüzden iki âdem yani yokluk arasında olan vücudun da “âdem” yok hükmünde

³⁸⁸ Siczî, *Fevâidü'l-Fuâd*, 15.

³⁸⁹ Siczî, *Fevâidü'l-Fuâd*, 42; Mîrhord, *Siyerü'l-Evliyâ*, 496.

olduğunu şöyle bir örnekle izah etmeye çalışır: “Örneğin, hayız günlerinde bir bayan birinci gün kan, ikinci gün temiz, üçüncü gün tekrar kan görse temiz geçirdiği ikinci günde hayızlı sayılır. Bu yüzden yok olmaya mahkûm olan vücuda itimad edilmemesi gerekir. Onu gaflet ve tembellik içinde heba etmemek gerekir. Böylece iki âdem arasında olan vücudu malayani, boş işlerle geçirmemek gerekir. Halktan uzak Hakk’ın rızasını elde etmeye gayret etmek gerekir” diyerek kulun gönlünü dünya işleriyle değil Yüce Allah ile geçirmesi gerektiğini belirtir.³⁹⁰ Konuyla ilgili Nizâmeddîn Evliyâ, insanlardan uzak Rabbine ibadet eden bir büyüktan bahseder. Halk ona niçin insanlar arasına girmiyorsun diye serzenişte bulunduklarında şu cevabı verdiğini aktarır: “İnsanoğlu binlerce yıl madumdu ve kısa bir ömürden sonra tekrar madum olacak. Bu yüzden bu kısa ömrü niye boş şeylerle geçireyim. Bana gereken bu kısa zaman diliminde Bârî Teâlâ’yı razı etmeye gayret edeyim” diyerek salikin vaktini boş şeylerle geçirmemesi gerektiğini zira önünde ciddi bir yolun bulunduğunu ve bunun farkında olması gerektiğini şu sözlerle özetler: “Derviş, Hakk’ı zikretmekle meşgul olduğu sürece yaşıyordur. Aksi takdirde ölü hükmündedir” şeklinde konuyu özetler.³⁹¹

³⁹⁰ Siczî, *Fevâidü'l-Fuâd*, 54.

³⁹¹ Siczî, *Fevâidü'l-Fuâd*, 24, 54.

14. İstiğrâk

İstiğrâk halinde olan bir mürîdin etraftan hiç haberi olmadığını söyleyen Nizâmeddîn Evliyâ, tarîkat pîrllerinden birinin oğlunun zâhirî ilimlerde derinleştikten sonra tarîkata girmek istediğini bu yüzden mürşid olan babasına derviş olmak için teklifte bulunduğunu belirtir. Bunun üzerine babası kendisine hele bir çile yap. Kendisi iki çile çıkararak ardından babasının huzuruna gelir. Babası okuduğu ilimlerden bazı sorular sorar, oğlu hepsine cevap verir. Babası, oğlum çile hiç etki etmemiş, bir çile daha çıkarman lazım diyerek onu tekrar çilehaneye gönderir. Çileyi tamamladıktan sonra babasının huzuruna gelen oğul, Hakk ile meşgul olduğundan yani istiğrak halinde olduğundan dolayı babasının hiçbir sorusuna cevap veremez.³⁹² Aynı şekilde zaman zaman istiğrâk halini yaşayan Nizâmeddîn Evliyâ'nın da isimleri hatırlamadığı ancak simaları görünce tanıdığı söylenir.³⁹³

³⁹² Siczî, *Fevâidü'l-Fuâd*, 100.

³⁹³ Siczî, *Fevâidü'l-Fuâd*, 264.

D. ÂDÂP ve ERKÂN

1. Tarîkata Giriş (Bîat)

Tasavvufta gönülden müşşidine bağlı olan mürîdin daha faziletli olduğu, önemli olan fiziki şartlarda müşşidin yanında olmak değil asıl olan onun manevî ve ruhaniyetinden istifâde edip onun güzel ahlâkını ve siretini örnek almaktır. Bu konuda Nizâmeddîn Evliyâ'ya şöyle bir soru yöneltiymiş; mürîdlerden biri farz namazlarını edâ eder, biraz da vird çeker ancak pîrine olan inancı tamdır, onu gönülden sever. Diğer mürîd ise çok ibâdet eder, bol bol vird çeker ancak müşşidine olan bağlılığı noksandır, hangisi daha makbûldür diye sorulduğunda şöyle cevap vermiştir: “Müşşidini seven ve ona gönülden bağlı olan daha makbûldür. Onun bir anı diğerinin bütün vakitlerine bedeldir. Bu değeri müşşidine olan bağlılık sayesinde almıştır” diyerek esas olan şekilsel bîat olmadığını asıl önemli olanın müşşidin sözlerine bağlı kalmak olduğunu söylemiştir.³⁹⁴ Başka bir defasında Nizâmeddin Evliyâ'ya mürîd pîrin hizmetine az gelip ancak evde onu sürekli yad etse olur mu? o da: “Her gün şeyhin huzuruna gelen ve şeyhin muhabbetinden habersiz olan mürîdten daha iyidir” demiştir.³⁹⁵

³⁹⁴ Siczî, *Fevâidü'l-Fuâd*, 147; Mîrhord, *Siyerü'l-Evliyâ*, 470.

³⁹⁵ Mîrhord, *Siyerü'l-Evliyâ*, 471.

Nizâmeddîn Evliyâ, kişinin dinde istikamet üzere kalması için bir mürşide bağlanmasının daha isabetli olacağını beyan etmiştir. Zira kişinin ilim tahsîl etmekle değer kazandığını ve bunu amel ile süsleyince daha iyi olacağını ayrıca kişinin ilmi ve ameli ile gururlanıp ziyana uğrayanlardan olmaması için bir mürşide bağlanması gerektiğinin altını çizmiştir.³⁹⁶

Nizâmeddîn Evliyâ, mürîdin pîrin emirlerini yerine getirmesi gerektiğini çünkü pîr; şerîat, tarîkat ve hakikatte alim olana denildiğini bu yüzden mürşidlerin çabuk çabuk gayri meşru bir şey söylemeyeceklerini vurgulamıştır. Şayet söyledikleri şeyin ihtilaflı konulardan biriye yani bazı alimler tarafından kabul, bazıları tarafından aksi görüş belirtilmişse yine de mürîdin mürşidine tabi olması gerektiğini ifade etmiştir. Çünkü şeyhinin bu konuda ictihad ettiğini bu yüzden ictihatta şeyhine tabi olmak daha efdal olduğunu beyan etmiştir.³⁹⁷ Zaten tabi olmanın anlamı da bu olduğunu zira birisi bir şeyhe tabi oldu mu onu hâkim kabul etmiş demektir. Yani vereceği hükümleri kabul etmiştir diyerek mürîdin doğru mürşid seçiminden sonra sözlerine bağlı kalması gerektiğini savunmuştur.³⁹⁸

Nizâmeddîn Evliyâ, mürîde bazı vazifelerin gerekliliğinden bahsettikten sonra şeyhe de bazı

³⁹⁶ Siczî, *Fevâidü'l-Fuâd*, 55.

³⁹⁷ Siczî, *Fevâidü'l-Fuâd*, 177.

³⁹⁸ Siczî, *Fevâidü'l-Fuâd*, 177.

yükümlülükler düştüğünü ifade etmiştir. Bu yüzden müşdidin gayri meşru bir şey emretmemesi için şeriat ve tarikatın hükümlerini bilmesi gerektiğini vurgulamıştır.³⁹⁹

Nizâmeddîn Evliyâ, bâat edenin Allah’a söz vermiş gibi olduğunu bu yüzden bir şeyhin elini tutup bâat ettikten sonra sebat etmesi gerektiğini şayet kendi iradesine gövermiyorsa bâat etmemesi gerektiğini ifade etmiştir.⁴⁰⁰

Nizâmeddîn Evliyâ, mürîdin şeyhin emirlerine kayıtsız şartsız itaat etmesi gerektiğini zira şeyhin fermanının Resûlullah’ın fermanı gibi olduğunu, müşdidin peygamber vekili olduğunu bu yüzden çağırdığında icabet etmek gerektiğini belirtmiştir. Bununla ilgili müşdidi Ferîdüddîn Genc-i Şeker’in bir defasında mürîdi Bedreddin İshak’ı çağırdığını öyle ki o sırada nafilâ namaz kıldığı halde hemen namazını bırakıp müşdidinin buyruğuna koştuğunu aktarmıştır. Tabii bu sözlerden onların namazı yarıda bırakıp gittikleri anlaşılmamalıdır. Zira buna açıklık getiren Nizâmeddîn Evliyâ: “Mürîd namazını tamamladıktan sonra müşdidin buyruğuna gitmelidir” şeklinde bir izâhta bulunmuş ve şeriatın da böyle emrettiğini belirtmiştir.⁴⁰¹ Bununla ilgili ayrıca şöyle bir rivayet daha nakletmiştir: “Bahâeddîn Zekeriyâ el-Mültânî

³⁹⁹ Mîrhord, *Siyerü’l-Evliyâ*, 462.

⁴⁰⁰ Siczî, *Fevâidü’l-Fuâd*, 243; Mîrhord, *Siyerü’l-Evliyâ*, 457.

⁴⁰¹ Siczî, *Fevâidü’l-Fuâd*, 274; Mîrhord, *Siyerü’l-Evliyâ*, 468.

bir gün suyun kenarına gittiği sırada müridler abdest alıyorlardı. Onu gören müridler abdestlerini yarıda bırakıp ona tazimde bulunurlar. Ancak müridlerden biri abdestini tamamladıktan sonra gelip ona saygıda bulunur. Bahâeddîn Zekerîyyâ el-Mültânî, içinizde derviş olan abdestini tamamlayıp daha sonra beni ziyarete gelen kişidir” şeklinde buyurduğunu aktarmıştır.⁴⁰²

Nizâmeddîn Evliyâ, mürid ve şeyhin karşılıklı birbirlerinin ellerini öpmelerinde bir sakıncanın olmadığını zira bunu yapmalarının hikmeti, affedilmiş elin onların eline değme ümidiyle bu geleneği sürdürdüklerini beyan etmiştir.⁴⁰³

Nizâmeddîn Evliyâ’ya göre müridin sadece şekli bîatla dini anlamda bir ilerleme katedemeyeceğini bu yüzden kişinin pîre intisâb edip günahlardan tevbe ettikten sonra Hakk’a ulaşması için iki şey gerektiğini; birincisi, nefsinin gûnahtan temizlemeli; ikincisi, nefsinin ibadetle süslemesi gerektiğini aktarmıştır.⁴⁰⁴

Nizâmeddîn Evliyâ, vefat eden şeyhlere bîat edilmeyeceğini muhakkak hayatta olması gerektiğini belirtmiştir. Bu yüzden bir şeyhin elinde bîat edip ardından başkasına gidenler ya da şeyhin türbesine gidip tıraş olup mürid olanlar varsa da bunun doğru olmadığını söylemiştir. Özellikle Ferîdüddîn Genc-i

⁴⁰² Siczî, *Fevâidü'l-Fuâd*, 274; Mîrhord, *Siyerü'l-Evliyâ*, 396.

⁴⁰³ Siczî, *Fevâidü'l-Fuâd*, 229.

⁴⁰⁴ Mîrhord, *Siyerü'l-Evliyâ*, 448.

Şeker'in bu tür bîatı tasvip etmediğini muhakkak bir şeyhin elini tutmak gerektiği üzerinde ısrarla durduğunu belirtmiştir.⁴⁰⁵

Nizâmeddîn Evliyâ, bîat etme konusunda mürîdin iradesi esas alındığını yani birisi ben sana bîat ettim dedikten sonra şeyhin ona hayır ben seni mürîdliğe kabul etmiyorum deme hakkı olmadığını belirtmiştir. Tabii ki mürîdin şeyhe karşı gönülden muhabbet beslemesi gerektiğini, gece gündüz onun aşkı ile tutuşması icap ettiğini ifade etmiştir. Ancak şeyhin, birine sen benim mürîdimsin ama o hayır ben senin mürîdin olmayacağım dediği takdirde o kişi şeyhe mürîd olmadığını çünkü iradenin tamamen mürîdin elinde olduğunu beyan etmiştir.⁴⁰⁶

Nizâmeddin Evliyâ, mürşidlerin dereceleri mürîd sayısıyla ölçülemeyeceğini zira birçok büyük zatın büyüklüğü ispat edildiği halde çok az miktarda mürîd edindiğini nitekim Celâleddin Tebrîzî'nin (ö. 642/1244) bunlardan biri olduğunu aktarmıştır. Onların mürîd alıp almaması onlara bir noksanlık getirmediğini şu örnek üzerinden açıklamıştır: “İki erkeği düşünün birinin çocuğu var diğeri ise kısır. Bu, onun erkek olmadığı anlamına gelmez. Nitekim kıyamet günü öyle peygamberler gelecek ki sadece bir kişi onlara tabi olmuştur. Bu, onların

⁴⁰⁵ Siczî, *Fevâidü'l-Fuâd*, 97; Muhaddis ed-Dihlevî, *Ahbârü'l-Ahyâr*, 111.

⁴⁰⁶ Mîrhord, *Siyerü'l-Evliyâ*, 362.

peygamberliklerine halel getirmez” diyerek zâhir ve kemiyet üzerinden mürşidlerin değerlendirilmemesi gerektiğine vurgu yapmıştır.⁴⁰⁷

2. Bîatı Yenileme

Nizâmeddîn Evliyâ’ya göre mürîd, bir mürşidden bîat aldıktan sonra eksik kaldığını düşünüyor ise bîatını tazeleyebileceğini ve buna delil olarak da Hz. Osman’ın *Bîatü’r-rıdvân* hadîsesini delil getirmiştir.⁴⁰⁸ Nitekim Rıdvân bîatında Resûlullah, sahabîlere bîat verirken İbn Akva’ adındaki sahabe de bîat etmek istemiştir. Resûlullah: “Sen daha önce bîat etmiştin” o da bîatımı yenilemek isterim deyince, Resûlullah onun bîatını yenilemiştir. Nizâmeddîn Evliyâ, bîatını yenilemek isteyen mürîdin şeyhini bulamadığı ya da ona ulaşamadığı takdirde onun elbiselerine dokunarak bîatını tecdîd edebileceğini beyan etmiştir. Bunu kendi kafasına göre yapmadığını bilakis mürşidi Ferîdüddîn Genc-i Şeker’in defalarca böyle yaptığını gördüğünü ve bu yüzden bunu yaptığını ifade etmiştir.⁴⁰⁹

3. İki Pîre Bîat Etme Konusu

Nizâmeddîn Evliyâ, mürîdin iki mürşitten bîat almasının doğru olmadığını aksine mürîdin bir mürşide sadık kalması gerektiğine vurgu yapmıştır. Bu

⁴⁰⁷ Siczî, *Fevâidü'l-Fuâd*, 41.

⁴⁰⁸ Siczî, *Fevâidü'l-Fuâd*, 73.

⁴⁰⁹ Siczî, *Fevâidü'l-Fuâd*, 73; Mîrhord, *Siyerü'l-Evliyâ*, 335.

yüzden bir şeyhe bîat ettikten sonra gidip ikinci bir pîre bîat edenlerin doğru yapmadıklarını belirtmiştir. Çünkü mürîdin, Hakk'ın muhabbetini pîrin muhabbeti nisbetinde elde edeceğini bu yüzden iki pîre intisâb edenin bundan faydalanmasının mümkün olmayacağını beyan etmiştir. Bu yüzden mürîdin ilk pîre bağlı kalmasının en doğru yol olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca bu konuyla ilgili Şehâbeddîn es-Sühreverdî'nin: "Her kapı, her baş peşinde koşmayın. Birini tutun ama sağlam tutun" şeklindeki sözünü mürîdlerine ilka etmiştir.⁴¹⁰ Ancak şeyhin vefatından sonra mürşidin işareti ile başka şeyhten istifade edebileceğini belirtmiştir. Nitekim Ebü'n-Necîb es-Sühreverdî'nin önce Ahmed el-Gazzâlî'ye (ö. 520/1126) intisap ettiğini onun vefatından sonra işaret ile Şeyh Hammâd ed-Debbâs'a intisap ettiğini ifade etmiştir.⁴¹¹

Nizâmeddîn Evliyâ, Hallâc el-Mansûr'un durumunun intisap açısından merdud olduğunu çünkü önce Hayr en-Nessâc'tan (ö. 322/934) bîat aldığını daha sonra onu terk edip Cüneyd-i Bağdadî'ye gelip ondan bîat almak istediğini fakat Cüneyd-i Bağdadî'nin "Sen Nessâc'ın mürîdisin sana bîat vermem" dediğini aktarmıştır. Cüneyd'in, vaktinin

⁴¹⁰ Mîrhord, *Siyerü'l-Evliyâ*, 455; Âryâ, *Tarîkat-i Çiştîyye*, 198.

⁴¹¹ Mîrhord, *Siyerü'l-Evliyâ*, 328.

muktadası olduğundan onun sözü herkesi bağladığını ifade etmiştir.⁴¹²

Konuyla ilgili Nizâmeddin Evliyâ'dan şöyle bir rivayet daha nakledilmiştir: “Ferîdüddîn Genc-i Şeker'in oğlu, Kutbeddin Bahtiyâr Kâkî'nin türbesine gidip bâat alıp sacını tıraş eder. Bunu duyan Ferîdüddîn Genc-i Şeker, elbette Kutbeddin Bahtiyâr Kâkî bizim pîrimizdir, ancak bu tür bâat sahih değildir. Bâat şudur ki şeyhin eli mürîdin eline değmesi ve şeyhin hayatta olması gerekir” şeklinde bâat edilmek istenen şeyhin hayatta olması gerektiğine dikkat çekmiştir.⁴¹³

4. Mürîd ve Âdâbı

Tasavvuf ehli, mürîd ve murâd lafızlarını iki anlamda kullanmaktadırlar. Biri muktedî (uyan) ve muktedâ (uyulan) ve diğeri muhib (seven) ve mahbûb (sevilen). Muktedî manasındaki mürîd o kimsedir ki; basiret gözü hidâyet nuruyla görür olur, kendi eksikliğine bakar ve kemâl talebinin ateşi zâtında alevlenir ve muradına ulaşmayıncaya ve Hak Teâlâ'ya yakın olmayıncaya kadar da yatışmaz. Muktedâ anlamındaki murâd ise, tasarruftaki velayeti eksikleri tamamlama mertebesine ulaşmış ve çeşitli istidatların ihtilâfını ve irşâd ve terbiye yollarını ayân nazarıyla gören kimsedir. Mutlak murâd ve mahbub Kâinatın

⁴¹² Mîrhord, *Siyerü'l-Evliyâ*, 455; Gülâm Ali Âryâ, *Tarîkati Çiştîyye*, 198.

⁴¹³ Mîrhord, *Siyerü'l-Evliyâ*, 454.

Efendisi'dir. Zira yaratılışın maksadı, O'nun varlığıdır ve kâinat, O'nun küçük çocuğudur: "Sen olmasaydın, varlığı yaratmazdım." Yüce Allah, hiçbir enbiyâ ve evliyâyâ bu hil'atı (mahbubluk) bağışlamamıştır. Zira muhiblik makamından mahbubluk makamına yükselme, O'na kâmil bir şekilde tâbi olmadan gerçekleşmez. "De ki: Allah'ı seviyorsanız bana uyun ki Allah da sizi sevsin."⁴¹⁴ Hazreti Risâlet'in, habiblik makamına sahip olan ve mahbubluk makamına ulaşmak isteyen Hz. Mûsâ (a.s.) ile ilgili sözü de bu anlamdadır: "Eğer Mûsâ bin İmran yaşasaydı, bana uymaktan başka bir şey yapmazdı." İsâ (a.s.) bu mertebeyi istediği için, onu yıllardır göklerde mevkuf tutmaktadırlar ki Resûl'ün (s.a.v.) bi'setinden sonra ona ihtiyaç duyulduğunda, emrin işaretiyle nüzûl edecek ve Mustafavî dini ihya ederek ve sünnet-i nebevîye tâbi olarak mahbubluk makamına ulaşacaktır.⁴¹⁵

Nizâmeddîn Evliyâ, mübtedîye mürîd, münteheye ise murâd denildiğini bu yüzden Hz. Musa'nın Peygamberimize nazaran mürîd konumunda olduğunu belirtmiştir. Bunu ayetlerle temellendirmeye çalışan Nizâmeddîn Evliyâ, Hz. Musa'nın قَالَ رَبِّ اشْرَحْ لِي صَدْرِي "Mûsâ "Rabbim!" dedi, "Gönlüme ferahlık ver"⁴¹⁶ dediğini fakat Hz. Peygamberin murâd sınıfından

⁴¹⁴ (Âli İmrân: 3/200)

⁴¹⁵ Kaşânî, *Tasavvufun Ana Esasları*, 108-113.

⁴¹⁶ Tâ-hâ; 20/25.

olduğundan Yüce Allah'ın Peygamberimize hitaben **أَلَمْ نَشْرَحْ لَكَ صَدْرَكَ** "(Ey Muhammed!) Senin göğsünü açıp genişletmedik mi?"⁴¹⁷ buyurarak Hz. Peygamberi murâd ettiğini belirtmiştir. Başka bir ayette Hz. Musa'nın "Rabbim! Bana (kendini) göster, sana bakayım" dedi. Allah da, "Beni (dünyada) katiyen göremezsın"⁴¹⁸ şeklinde Beni göremezsın buyurduğunu ancak Peygamberimize "Rabbinin gölgeyi nasıl uzattığını görmez misin?"⁴¹⁹ diye hitap ettiğini bu yüzden Hz. Peygamberin müntehî sınıfından kabul edildiğini ifade etmiştir.⁴²⁰

Nizâmeddîn Evliyâ, resmi (şekilsel) mürîdin, şeyhi bir şey telkîn ettiğinde görse görmese duysa duymasa Ehl-i sünnet üzere itikat ettiğini Hakîkî mürîdin ise, şeyhi ona telkîn ettiğinde mürîde şöyle dediğini "Ya siz bizim sohbetimizde bulunun ya da biz sizin sohbetinize eşlik edelim"⁴²¹ diyerek zaman zaman mürşidin de mürîdlerinden mânevî anlamda feyiz aldığını ifade etmeye çalışmıştır. Anlaşıldığı kadarıyla hakîkî mürîdler, taklit derecesini aşmış ve seyr u sülûkte mesafe katetmişlerdir. Bunların da bazı haz ve sırları yaşadığı anlaşılmaktadır. Nitekim bazen mürîdin öyle sırları olur ki şeyh onlara muttalî

⁴¹⁷ İnşirâh; 94/1.

⁴¹⁸ Araf; 7/143.

⁴¹⁹ Furkân; 25/45.

⁴²⁰ Mîrhord, *Siyerü'l-Evliyâ*, 448; Gülâm Ali Âryâ, *Tarîkati Çiştîyye*, 196.

⁴²¹ Mîrhord, *Siyerü'l-Evliyâ*, 447; Müellif ?, *Miftâhü'l-Âşîkîn*, 4.

değildir. Bazen de şeyhin öyle sırları olur ki mürîd onlardan haberdar değildir.

Ona göre mâneviyat yoluna giren mürîdleri bazı tehlikelerin beklediğini yani, mürîd ibâdetle meşgûl olduğunda karşısına dört engelin dikileceğini belirtmiştir:1. Dünya, 2. Halk, 3. Şeytan, 4. Nefs. Mürîdin bunlardan kurtulabilmesi için dünyadan tecerrüd, halktan teferrüd, şeytan ile muhârebeyi râbıta-i şeyh sayesinde ve nefis ile mücadeleyi de nefesine takvâ gemiyle gem vurmasıyla başarabileceğini vurgulamıştır.⁴²² Ayrıca tasavvuf yoluna giren mürîdin her zaman kemale ermeye çalışması ve kemale ereceğini ümit etmesi gerektiğini ifade etmiştir.⁴²³

Nizâmeddîn Evliyâ, husûsiyet ve özellikleri açısından mürîdleri şu şekilde tavsif etmiştir:

- 1.Sâlik; kemâl derecesine ulaşına denir.
- 2.Vâkıf; bir nebzeyle yetinene denir.
3. Râcî'; bu yoldan dönenlere denir.⁴²⁴

Nizâmeddîn Evliyâ, mürîdin hiç kimseden emanet kabul etmemesi gerektiğini hatta bir geceliğine de olsa bunu kabul etmemesi icap ettiğini

⁴²² Mîrhord, *Siyerü'l-Evliyâ*, 449.

⁴²³ Mîrhord, *Siyerü'l-Evliyâ*, 451.

⁴²⁴ Siczî, *Fevâidü'l-Fuâd*, 19; Mîrhord, *Siyerü'l-Evliyâ*, 451; Âryâ, *Tarikat-i Çiştîyye*, 197; Abdurraûf Nuseyrî Cûzkânî-Rızâ Dehkânî-Dîn Muhammed Atâî, "Seyr-i Târihî-Fikrî Tarikati Çiştîyye", 107-120; Çiştî Mevdûdî, *Târih-i Çişt'u-Meşâyih-i Çiştîyye*, 116.

belirtmiştir.⁴²⁵ Bunun sebebi ise dünya malını yanında bulundurmamak istemeyen sâlikin böylece emaneti yanında bulundurarak zamanla dünya malını da yanında bulunduracakları korkusuyla ya da gönülleri hep onu korumakla meşgul olacağından hakkıyla ibadet edemeyecek korkusuyla da emaneti yasaklamış olabilir düşüncesindeyiz.

O, mürîdin istidat ve kabiliyetini geliştirmesi gerektiğini, eğer bu yolda ilerleme kaydetmiyorsa sıkıntıyı mürşitte değil de kendisinde araması gerektiğini ifade etmiştir. Bununla ilgili şöyle bir hadîseyi aktarmıştır: “Ferîdüddin Genc-i Şeker’in Yûsuf adında bir mürîdi vardı. Sürekli efendim herkese himmet ettiniz, benden sonra hizmetinizde bulunan birçok kişiye hilâfet verdiniz ama bana niye vermiyorsunuz diye şeyhe şikâyetle bulunurdu. Şeyh, bende sıkıntı yok. Senin istidat ve kabiliyetini geliştirmen gerekir. Ben sizi kendim gibi yapmak isterim ancak Hakk Teâlâ vermezse ben ne yapabilirim? Mürîd hâlâ şikâyet ediyordu. Tam da o sırada şeyhin gözü küçük bir çocuğa ilişti. Onu çağırdı. Şeyhin tam karşısında bir yığın tuğla bulunuyordu. Şeyh, çocuğa git bana bir tuğla getir. Çocuk ona sağlam bir tuğla getirdi. Tekrar gönderdi yine kendisine sağlam bir tuğla getirdi. Bu sefer mürîdi

⁴²⁵ Mîrhord, *Siyerü'l-Evliyâ*, 453; Nizâmî, *Târîh-i Meşâyih-i Çişt*, 286; Gülâm Ali Âryâ, *Tarîkati Çiştîyye*, 197; Çiştî Mevdûdî, *Târîh-i Çişt'u-Meşâyih-i Çiştîyye*, 117.

işaret ederek şu arkadaşşıma da bir tuğla getir. Bu sefer yarım bir tuğla getirdi. Şeyh ne yapayım ben kendim gibi isterdim ancak senin kıymetin bu kadarmış” diyerek mürîdin mürşidine karşı hüsnü zan beslemesi gerektiğini ve şayet bu yolda mesafe alamıyorsa kendini yoklaması gerektiğini şeytanın verdiği vesveseden dolayı kusuru mürşidinde aramaması icap ettiğini söylemeye çalışmıştır.⁴²⁶

Nizâmeddîn Evliyâ, baba mürşidin evladını mürîd edinmesinden bir problemin olmadığını fakat oğul mürşidin babayı mürîd edinmede ihtilaf olduğunu ancak kendi mürşidlerinin buna sıcak bakmadığını ifade etmiştir.⁴²⁷

Nizâmeddîn Evliyâ, dervişlerin aşk ehli olduklarını yani aşk ile hareket ettiklerini alimlerin ise akıl ehli yani akli esas aldıklarını ve bu yüzden aralarında tezatlık ve çakışmanın olduğunu ifade etmiştir. Fakat önemli olanın kişinin hem akli hem de aşkı cemetmesidir. Zira peygamberlerin her ikisini de cemettiğini belirtmiştir. Ayrıca sülûk yolunda dervişin aşkı alimin aklına galip geldiğini yani tasavvuf yolunda aklın eninde sonunda aşka teslim olacağını söylemiştir.⁴²⁸

Ona göre bayram günlerinin insanların en mutlu olduğu günlerdir. Ancak dervişin zaman ve mekânı

⁴²⁶ Siczî, *Fevâidü'l-Fuâd*, 39.

⁴²⁷ Mîrhord, *Siyerü'l-Evliyâ*, 453; Âryâ, *Tarîkat-i Çiştîyye*, 197.

⁴²⁸ Siczî, *Fevâidü'l-Fuâd*, 160; İshak, *Esrârü'l-evliyâ*, 4.

aşması gerektiğini öyle ki onu ne sevinç ne de gamın etkilememesi ve dünya meşgalelerinden vazgeçmesi gerektiğini ifade etmiştir. Ayrıca derviş konuşurken gönlü Hakk'a meyilli olmalı, dili gönlüne, gönlü ise Hakk'la olmalıdır demiştir.⁴²⁹

Nizâmeddîn Evliyâ, dervişler dua ettiğinde önce hanım velîlerin hürmetine sonra erkek velîlerin hürmetine diye dua ettiklerini çünkü hanımların daha nazik ve korumaya muhtaç olduklarını belirtmiştir. Fakat erkeğin kadına üstün olmadığını zira asıl üstünlüğün takva ile olduğunu çünkü aslan çalılıktan çıktığında kimse onun dişi mi erkek mi sormadığını bu yüzden âdemoğlu ha erkek ha kadın takva ehli olması gerektiğini ifade etmiştir.⁴³⁰

Nizâmeddîn Evliyâ'ya göre mürîdin bazı âdâb ve erkâna riayet etmesi gerekir. Bunları sırasıyla şöyle izah edebiliriz:

1. Nizâmeddîn Evliyâ'ya göre mürîdin, mürşidi ile vedalaştıktan sonra tekrar huzuruna çıkmaması gerekir.

2. Mürîd, şeyhin huzurunda yerde oturmalıdır. Bu tevazua alamettir. Nefsi küçültür.⁴³¹ Ayrıca bîat edilirken genellikle aşk ve muhabbet üzere yapılır yerde olması daha iyidir. Çünkü mürîd kendinden

⁴²⁹ Siczî, *Fevâidü'l-Fuâd*, 138; Mîrhord, *Siyerü'l-Evliyâ*, 747.

⁴³⁰ Siczî, *Fevâidü'l-Fuâd*, 27.

⁴³¹ Siczî, *Fevâidü'l-Fuâd*, 190.

geçebilir. ⁴³² Mürîd, şeyhin huzurunda diz üstünde oturmalı ve bir yere yaslanmamalı. Ya da bağdaş kurup oturmalıdır. Ancak yogilerin ayaklarını dizlerinin üstüne getirdikleri gibi bağdaş kurmamalıdır. ⁴³³

3. Şeyhin huzuruna gelen derviş boş bulduğu bir yerde oturmalı, şayet boş yer bulamazsa halkanın arkasında oturmalı halkanın içine oturana lanet edilir. ⁴³⁴

4. Mürîd, Allah'ın vahdaniyetine ve Peygamberin risaletine inanması gerekir. Ayrıca pîri hakkında da iyi düşüncelere sahip olması gerekir. ⁴³⁵

5. Mürîdler tekkeye giderken ayrı ayrı gitmeleri daha iyidir. Ferîdüddin Genc-i Şeker'in de böyle tavsiye ettiğini bildirmiştir. Çünkü göz nazarı haktır nazara gelebilirler. ⁴³⁶

6. Mürîdin adabından biri de yılın üçte birini oruçlu geçirmesidir. Bu da yılın dört ayna tekabül eder. Üç aylar, 10 gün muharrem, 9 gün zilhicce, 10 gün de mübarek günlerden tutsa dört ay eder ya da her pazartesi ve perşembe günleri tutsa yine dört ay eder. ⁴³⁷

⁴³² Siczî, *Fevâidü'l-Fuâd*, 255.

⁴³³ Mîrhord, *Siyerü'l-Evliyâ*, 444.

⁴³⁴ Siczî, *Fevâidü'l-Fuâd*, 44.

⁴³⁵ Siczî, *Fevâidü'l-Fuâd*, 82.

⁴³⁶ Siczî, *Fevâidü'l-Fuâd*, 86.

⁴³⁷ Siczî, *Fevâidü'l-Fuâd*, 25.

5. Hilâfet Merâsimi

Nizâmeddin Evliyâ, rastgele herkese hilâfetin verilmeyeceğini bu yüzden birine hilâfet verilebilmesi için bazı şartları taşıması gerektiğini vurgulamıştır. Öncelikle birine hilâfet verilebilmesi için o kişinin hiçbir vakit hilâfet beklentisi içinde olmaması gerektiğini söylemiştir.⁴³⁸ Ayrıca bunun dışında bu yolun birçok özelliği olmakla birlikte Allah'ın kendisine ilim, akıl ve ilâhî aşk verdikleri kişilerin buna daha layık olduklarını ifade etmiştir.⁴³⁹ Bu özellikleri de şeyhinin kendisine hilâfet verdiğinde söylediğini zira onu öven ve göreve layık olduğunu şu sözlerle dile getirmiştir. *“Rabbim sana ilim, ilâhî aşk ve akıl hazinesini bahşetmiştir. Bu üç özelliği taşıyan halifelik ve mürşitliğe en layık kişidir.”*⁴⁴⁰

Nizâmeddin Evliyâ'ya göre hilâfet üç yolla verilir:

1- İlham yoluyla. Bu yolla Allah, mürşide hilâfeti kime vermesi gerektiğini ilham eder ki bu yol, Rahmânîdir. Bu, en sağlamı olup hayır ve bereketi de daha çok olandır.

⁴³⁸ Mîrhord, *Siyerü'l-Evliyâ*, 345; Gülâm Ali Âryâ, *Tarîkati Çiştîyye*, 201; Çiştî Mevdûdî, *Târih-i Çişt'u-Meşâyih-i Çiştîyye*, 118.

⁴³⁹ Abdurrahmân Çiştî Sâbirî, *Mirâtü'l-esrâr*, 782; Nizâmî, *Târih-i Meşâyih-i Çişt*, 274; Gülâm Ali Âryâ, *Tarîkati Çiştîyye*, 201; Çiştî Mevdûdî, *Târih-i Çişt'u-Meşâyih-i Çiştîyye*, 118.

⁴⁴⁰ es-Siczî, *Fevâ'idü'l-fu'âd*, (Mukaddime, Muhsin Keyânî), 16; Mîrhord, *Siyerü'l-Evliyâ*, 477; Muhaddis ed-Dihlevî, *Ahbârü'l-Ahyâr*, 113; en-Nedvî, *İslam Önderleri Tarihi*, 3/119.

2- Şeyhin, mürîdde güzel hasletler görüp ictihadiyla ona hilâfet vermesidir. Bu tür ictihatta yanılma ihtimali vardır.

3- Birinin şefaatiyle mürşidin mürîde hilâfet vermesidir.⁴⁴¹

6. Şeyhlik ve Edepleri

Nizâmeddîn Evliyâ, insanların dört çeşit olduğunu bunlardan bir kısmının zâhirleri sağlam bâtınlarının ise harabe olduğunu yani bunların zâhiren ibadet ettiklerini ancak gönüllerinin dünyaya bağlı olduklarını belirtmiştir. İkincisi zâhirlerinin harabe bâtınlarının sağlam, bunların meczup olduklarını ifade etmiştir. Üçüncüsü hem zâhirlerinin hem de bâtınlarının harabe olduğunu bunların da avam olduğunu beyan etmiştir. Dördüncü kısım ise hem zâhir hem de bâtınları sağlamdır. Bunlar meşâyih grubudur” diyerek en üst sınıfın hem zâhirleri hem de bâtınları sağlam olan meşâyih grubu olduğunu vurgulamıştır.⁴⁴²

Nizâmeddîn Evliyâ, dile getirdiğimiz sözlerin önce hatıra geldiğini daha sonra kasedildiğini ve son olarak icra edildiğini söylemiştir. Fakat avamın hatırana gelen şeylerden sorumlu olmadıklarını ancak havasın hatırına gelen şeyden mesul olduklarını zira hatıra geleni de Allah'ın yarattığını bu yüzden kulun

⁴⁴¹ Mîrhord, *Siyerü'l-Evliyâ*, 478.

⁴⁴² Siczî, *Fevâidü'l-Fuâd*, 162; Mîrhord, *Siyerü'l-Evliyâ*, 601.

her zaman Hakk'ı hatırdan çıkarmaması gerektiğini söylemiştir.⁴⁴³

Ona göre tasavvuf yolunda postnişinlik babadan oğula yani kalıptan kalıba geçemeyeceğini aksine postnişinliğin muhabbet aleminde mesafe katedenin hakkı olduğunu belirtmiştir.⁴⁴⁴ Bunun yanı sıra halifelige en uygun olanın halifeliği beklemeyen hatta aklından bile geçirmeyen kimsenin hakkı olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca halife seçilen kişinin mütevazı ve riyakarlıktan uzak durması gerektiğini söylemiştir. Bu yüzden dünyaya meyleden ve kibirli davranan halifelerini hemen görevden azletmiştir. Nitekim bir defasında onun icazet verdiği bir halifesinin altına birkaç minder atıp kibirli davrandığını duyunca onu hemen halifelikten azletmiştir.⁴⁴⁵

Nizâmeddin Evliyâ, ameli iyi olmayanın sözlerinin tesir ve zevk vermediğini ifade etmiştir. Fakat büyük zatlardan duyulan sohbetin marifet nuruyla süslendiğinden tadı ve lezzetinin bir başka olduğunu halbuki aynı sözleri başkasından duyduğunu fakat o lezzeti alamadığını belirtmiştir. Nitekim Ferîdüddin Genc-i Şeker'den '*Avârifü'l-ma'ârif*'in beş babını okuduğunu onun anlattıklarını hiç kimseden duymadığını hatta etkili anlatması ve farklı

⁴⁴³ Siczî, *Fevâidü'l-Fuâd*, 21.

⁴⁴⁴ Siczî, *Fevâidü'l-Fuâd*, 4.

⁴⁴⁵ en-Nedvî, *İslam Önderleri Tarihi*, 3/122.

şerh etmesinden insanın o sırada ölesi geldiğini belirtmiştir.⁴⁴⁶

Nizâmeddin Evliyâ'ya göre mürîdin sadık olması mürşidin vasıflarına bağlı olduğunu bu yüzden şeyhte asgari derecede bulunulması gereken vasıfların olması gerektiğini ve bu özelliklerin aşağıdaki gibi olmasını aktarmaktadır:

1- Şeyh, şer'at ve tarîkat konularını iyi bilmeli ki kendisine gelen mürîdleri yanlış yönlendirmesin.⁴⁴⁷

2- Şeyh, daha önce bir mürşidin terbiyesinden geçmeli ki kendisine mürîd olanlara eğitim verebilsin.

3- Şeyh, cömert ve sahavet sahibi olmalı, riyadan uzak durmalıdır.

4- Mürîdlerin malında gözü olmamalıdır.

5- Mürîde karşı son derece halim ve ciddi olmalı, sert ve kaba davranmamalıdır.

6- Mümkün mertebe mürîdle sözlü değil işaret yoluyla iletişimde olmalıdır. Yani müritte kötü veya mekruh bir hal olduğunu bilir ve onu uyarmak, hâlini ıslâh etmek ve o kötü sıfatı yok etmek isterse, sözünü açıkça ve onu belli ederek değil, cemâatin içinde kinaye ve işaret yoluyla sözü bu hâle ve fiile getirmektir. Öyle bir şekilde konuşmalıdır ki hatalı mürîd şeyhinin maksudını ve ne demek istediğini anlamalıdır.

⁴⁴⁶ Siczî, *Fevâidü'l-Fuâd*, 94-95.

⁴⁴⁷ Mîrhord, *Siye, Târih-i Çişt'u-Meşâyih-i Çiştîyye*, 119.

7- Kendisi için arzulamadığı şeyleri mürîdleri içinde istememelidir.⁴⁴⁸

8- Mürîd edindiğinde sırf Allah rızası için edinmelidir.

9- Şeyh, edep sahibi olmalı ki mürîde edep verebilsin.

10- Gereken bilgileri net ve açık bir şekilde mürîde iletmelidir.

11- Mürîdlere emrettiği şeyleri önce kendisi yapmalıdır.⁴⁴⁹

12- Şeyh, mürîttan hiçbir beklenti içinde olmamalıdır.⁴⁵⁰

13- Şeyh, mürîdlere karşı şefkatli ve yumuşak olmalıdır.⁴⁵¹

14- Birisi hata işlediğinde şeyh onu affetmesi gerekir.⁴⁵²

E. TARİKAT KIYÂFETLERİ

Her din ve düşüncenin kendi mensuplarına bazı mânaları ifade etmek için kullandıkları semboller vardır. İslâm tasavvuf kültüründe de pek çok sembole rastlanır. Bunların en dikkat çekenleri tarîkat ehlinin giydiği ya da aksesuar olarak kullandığı çeşitli eşyalar

⁴⁴⁸ Mîrhord, *Siyerü'l-Evliyâ*, 349; Çiştî Mevdûdî, *Târih-i Çişt'u-Meşâyih-i Çiştîye*, 119.

⁴⁴⁹ Mîrhord, *Siyerü'l-Evliyâ*, 350.

⁴⁵⁰ Siczî, *Fevâidü'l-Fuâd*, 255.

⁴⁵¹ Siczî, *Fevâidü'l-Fuâd*, 176.

⁴⁵² Siczî, *Fevâidü'l-Fuâd*, 177.

ve bunlara yükledikleri sembolik anlamlardır.⁴⁵³ Nizâmîyye'nin, kıyafete diğer tarîkatlardan farklı olarak daha fazla önem verdikleri görülmektedir. Nitekim müşidlerinden kalan hırka, asâ, Kur'ân-ı Kerîm, seccade ve nalınları tevarüs yoluyla birbirilerine aktardıkları bilinmektedir.

Muamele ve murâkabe ehlinin düşüncesini, beyaz elbisenin muhafazasına ihtimamdan ve onu yıkamayla meşgul olmaktan kurtarması ve kirleri göstermeme salâhiyeti sebebiyle renkli hırka giymek, meşâyihin istihsanlarındandır. Gerçi sünnette beyaz giyinmenin faziletli olduğu bildirilmiştir: "Giysinizin hayırlısı beyazdır."⁴⁵⁴ Sûfilerin indinde bunun (beyazın) müstehâb olduğu, hadd-i zâtında kesin ve sabittir. Ancak vakitleri ibâdetle ve saatleri virdle dolu olan taifenin beyaz giymesi ve onun temizliğiyle meşgul olması, vakitleri ve virdleri muhafaza hususunda onlara mâni olacağı için renkli elbise daha iyidir. Zira nafiye ibâdetlerin fazileti, elbiselerin hayırlısının faziletinden daha fazladır. Ne zaman faziletli bir işle meşgul olmak daha faziletli bir işe mâni olursa, o faziletli işi terk etmek fazilettir. Mavi renk sûfilerin seçtiği renktir. Gerçi siyah renk kirleri göstermemede maviden daha kâmindir. Bu durumun

⁴⁵³ Ramazan Muslu, "Türk Tasavvuf Kültüründe Tarikat Kıyafetleri ve Sembolik Anlamları", *Ekev Akademi Dergisi*, 12 (36), 2008, 43.

⁴⁵⁴ (Ebû Dâvûd, *Tıb* 14, *Libâs* 1; Tirmizî, *Cenâiz* 18.)

sebebi şu olabilir ki; bu âdetin çıkarıcısı olan veya tarîkat önderlerinden birisi mavi giyindiyse, diğerleri de ona olan ihtiram ve muhabbetlerinden dolayı ve teberrük maksadıyla kendilerini ona benzetmek için bu rengi seçmiş olabilirler ve böylece seleften halefe bu uygulanan bir örf olmuştur. Mutasavvıflardan bir taife, renk seçimi hususunda çok titiz davranmışlardır. Bazıları, “Sûfîler hâllerine münasib olan rengi giyinmelidirler” demişlerdir. Siyah renk, nefsin sıfatlarının karanlığına dalmış ve gark olmuş kimsenin hâline münâsibdir. Bu renk ona şâmil ve onu ihata edicidir. İrâde ehlinin hâli ise böyle değildir. Zira onların zâtındaki Hak talebi ve irâde nurunun ışığının bereketiyle, varlık karanlığının bir kısmı yok olur. O halde siyah elbise, onun hâline uygun değildir. Nefislerin sıfatlarının karanlıklarından tamamen kurtulup mutlak sefaya henüz ulaşmadıkları için de beyaz elbise, halleri için münasib değildir. Onların hâlleri için en uygun olan mavidir; zira mavi renk, nûr ve karanlığın, sefâ ve bulanıklığın karışımından mürekkebdir. Bu mananın suretini mumun alevinde görmek mümkündür. Çünkü alevin iki tarafı vardır; bir tarafı mutlak nûr ve diğer tarafı sırf karanlık. İki taraf arasında, nûrle karanlığın birbirine kavuştuğu yerde mavi renk oluşur.⁴⁵⁵

⁴⁵⁵ Kaşânî, *Tasavvufun Ana Esasları*, 157.

Nizâmeddin Evliyâ'ya göre normalde beyaz elbise giymek evladır. Ancak meşâyihin mürîd için mavi elbiseyi üç manadan dolayı tercih ettiklerini belirtir. 1- Kirlenmeye ve eskimeye daha dayanıklıdır. 2- Mavi elbise musibet ehline aittir. Mürîdler de mâsivâyla geçirdikleri vakitlerden dolayı kendilerini musibet ehli kabul ederler. 3- Müşahede ettikleri nurlara benzediğinden dolayı sûfîler daha çok koyu renkli elbise giyerler. Ayrıca nefsin bazı renkleri olduğunu bunların çoğunun maviden oluştuğunu ifade etmiştir. Nefsin siyah, yeşil, beyaz, kırmızı, sarı ve mavi renkleri bulunmakla birlikte sûfîlerin aczin belirtisi ve zikrin nuru olan maviyi tercih ettiklerini ifade etmiştir.⁴⁵⁶

1. Hırka

Tasavvufun önemli âdâplarından biri de hırka giymektir. Meşâyih, müridlerin hallerinde tasarrufta bulunmaya başlarken, bunu müstehab kabul etmişlerdir. Sünnette bu hususta sarih bir delil olmamakla birlikte, bazı faydalar içerdiği ve sünnete muhalif olmadığı için güzel ve beğenilen bir hareket kabul edilmiştir. Zira güzel şeylere uymak meşru bir yoldur.⁴⁵⁷

Nizâmeddîn Evliyâ, hırkayı ilâhî menşeli kabul eder ve bunun tarihini mi'râc gecesine kadar götürür.

⁴⁵⁶ Mîrhord, *Siyerü'l-Evliyâ*, 421.

⁴⁵⁷ Kaşânî, *Tasavvufun Ana Esaslari*, 153.

Siyerü'l-evliyâ' adlı eserde Nizâmeddîn Evliyâ'nın şöyle dediği aktarılır: "Mî'râc gecesinde Hz. Peygamber'e hırka verildi ve buna fakr hırkası denildi. Hz. Peygamber, bir gün sahâbîlerini huzuruna çağırdı. Bu hırka, Rabbim tarafından bana verildi ve bunu sizden birine teslîm etmem emredildi dedi. Ardından Hz. Peygamber, Hz. Ebû Bekir'e yönelip bu hırkayı sana versem ne yaparsın diye sordu. O, ben doğruluk ve itâat üzere kalırım diye cevap verdi. Aynı soruyu bu sefer Hz. Ömer'e sordu, o da adalet ve insafî davranırım dedi. Hz. Osman'a sorunca o da infakta bulunurum cevabını verdi. Son olarak Hz. Ali'ye sordu, Hz. Ali ise Hakk'ın kullarının ayıplarını örterim diye karşılık verdi. Bu cevaba karşılık Hz. Peygamber, hırkayı Hz. Ali'ye verdi. Zira Yüce Allah'ın Hz. Peygambere, bu cevabı kim verirse hırkayı ona teslîm et" şeklinde emrettiği rivayet edilir.⁴⁵⁸

Nizâmeddîn Evliyâ, eğer hırkayı giyende itibar yoksa tek başına hırkanın hiçbir itibar ve ağırlığının olmadığını zira herkesin hırka giydiğini fakat asıl marifetin hırkayı giyende olduğunu beyan etmiştir. Nitekim Cüneyd'e hırkanın tek başına bir değeri var mı diye sorulduğunda şöyle cevap verdiğini aktarmıştır: ليس الاعتبار بالخرقة وإنما الاعتبار بالحرفة

⁴⁵⁸ Siczî, *Fevâidü'l-Fuâd*, 232; İshâk, *Esrârü'l-Evliyâ*, 39; Nizâmeddin Evliyâ, *Râhetü'l-Kulûb*, 9; Mîrhord, *Siyerü'l-Evliyâ*, 473; Muhammed Cemal Kavvâm, *Kavvâmü'l-akâid* (Delhi: Câmiü'l-Ulûm-i Furkaniyye, 1994), 105.

hırkaya değil mesleğedir” diyerek kişinin üzerindeki elbiselere kanmamak gerektiğini asıl olanın hem dış görüntüsüyle hem de fiiliyle İslâm’ı yaşamak gerektiğini vurgulamaya çalışmıştır.⁴⁵⁹ Ayrıca hırka giyip de kötü işler yapanlara yarın kıyamette hırkanın onların aleyhine şahitlik edeceğini ve bundan dolayı onların cehenneme müstahak olacaklarını ifade etmiştir. Halbuki sadece takke giyenlerin yani basit ve sade giyinenlerin çoğunun iyi ameller işlediklerinden cennete gireceklerini bu yüzden her hırka giyene saygı gösterilmeyeceğini sadece hırkanın hakkını verenlere hürmet edileceğini vurgulamıştır.⁴⁶⁰

Ona göre kıyamet günü bazı kişilerin hırsızlarla haşır olunacağını her ne kadar biz hırsız değiliz diye bağırırsalar da onlara siz büyük zatların elbiselerini giydiniz ama onlar gibi amel etmediniz denileceğini ve böylece mahşer meydanında herkese karşı mahcup olacaklarını ifade etmiştir.⁴⁶¹

Hırka iki çeşittir: İrâde hırkası ve teberrük hırkası. İrâde hırkası odur ki; şeyh basiret nurunun nüfûzuyla ve hüsn-ü feraset ile müridin bâtinî hâllerine bakar ve onda hüsn-ü sabıka eserlerini görür. Onun Hak Teâlâ’yı talepte ve irâde etmede sâdık olduğunu müşahade eder ve Hakk’ın ondaki hüsn-ü inayetini göstermek ve onu müjdelemek için ona hırka

⁴⁵⁹ Hüsrev, *Efdalü'l-favâid*, 93.

⁴⁶⁰ Hüsrev, *Efdalü'l-favâid*, 89.

⁴⁶¹ Mîrhord, *Siyerü'l-Evliyâ*, 475.

giydirir. Kalp gözü hırkanın taşıdığı rabbani hidâyet nesîminin kokusuyla aydınlanır; tıpkı Hz. Ya'kûb'un gözünün Hz. Yûsuf'un gömleğinin nesîmi ile görmeye başlaması gibi. Teberrük hırkası ise odur ki; bir kimse hüsn-ü zan sebebi ve teberrük niyetiyle şeyhlerin hırkasını giymeyi arzu eder. Böyle bir tâlib kendi irâdesinden arınan ve şeyhin iradesiyle irâdelenmiş irâde ehlinin şartlarına sahip değildir. O müride iki şey tavsiye ederler: Birincisi, şerîat ahkâmına riayet etmek ve ikincisi, tarîkat ehline karışmak. Zira onlarla karışma sebebiyle başka bir hemcinsliğin hâsıl olması ve irâde hırkası giymesi mümkündür. O hâlde irâde ehli ve sıdk-ı azamet erbabı hariç, irâde hırkası diğerlerine yasaktır. Teberrük hırkası ise, şeyhlere hüsn-ü zannı olan herkes hakkında uygundur.⁴⁶² Hırka konusunda çok hassas olan Nizâmeddin Evliyâ'nin teberrük hırkasını çok kişiye verdiği halde irâdet hırkasını sadece dört kişiye verdiği nakledilmiştir.⁴⁶³

2. Külâh/Taç Giyme

Nizâmeddin Evliyâ; bir, iki, üç ve dört dilimli olmak üzere dört çeşit külâhın olduğunu ve bu dört çeşit külâhın Cebrail'in cennetten getirdiğini ve Hz. Peygambere bunları istediğin sahâbînin başına takabileceğini buyurduğunu ifade etmiştir. Bunun üzerine Hz. Peygamber tek dilimli külâhı Hz. Ebu

⁴⁶² Kaşânî, *Tasavvufun Ana Esaslari*, 155.

⁴⁶³ Âryâ, *Tarîkat-i Çiştîyye*, 200.

Bekir, iki dilimli Hz. Ömer, üç dilimli Hz. Osman ve dört dilimliyi Hz. Ali'nin başına taktığını nakletmiştir. Ayrıca Hz. Ebu Bekir'in giydiği tek dilimli külâhın abdal ve sıddıklara hass olduğunu ve bu yüzden tek dilimli külâh giyenlerin Hakk'tan başka şeyleri hatırlarına getirmemeleri ve dünya işlerinden uzak durmaları gerektiğini vurgulamıştır. Bunu yaptıkları takdirde külâhın hakkını verebileceklerini aksi takdirde yalancı ve hain olduklarını beyan etmiştir. İki dilimli külâhın ise abid, evlad ve bazı Mansurîlerin giydiğini belirtmiştir. İlk dilimden maksadın dünyayı terk, bolca zikretmek ve mâsivâyı terk etmek anlamına geldiğini, ikinci dilimden maksadın ise gündüz helalinden kendisine ulaşan şeyleri akşam olmadan dağıtmak, dünya ve halktan uzak durmak manasına geldiğini ifade etmiştir. Üç dilimli külâhın ise daha çok tahayyür ehli ve tabakât şeyhlerinin giydiğini ve birinci dilimin dünya ve lezzetlerini terk etmek anlamında olduğunu, ikinci dilimden maksadın gönülden tüm kötü sıfatları atmak olduğunu, üçüncü dilimden ise dünya ehlini bırakıp Hakk'a yönelmek amaçlandığını belirtmiştir. Hz. Ali'ye verilen dört dilimli takkeyi giyenlerin ise bu dört şeyden uzak durmaları gerektiğini; birinci dilim, dünya ve zenginlerin sohbetini terk, ikinci dilim zikrullah dışında diğer şeylerden lisanı muhafaza etmek, üçüncü dilim gözleri muhafaza etmek yani gayra nazar etmemek, dördüncü dilim ise kalbi dünya sevgisinden

temizlemek olduğunu ifade etmiştir. Bunların yanı sıra dört dilimli külâhın dört şeyi daha ifâde ettiğini beyan etmiştir: Birinci dilim şerîat hanesini, ikincisi tarîkat hanesini, üçüncüsü mârifet hanesini, dördüncüsü ise hakikat hanesini temsil ettiğini ve bu dört hanenin istikâmetinde yaşayanların külâh giymeyi hak ettiklerini ifade etmiştir.⁴⁶⁴

⁴⁶⁴ Emîr Hüsrev, *Efdalü'l-Favâid* (Delhi: Radevî Yayınları, 1887), 4-6.

F. İBADETLERLE İLGİLİ GÖRÜŞLERİ

Nizâmeddin Evliyâ, hânkâhın dünya işlerinin tartışıldığı ve dünya muhabbetinin yapıldığı yer olmadığını bilakis zikir ve ibadet evi olduğunu söylemiştir.⁴⁶⁵ Bu yüzden mürîdlerin hânkâhlarda vakitlerini ibadetlerle geçirmeleri gerektiğini zira insanın verdiği her nefesin bedeli olmadığından yani artık geri getirilemeyeceğinden mücevherler kadar değerli olduğunu belirtmiştir. Ayrıca mürîdin uykusu ve arkadaşlarıyla sohbet etmesi ibadet sayıldığını söylemekle birlikte kişinin sürekli ibadetlerle vaktini geçirmesi gerektiğini ve hiçbir zaman gevşek davranmaması icap ettiğini ifade etmiştir.

وَإِذَا الْمَوْءِدَةُ سُنِلَتْ بِأَيِّ ذَنْبٍ قُتِلَتْ

“Diri diri gömülen kıza hangi suçundan dolayı öldürüldüğü sorulduğunda”⁴⁶⁶ sûfilerin ayetteki “mev’ûdet”a nefes anlamında işârî bir yorum verdiklerini yani Hakk Teâlâ dışında harcanan nefeslere kıyamet günü sizleri nerede harcadılar diye sorulacağını nakletmiştir.⁴⁶⁷

Nizâmeddin Evliyâ’ya göre yirmi dört saat diliminde yedi vakti çok iyi değerlendirmek gerektiğini bunların üçü gündüz, dördü ise gece vaktinde olduğunu beyan etmiştir. Gündüz olanlar: 1- sabah namazı ve işrak vakti arası 2- işrak ile öğle arası

⁴⁶⁵ Mîrhord, *Siyerü'l-Evliyâ*, 444.

⁴⁶⁶ (Tekvir: 81/8-9)

⁴⁶⁷ Mîrhord, *Siyerü'l-Evliyâ*, 443.

3- ikindi ile akşam arası. Gece olanlar: 1- akşam ile yatsı arası 2- yatsı ile teheccüd 3- teheccüd ile seher vakti 4- seher ile sabah vakti arasındır.⁴⁶⁸

1. Namaz

Nizâmeddin Evliyâ, sûfînin namazlarına dikkat etmesi gerektiğini çünkü sûfînin bir vakit namazı kaırması ölümle eş değeri olduğunu belirtmiştir.⁴⁶⁹

Ona göre namazın ilk şartı kişi namaza başladığında huzur ehli olması yani okuduklarını gönlünden tefekkür etmelidir. Sadece bedeniyle orada olup kalbiyle başka yerlerde olanların *“Vay haline o namaz kılanların ki, onlar namazlarının özünden uzaktırlar”*⁴⁷⁰ ayetlerinin buyruğu altına gireceklerini belirtmiştir. Fakat hem bedeni hem de kalbi ile namaza duranların *“Mü’minler, gerçekten kurtuluşa ermişlerdir”*⁴⁷¹ ayeti müjdesi altına gireceklerini ifade etmiştir.⁴⁷²

Nizâmeddin Evliyâ, namazın Hakk’ı zikretmek için kıldığını bu yüzden baştan sona kalbin huzuruyla kılmak gerektiğini belirtmiştir. Şayet namazın bir kısmı huzur-i kalp diğeri kısmı gaflet içinde kılınmışsa huzur-i kalp ile kılınan nafilelerin

⁴⁶⁸ Mîrhord, *Siyerü'l-Evliyâ*, 443.

⁴⁶⁹ Mîrhord, *Siyerü'l-Evliyâ*, 441.

⁴⁷⁰ (Maûn: 107/4-5)

⁴⁷¹ (Mü’minûn: 23/1)

⁴⁷² Mîrhord, *Siyerü'l-Evliyâ*, 393.

farz namazlardaki gaflet içinde eda edilen rekatların yerine geçeceğini beyan etmiştir.⁴⁷³

Nizâmeddin Evliyâ, her ne kadar fakihler, namaz esnasında ister gönül hazır olsun veya olmasın namazın geçerli olacağını söylemişlerse de fakat sülûk ehlinin yanında gönül Hakk'tan başka şeyler ile meşgul olduğu vakit o namazın tekrarlanması gerektiğini vurgulamıştır.⁴⁷⁴ Hatta muhabbet ehlinin namazda gönüllerinden dünya geçince namazı iade ettiklerini ahireti hatırladıklarında ise secde-i sehv yaptıklarını belirtmiştir.⁴⁷⁵

2. Hac

İslâm'ın beş temel esasından biri olan hac; İslam'ın evrenselliğini, birlik ve beraberliğini, ırk, renk, cinsiyet, dil, ülke ve kültür ayırımı yapmadan müminlerin kardeşlik ve eşitliğinin temsil edildiği bir ibadettir. Hac, kefen misali bembeyaz giysiler içinde ahiretteki mahşeri hatırlatan, aynı kıyafet içinde zengin-fakir, şehirli köylü ayırımını ortadan kaldıran, "ben"liği yıkıp "biz"i öne çıkaran, şeytan taşlama, tavaf ve sa'y gibi "temsîli" görevlerin îfa edildiği, helal olan bazı şeylerin ihrama girdikten sonra haram kılındığı ve böylece nefis terbiyesi, irade ve sabır eğitiminin yapıldığı, yüz binlerle birlikte Allah'a açılan ellerin boş çevrilmediği, dînî duyguların ihlas ve

⁴⁷³ Mîrhord, *Siyerü'l-Evliyâ*, 396.

⁴⁷⁴ Hüsrev, *Efdalü'l-favâid*, 24.

⁴⁷⁵ Hüsrev, *Efdalü'l-favâid*, 93.

samimiyyetin doruk noktaya çıktığı bir ibadettir. Nizâmeddin Evliyâ, hac yolunda ölenlerin amel defterine her yıl hac sevabı yazıldığını belirtmiş fakat hacıların hac dönüşü hacda yaptıklarını ve gittikleri yerleri anlatmalarının riyaya gireceğinden bunun doğru olmadığını ifade etmiştir. Bir defasında kendisinin hacca niyetlendiğini fakat gidemediğinden dolayı mürşidini ziyarete gitmiş ve teskin olduğunu belirtmiştir.⁴⁷⁶

3. Kur'ân-ı Kerîm'e Verdiği Önem

Ferîdüddîn Genc-i Şeker, Nizâmeddin Evliyâ'ya halifelik verirken Kur'ân-ı Kerîm'i ezberlemesini emretmiş ve Nizâmeddin Evliyâ da Delhi'ye gelir gelmez bu işe koyulmuştur.⁴⁷⁷ Aynı şekilde bu geleneği devam ettirip bütün hayatı şiirle geçen Emîr Hasan Siczî'nin Nizâmeddin Evliyâ'ya intisâb ettiğinde, ona Kur'ân-ı Kerîm zevkini şiir zevkinin üzerine çıkarmasını buyurmuştur. O da yaşlılığına rağmen gayret edip Kur'ân-ı Kerîm'i ezberleme şerefine nail olmuştur.⁴⁷⁸

Nizâmeddin Evliyâ, Kur'ân-ı Kerîm'in tertîl ve terdîd üzere okunması gerektiğini terdîd nedir

⁴⁷⁶ Mîrhord, *Siyerü'l-Evliyâ*, 407.

⁴⁷⁷ en-Nedvî, *İslam Önderleri Tarihi*, 3/144; Vahîd Ahmed Mesûd, *Sîret-i Hazret-i Hâce Muînüddîn-i Çişî* (Lahor: Diyâu'l-Kur'an, 2013), 153.

⁴⁷⁸ en-Nedvî, *İslam Önderleri Tarihi*, 3/144.

sorusuna ise şu cevabı vermiştir: “Terdîd zevk ve haz aldığın ayeti tekrar tekrar okumandır.”⁴⁷⁹

Kur’ân-ı Kerîm’i okumanın bazı âdâblarının olduğunu ve bunları şöyle açıklamıştır:

a) Kul, Kur’ân-ı Kerîm’i okuduğu esnada gönlü Hakk ile birlikte olmalıdır.

b) Şayet bunu yapamıyorsa okuduğu ayetlerin anlamını düşünmelidir.

c) Şayet bunu da yapamadıysa en azından okuduğu sırada Hakk’ın büyüklük ve azametini düşünmelidir.

d) Kul, Kur’ân-ı Kerîm’i okuduğu sırada haya etmelidir. Ben buna layık olmadığım halde Rabbim bana bu saadeti nasip ettiğini düşünmelidir.

e) Bunun mükafatını veren Allah olduğunu tefekkür etmelidir.⁴⁸⁰

Nizâmeddin Evliyâ, Kur’ân-ı Kerîm’de dört şey bulunduğunu söylemiştir:

a) İbarat: Bunlar avama hitap eder.

b) İşarat: Havaslar içindir.

c) Letâif: Evliyâ içindir.

d) Hakaik: Peygamberler içindir.

Nizâmeddin Evliyâ, Hakk ile irtibat kurabilmek ve O’nun celal ve azametinin gönüle girebilmesi için kulun Kur’ân-ı Kerîm’i okurken manasını düşünmesi

⁴⁷⁹ Siczî, *Fevâidü'l-Fuâd*, 89.

⁴⁸⁰ Siczî, *Fevâidü'l-Fuâd*, 90.

gerektiğini ifade etmiştir.⁴⁸¹ Kur'ân-ı Kerîm'i yavaş yavaş okumak süratli okumaktan daha efdal olduğunu fakat hızlı bir şekilde okumaktan bereketten mahrum kalınmayacağını ancak en güzeli üç günde hatmetmek olduğunu belirtmiştir. Eğer yapılamıyorsa hafta da bir, o da yapılamıyorsa en azından ayda bir hatmetmek gerektiğini vurgulamıştır.⁴⁸² Ayrıca yüzünden yani bakarak okumanın daha iyi olduğunu ve kendisinin de günde bir cüz okuduğunu belirtmiştir. Mürîdlerine Kur'ân-ı Kerîm'i ezberlemeyi teşvik eden Nizâmeddin Evliyâ, her gece uyumadan önce bu ayetleri okuyanın daha hızlı bir şekilde ezberleyeceğini belirtmiştir.⁴⁸³

وَالْهَيْكُمُ إِلَهٌ وَاحِدٌ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الرَّحْمَنُ الرَّحِيمُ إِنَّ فِي خَلْقِ السَّمَاوَاتِ
وَالْأَرْضِ وَاخْتِلَافِ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ وَالْفُلْكِ الَّتِي تَجْرِي فِي الْبَحْرِ بِمَا يَنْفَعُ
النَّاسَ وَمَا أَنْزَلَ اللَّهُ مِنَ السَّمَاءِ مِنْ مَّاءٍ فَأَحْيَا بِهِ الْأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا وَبَثَّ
فِيهَا مِنْ كُلِّ دَابَّةٍ وَتَصْرِيفِ الرِّيَّاحِ وَالسَّحَابِ الْمُسَخَّرِ بَيْنَ السَّمَاءِ
وَالْأَرْضِ لَآيَاتٍ لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ⁴⁸⁴

Kıraat ilminden haberdar olan Nizâmeddin Evliyâ'nın ⁴⁸⁵ Kur'ân-ı Kerîm'i ezberlemeye başlayanın muhakkak bir kurranın yanında okuması ve ilk önce Yûsuf süresini ezberlemesi gerektiğini ifade etmiştir. Mürşidinin bu şekilde emrettiğini ve Yûsuf süresi bereketi ile Yüce Allah'ın kişiye bütün Kur'ân-ı Kerîm'i ezberlemeyi kolaylaştıracağını söylediğini aktarmıştır.

⁴⁸¹ Mîrhord, *Siyerü'l-Evliyâ*, 435.

⁴⁸² Mîrhord, *Siyerü'l-Evliyâ*, 436.

⁴⁸³ Mîrhord, *Siyerü'l-Evliyâ*, 437.

⁴⁸⁴ (Bakara: 2/163-164)

⁴⁸⁵ Mîrhord, *Siyerü'l-Evliyâ*, 439.

Ona göre hatimden sonra üç İhlas okumanın hikmeti şudur: “Bilindiği üzere İhlas süresi Kur’ân-ı Kerîm’in üçte biri sayılır. Üç İhlas okununca hatimde kalan eksikler bunun sayesinde tamamlanır” demiştir.⁴⁸⁶

Hatimden hemen sonra Fatiha ve Bakara sûrelerinin ilk ayetlerinin okunmasının hikmetinin hadîse dayandığını zira Peygamber efendimizin şöyle buyurduğunu: “Allah’a en sevimli amel konaklanan ve taşınandır.”⁴⁸⁷ Yani Kur’ân’ı bitirdiği gibi fasıla koymadan tekrar başlayandır. Çünkü hatmeden eve konaklamış gibi olduğunu ve tekrar başlayınca yola devam etmek ve taşınmak manasında kullanıldığını ve bu yüzden Peygamber efendimizin bu sıfatları onlara yakıştırdığını aktarmıştır.⁴⁸⁸

4. Fatiha Süresi

Fatiha sûresi’nin ilk sûre olarak Kur’ân’ın başında yer alması; sûrenin içeriğinde, Kur’ân öğretisinin bir özetinin yer alması olarak açıklanmıştır. Sûrede övgü ve yüceltmeye layık tek Allah’ın varlığı, hâkimiyeti, tek ilah oluşu, tapınmanın ancak ona yapıp ondan yardım isteneceği özet olarak ifade edilmiştir. Nizâmeddîn Evliyâ, Kur’ân’ın tamamı on maddeden oluştuğunu bunların sekizi Fatiha sûresinde mevcut olduğunu diğer ikisinin ise geri

⁴⁸⁶ Mîrhord, *Siyerü’l-Evliyâ*, 438.

⁴⁸⁷ Tirmizî, *el-Câmiu’s-Sahîh/Sünenü’t-Tirmizî*, (I-V), 1-4/h.2948.

⁴⁸⁸ Siczî, *Fevâidü’l-Fuâd*, 173; Mîrhord, *Siyerü’l-Evliyâ*, 438.

kalanında bulunduğunu belirtmiştir. On madde ise şunlardır:

- a) Zat
- b) Sıfat
- c) Ef'al
- d) Zikr-i maad
- e) Tezkiye
- f) Tahliye
- g) Düşman bahsi
- h) Kafirlerle savaş
- î) Şer-i hükümler

Nizâmeddîn Evliyâ, bunların sekizi Fatiha süresinde mevcut olduğunu ve her bir ayetin bir kavrama denk geldiğini belirtmiştir:

Elhamdulillâhi “zat”,

Rabbil'alemin “ef'al”

Errahmânir'rahim “sıfat”

Mâliki yevmiddin “zikri maad”

İyyâke na'budu “tezkiye”

Ve iyyâke neste'in “tahliye”

İhdinessirâtal mustakîm Sirâtallezine en'amte aleyhim “zikr-i evliyâ”

Ğayrilmağdûbi aleyhim ve leddâllîn “düşman bahsi”

Fatiha'da bulunmayan o diğer iki maddenin ise ahkam ve kafirlerle savaş olduğunu ifade etmiştir.⁴⁸⁹

⁴⁸⁹ Siczî, *Fevâidü'l-Fuâd*, 94; Mîrhord, *Siyerü'l-Evliyâ*, 438.

5. Sadaka Vermek

Sadaka vermek şüphesiz ki hem İslâm dininde hem de insan olmanın en önemli ve faziletli kurallarından biridir. İnsan olmak, fakir, aç ve zor durumda olan diğer insanları düşünmek, elinde imkanlarının el verdiği müddetçe onlara yardım etmeyi gerektirir. Dinimizde de sadaka vermenin önemi üzerinde fazlaca durulmuş ve sadaka vermenin faziletleri sıkça anlatılmıştır. Az ya da çok fark etmeden yalnızca Allah rızası için usulüne uygun şekilde verilen sadakanın Allah katında insanları günahlarından arındıran en güzel davranışlardan biri olduğu hadis ve ayetlerde çokça vurgulanmıştır. Nizâmeddin Evliyâ, sadakanın kabul olabilmesi için beş şartın gerektiğini iki tanesi sadaka vermeden önce, iki tane sadaka esnasında, bir tane ise verdikten sonradır. İlk iki şartın, verilen malın helal olması ve salih insana verme niyetini taşıması gerektiğini belirtmiştir. Sadaka verildiği andaki iki şart ise; birincisi tevazu, güler yüzlü ve gönülden vermesi ikinci şart ise gizli vermesi gerektiğini, verdikten sonraki şart ise hiçbir zaman minnet etmemesi ve sağda solda anlatmamasıdır.⁴⁹⁰

O, sadaka ve kadına verilen mehir anlamında südka'nın aynı kökten geldiğini ikisinin de gerçek muhabbetten kaynaklandığını ifade etmiştir. Yani

⁴⁹⁰ Siczî, *Fevâidü'l-Fuâd*, 45; Mîrhord, *Siyerü'l-Evliyâ*, 403.

birisi bir hanımla evlenmek istediğinde ona sevgisini belirtmek için mehir verdiği gibi Allah yolunda sadaka verenin de Allah'a olan gerçek muhabbetini ispatlamak için verdiğini ve bu yüzden ona sadaka denildiğini belirtmiştir.⁴⁹¹

Ona göre üç türlü infak bulunur:

a) Sadaka; muhtaçlara verilene sadaka denir.

b) Mürüvvet; dostlara verilen hediye türü şeylerdir.

c) Vikâyet; birinin sizlere kötülüğü dokunacak diye ondan korunmak için verilen şeye denir. Nitekim Peygamber efendimizin müellefetü'l-kulûba İslâmın başlarında maddi yardımda bulunduğunu ancak İslâm güçlendikten sonra bu yardımı kestiğini aktarmıştır.⁴⁹²

6. Güzel ahlak

Güzel Ahlak, Allah'ın haklarını yerine getirmenin yanı sıra kulların da haklarını yerine getirmeyi kapsamaktadır. Yani sadece zorunlu olduğu için, Allah için değil, kulları için de kalpten iyi olmak, ahlaklı olmak gerekir. Allah'ın haklarına sadık olan her kimse, kullara da aynı şekilde iyi ve ahlaklı olacaktır. İyi, ahlaklı, erdemli bir insan, Allah katında yücedir ve Allah'ın takdirini kazanır. Peygamber efendimiz de kullarına her zaman güzel ahlaklı olmayı önermiştir. Bu bağlamda Nizâmeddin Evliyâ güzel ahlakı, kulların

⁴⁹¹ Siczî, *Fevâidü'l-Fuâd*, 46.

⁴⁹² Siczî, *Fevâidü'l-Fuâd*, 199; Mîrhord, *Siyerü'l-Evliyâ*, 403.

cefası gönlü Allah'ı anmaktan alıkoymaması şeklinde tarif etmiştir.⁴⁹³ O, Yüce Allah'ın âli işleri sevdiğini ve sefiş işlerden nefret ettiğini bu yüzden değerli bir zat olabilmek için insanın sürekli değerli şeyleri yapması gerektiğini söylemiştir. Ayrıca alimin hikmet ehli olabilmesi için ilmin başında âlî himmet şeylerle meşgul olması gerektiğine dikkat çekmiştir.⁴⁹⁴

O, birisi size kızdı mı sizin ona kızmanız yerine, tahammül etmeniz daha doğru olacağını söylemiştir. Ayrıca birine nasihat edilmek istendiğinde gururu kırılmasın diye toplumun içinde yapılmaması gerektiğini bilakis baş başa kalındığında ona güzel bir üslupla izah etmek gerektiğini vurgulamıştır.⁴⁹⁵

7. Nezaket Kuralları

Yüce Allah insanı en güzel biçimde yaratmış ve ona pek çok nimet vermiştir. Yeryüzünde bulunan her şeyi insan için yaratmış ve onun kullanımına sunmuştur. Müslümanlar Allah'ın kendilerine verdiği sayısız nimetler için şükrederler ve bunları kendilerine lütfeden yüce Allah'ı hiç unutmazlar. Allah'a olan derin sevgi ve saygılarını her zaman korumaya çalışırlar. Toplumda adap kuralları denen örf, âdet ve kural hâlini almış iyi tutum ve davranış kurallarına da uyarlar. Zira nezaket sayesinde insanlar birbirleriyle çok daha iyi geçinirler. Fıkıhı ve tekke âdâbını

⁴⁹³ Mîrhord, *Siyerü'l-Evliyâ*, 560.

⁴⁹⁴ Mîrhord, *Siyerü'l-Evliyâ*, 561.

⁴⁹⁵ Siczî, *Fevâidü'l-Fuâd*, 167.

çevresine öğreten Nizâmeddin Evliyâ, aynı zamanda nezaket kurallarını da o günün toplumuna söylemeye çalışmıştır. Nitekim günün birinde Nizâmeddin Evliyâ'nın tekkesinde sofrâ serilmiş ve oruçlu olmayanlar yemeğe buyursunlar diye seslenilmiştir. Tabii Eyyâmü'l-bîd (hicrî ayların 13, 14 ve 15. günleri) olduğundan birkaç kişi dışında milletin çoğu oruçluydu. Nizâmeddin Evliyâ olaya hemen müdahale edip şöyle demiştir: "Yemek bıraktığınızda oruçlu musunuz diye sorulmaz. Çünkü eğer oruçluyum dese riya karışır. Yok değilim dese yalan söylemiş olur. Sükût ederse soranı tahkir etmiş sayılır. Bu yüzden sofrâ serilirken kimseye oruçlu musunuz denilmez. Zaten oruçlu değilse sofraya oturur" diyerek mürîdlerine yemeğe nasıl çağırılacağını öğretmiştir.⁴⁹⁶

Nizâmeddin Evliyâ, su dağıtanın, hadîs'te rivayet edildiği üzere en son su içmesi gerektiğini bu yüzden yemeği de buna kıyas ederek yemekte de aynısı söz konusu olduğunu belirtmiştir. Ayrıca ev sahibinin önce kendi ellerini daha sonra misafirin elini yıkaması icap ettiğini çünkü başkasının elini yıkayabilmek için kişinin elinin temiz olması gerektiğini söylemiştir. Ele su döken kişinin ayakta durması gerektiğini nitekim rivayete göre Cüneyd-i Bağdadî'nin eline su döken kişi oturunca Cüneyd-i Bağdadî'nin ayağa kalktığı ve niye böyle yaptınız diye

⁴⁹⁶ Siczî, *Fevâidü'l-Fuâd*, 14; Mîrhord, *Siyerü'l-Evliyâ*, 401.

sorulunca o: “Onun ayakta su dökmesi gerekirdi o oturunca benim kalkmam gerekti” dediğini aktarmıştır.⁴⁹⁷

8. Kabir Ziyareti

Nizâmeddin Evliyâ, kabristan ziyaretinin hastalık ve zahmetleri hafiflettiğini nitekim annesinin çok zahmet çektiği zor anlarda kendisine şehid ve evliyânın türbelerini ziyaret etmesini söylediğini ardından zahmetinin hafiflediğini aktarmıştır. Mürşidi Ferîdüddin Genc-i Şeker’in de vefatına yakın hastalığının artması neticesinde kendisine dua etmeleri için birkaçımızı şehid türbelerini ziyaret etmemiz için gönderdiğini belirtmiştir.⁴⁹⁸

9. Muskaya Bakışı

Nizâmeddin Evliyâ, zaman zaman muska yapmış ve Ferîdüddin Genc-i Şeker’in de muska yaptığını ifade etmiştir.⁴⁹⁹ Ancak Nizâmeddin Evliyâ, ayet ve hadîs dışında yapılan muskaları kesinlikle reddetmiştir.⁵⁰⁰ Ayrıca Ferîdüddin Genc-i Şeker’in mürşidi Kutbeddîn Bahtiyâr Kâkî’yi ziyareti sırasında halkın kendisinden muska talep ettiğini bunun karşısında ne yapayım diye sorduğunda mürşidi: “Muska ne senin elinle ne de benim elimledir. Muskaya Allah’ın ismi ve kelamı yazılır. Yaz ve ver”

⁴⁹⁷ Siczî, *Fevâidü'l-Fuâd*, 144; Mîrhord, *Siyerü'l-Evliyâ*, 413.

⁴⁹⁸ Siczî, *Fevâidü'l-Fuâd*, 75.

⁴⁹⁹ Siczî, *Fevâidü'l-Fuâd*, 79.

⁵⁰⁰ Mîrhord, *Siyerü'l-Evliyâ*, 429.

diyerek muskaya ayetlerin yazılmasını emrettiğini aktarmıştır. Nizâmeddin Evliyâ, mürşidinin muska yazma işini Bedreddin İshak'a verdiğini fakat kendisinin de muska yazma iznini almak için defalarca fırsat kolladığını nitekim bir defasında Bedreddin İshak hazır bulunmazken Ferîdüddin Genc-i Şeker'in kendisine yazmasını emrettiğini söylemiş bunun üzerine kalabalık olan cemaate yazdığını nakletmiştir. Şeyhi ona yorulup yorulmadığını sorunca o da yorulmadım anlamında mürşidim hazır bulunurken mi? dediğini ve bunun üzerine şeyhinin bundan sonra kendisine muska yazma iznini verdiğini belirtmiştir.⁵⁰¹

10.İsraf

Maddî ve mânevî imkânları Allah'ın insanlara bağışladığı birer emanet sayan İslâm dini, bunları Allah'ın rızasını kazanmaya ve insanlara mutluluk getirmeye elverişli yerlerde kullanmayı emretmiştir. Sadakalarda aşırılığın israf kapsamına girip girmediği tartışılmıştır. İbadet ve hayırda ileri gitmenin israf sayılmayacağını, buna karşılık Allah'a itaatsizlik uğrunda yapılan az bir harcamanın bile israf olduğunu söyleyenlerin yanında ibadet ve hayırlarda da ölçülü olmak gerektiğini savunanlar olmuştur. Bu bağlamda Nizâmeddin Evliyâ, Hakk için olmadıktan sonra bir buğday tanesini vermek bile israf olduğunu fakat Hakk'ın rızası için olunca bütün alem verilse bile israf

⁵⁰¹ Siczî, *Fevâidü'l-Fuâd*, 237; Mîrhord, *Siyerü'l-Evliyâ*, 430.

sayılmayacağını belirtmiştir. Ebu Said Ebü'l Hayr'ın çok infakta bulunduğunu ancak günün birinde kendisine “İsrafta hayır yoktur” sözü hatırlatılınca o da “Hayırda israf yoktur” diyerek istenildiği kadar hayır ve infakta bulunulsun bunun israfa girmediğini söylemeye çalıştığını aktarmıştır.⁵⁰²

11.Din kardeşliği

Dinimiz, din kardeşliğini, kan kardeşliğinden daha önemli ve üstün saymaktadır. Çünkü din kardeşliğinde menfaatler söz konusu değildir. Peygamberimiz Mekke'den Medine'ye hicret ettikten sonra, Medineli Müslümanlar (Ensâr) ile Mekke'den gelen Müslümanlar (Muhâcirûn) arasında kardeşlik ilan etti. Mekke'den gelen bir muhâcir ile Medine'de yaşayan bir ensârîyi kardeş yaptı. Bu kardeşlik olayı, mâna ve mahiyeti itibariyle, beşer tarihinde örneğine rastlanılmayan bir insanlık uygulamasıdır. Nizâmeddin Evliyâ'ya göre iki türlü kardeşliğin olduğunu birinin nesep diğerinin din kardeşliği. Bunlardan din kardeşliğinin daha önde geldiğini çünkü nesepten olan kardeşlerden birinin mümin diğerinin kafir olması halinde müminin malı kafir olana miras olarak düşmeyeceğini belirtmiştir. Tabii ki bu da nesep kardeşliğinin din kardeşliğinden daha alt ve zayıf olduğu anlamına geldiğini söylemiştir. Diğer yandan din kardeşi olanların ise dünya ve ahirette

⁵⁰² Siczî, *Fevâidü'l-Fuâd*, 237.

devam edeceği müjdesi verildiğini nitekim ayet-i celile de “O gün Allah’a karşı gelmekten sakınanlar dışında, dostlar birbirine düşman olurlar.”⁵⁰³ Bu ayetin, din kardeşliğinin daha sağlam ve güçlü olduğunun göstergesi olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca Allah rızası için birbirlerini seven ve takva üzere kardeşlik yapanların kardeşliğinin devam edeceğini aksi halde menfaat ve kötü yolda birbirine dost görünümlü olanların beraberlikleri kısa süreceğine veya kötü biteceğine şu mısralarla özetlemeye çalışmıştır:

ترا دشمنانند این دوستان که یارند در باده و بوستان

*Düşmandırlar sana şarapta ve bahçede eşlik eden dost görünümlüler.*⁵⁰⁴

12.Halka Hizmet

İnsan en şerefli varlıktır. Yüce Allah insanı yaratırken ona kendi ruhundan üflemiş ve insan onunla hayat bulmuştur. Her ne kadar insanın aslı bir toprak parçası, bedeni et ve kemikten ibaret ise de insan, Yüce Allah’ın ruhunu taşıyan ve onunla hayat bulan yegâne varlıktır. Peygamberimiz, Yüce Allah’ın insanlara yapılan iyiliğin, insanlara yapılan hizmetin kendisine yapılmış kabul edeceğini hadiste meâlen belirtmiştir.⁵⁰⁵ Peygamberimiz insanlarla iç içe yaşamış,

⁵⁰³ (Zuhurf: 43/67)

⁵⁰⁴ Siczî, *Fevâidü'l-Fuâd*, 108; Mîrhord, *Siyerü'l-Evliyâ*, 557.

⁵⁰⁵ “Allah Teâlâ kıyâmet gününde şöyle buyurur: “Ey âdemoğlu! Hastalandım, beni ziyaret etmedin”. Âdemoğlu: Sen âlemlerin Rabbi iken ben seni nasıl ziyaret edebilirdim? der. Allah Teâlâ:

onlardan biri gibi hayatını devam ettirmiş, insanların dertleriyle sıkıntılılarıyla ilgilenmiş, darda kalanın, sıkıntı içerisinde bulunanın imdadına koşmuş, derdine deva olmuş ve: “İnsanların en hayırlısı onlara en çok faydası dokunan, yararlı olandır”⁵⁰⁶ buyurmuştur. Bu çerçevede Nizâmeddin Evliyâ, topluma hizmet etmenin en büyük ibadet olduğuna dikkat çekmiştir. O; yoksulları yedirmek, yolcuları ve kimsesizleri barındırmak, dergâha gelen hediyeleri ihtiyaç sahiplerine dağıtma geleneğini daima yaşatmıştır.⁵⁰⁷ Nizâmeddin Evliyâ, lâzîmî (geçişsiz) ve müteaddî (geçişli) olmak üzere iki taat şeklinin olduğunu belirtmiştir. Lâzîmî; sadece bir şahsa faydası dokunan, sahibiyle sınırlı kalan taat şeklidir. Örneğin namaz, hac, oruç, evrâd ve tesbihât gibi. Müteaddî ise; faydası ve kolaylığı başkasına ulaşandır. Örneğin dostluk,

“Falan kulum hastalandı, ziyaretine gitmedin. Onu ziyaret etseydin, beni onun yanında bulurdun. Bunu bilmiyor musun? Ey Âdemoğlu! Beni doyurmanı istedim, doyurmadın” buyurur. Âdemoğlu: Sen âlemlerin Rabbi iken ben seni nasıl doyurabilirdim? der. Allah Teâlâ:

“Falan kulum senden yiyecek istedi, vermedin. Eğer ona yiyecek verseydin, verdiğini benim katımda mutlaka bulacağını bilmez misin? Ey Âdem oğlu! Senden su istedim, vermedin” buyurur. Âdemoğlu: Ey Rabbim! Sen âlemlerin Rabbi iken ben sana nasıl su verebilirdim? der. Allah Teâlâ: “Falan kulum senden su istedi, vermedin. Eğer ona istediğini verseydin, verdiğinin sevâbını katımda bulurdun. Bunu bilmez misin?” buyurur. (Müslim, Birr: 43.)

⁵⁰⁶ (el-Aclûnî, Keşfu'l-Hafâ, 1/393, H. No: 1254)

⁵⁰⁷ en-Nedvî, *İslam Önderleri Tarihi*, 3/89; Özcan, “Nizâmeddin Evliyâ”, 33/179-180.

merhamet ve başkalarına yardım etmek gibi. Bunun sevabının haddi hesabı olmadığını ve lâzîmî ibadetlerin kabul olabilmesi için ihlasın şart koşulduğunu ancak müteaddî ibadetlerin her türlüşüne sevap verildiğini aktarmıştır.⁵⁰⁸ Nizâmeddin Evliyâ, Ebu Said Ebül Hayr'e Allah'a götüreren yollar kaç tanedir diye sorulduğunda şu cevabı verdiğini aktarmıştır: "Mevcudatın her zerresi Allah'a götürür. Ancak hiçbir yol gönülleri hoşnut etmek kadar Allah'a hızlı ulaştırmaz. Kim makam elde etti ise bu yolla elde etti. Benim vasiyetimdir. Kişi her zaman iyi işler peşinde koşmalıdır. Onu Hakk'tan alıkoyan şeylerden uzaklaşmalıdır. Gönülleri her zaman hoşnut etmeye çalışmalıdır." ⁵⁰⁹

Nizâmeddin Evliyâ, varlıkta ve yoklukta, zor ve rahatlık dönemlerinde sürekli insanlara yardım etmeye gayret etmiştir. Nitekim bir gün kaylûle yaptığı sırada dervişin biri tekkeye gelmiş, ancak tekkede bir şey olmadığı için geri gönderilmiştir. O sırada Ferîdüddin Genc-i Şeker'i rüyada görmüş ve ona hizmet etmek istemiş ancak Ferîdüddin Genc-i Şeker: "Evde bir şey olmasa bile iyi davranmak vaciptir" diyerek hoşnutsuzluğunu belirtmiştir. Nizâmeddin Evliyâ uykudan uyandığında o dervîşi geri getirmelerini ve: "Bundan sonra kaylûle de olsam bile biri geldiğinde beni uyandırın çünkü mürşidimden azar işittim"

⁵⁰⁸ Siczî, *Fevâidü'l-Fuâd*, 16; Mîrhord, *Siyerü'l-Evliyâ*, 411.

⁵⁰⁹ Mîrhord, *Siyerü'l-Evliyâ*, 411.

diyerek tarikat ehlinin halka hizmet konusunda istirahatleri bozulsa bile topluma hayatlarını feda etmeleri gerektiğini söylemeye çalışmıştır.⁵¹⁰

Nizâmeddin Evliyâ, Ferîdüddin Genc-i Şeker'in ikinci namazını kıldıktan sonra ihtiyaç sahiplerinin ihtiyaçlarını giderdiğini ve ardından gelip virdlerini çektiğini belirtmiştir. Ayrıca bu konuda hassas olduğuyla ilgili şu sözünü aktarmıştır: “İhtiyaç sahibi dururken vird çeken derviş virdlerden nasıl zevk alabilir ki?”⁵¹¹

Nizâmeddîn Evliyâ, tarikat ehlinin adaplarından biri de sabah ve ikinci namazından sonra onların huzuruna girmemektir. Ancak kendi mürşidi Ferîdüddîn Genc-i Şeker'in buna uymadığı zira onun sadece zikirle uğraşmadığını bilakis halkın işleriyle de ilgilendiğini aktarmıştır. Onun ikinci namazından sonra yol boyu gittiğini ve ihtiyaçları olanların ihtiyaçlarını giderdiğini ve bundan çok zevk aldığını belirtmiştir. Nizâmeddîn Evliyâ, kendisinin de mürşidinin yolunu takip ettiğini kapısının herkese açık olduğunu sabah veya ikinci olması fark etmediğini ifade etmiştir.⁵¹²

13.Îlâhî Adalet

Evrendeki mizânı, ölçüyü, dengeyi Yüce Allah koymuştur. Allah'ın isimlerinden biri olan “el-Adl”

⁵¹⁰ Mîrhord, *Siyerü'l-Evliyâ*, 211.

⁵¹¹ Mîrhord, *Siyerü'l-Evliyâ*, 596.

⁵¹² Mîrhord, *Siyerü'l-Evliyâ*, 442.

adalet manasındadır. Dolayısıyla adalet dünyanın da esas kaide ve direklerindendir, onsuz dünyanın nizam ve intizamı düşünülemez. Kelâm ilminde adalet daha çok “ilâhî adalet” şeklinde algılanmıştır. İlâhî adâlet meselesi üzerinde en çok duran ve bu sebepten “Ehlü'l-Adl ve el-Adliyye” olarak kendisini adlandıran ekol Mu'tezile'dir. Onların meselelere adâlet ve hikmet penceresinden bakış açısı Eş'arî ve Mâtürîdî kelâmında karşılık bulmaktadır. İtikadî fırkalar adaleti, Allah'ın adaleti şeklinde ele alırken ilâhî fiillerin hikmet ve adalet üzere oluşu, insanın fiillerini meydana getirip getirmemesi, fiillerinde hür olup olmaması, en iyi, en güzel ve en çirkini aklıyla bulup bulamayacağı konularında incelerler. Mu'tezile ve Şi'a, Allah'ın adaleti ve adaletli olan şeyi vermesi mecburidir, derken, Eş'ariler ve Mâtürîdiler Allah'a mecburiyet yüklemekten kaçınırlar.⁵¹³

Nizâmeddîn Evliyâ'ya göre Hakk, halka ya fazilet eder ya da adalet uygular. Ancak halkın, halka ya fazilet veya adalet ya da zülüm ettiğini belirtir. Eğer insan birine adil ya da iyilikte bulursa Hakk'ın ona iyilik edeceğini, şayet birine zülüm ederse Hakk'ın ona adaleti uygulayacağını yani onu azaba duçar edeceğini söyler.⁵¹⁴ Fakat Eş'arî mezhebine göre, Hakk Teâlâ'nın kendi mülkünde tasarruf sahibi olduğundan mümin

⁵¹³ Osman Oral, “Kelâm İlminde İlâhî Adalet”, *KADER Kelâm Araştırmaları Dergisi* 11/1 (30 Ocak 2013), 446.

⁵¹⁴ Siczî, *Fevâidü'l-Fuâd*, 135; Mîrhord, *Siyerü'l-Evliyâ*, 564.

birini ebediyen cehenneme, kafiri de cennete dahil edebileceğini söylediklerin aktarır. Ancak kendi mezheplerinde yani Mâtürîdîlere göre böyle olmadığını zira Yüce Allah'ın *“De ki: Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu!”*⁵¹⁵ başka bir ayette *“De ki: “Hiç kör ile gören bir olur mu? Siz hiç düşünmez misiniz?”*⁵¹⁶ mealindeki ayetlerden de anlaşıldığı üzere Hakk Teâlâ'nın hikmeti gereği mümini cennete kafiri ise cehenneme dahil edeceğini zira birinin malı olduğunda hikmetin gerektirdiği gibi harcadığını aksine götürüp kuyuya atmasında bir hikmetin olmadığını bu yüzden Yüce Allah'ın hâkim isminden dolayı bütün işleri hikmet gereği yaptığını beyan eder.⁵¹⁷

14.Ehl-i Beyt Sevgisi

Hiz. Peygamberin yakınları olan, hayatı boyunca ona hizmet eden, her türlü sıkıntı ve zorluğa göğüs geren, bu noktada diğer Müslümanlara örnek olup onlara yol gösteren bir özelliğe sahip olan Ehl-i Beyt, Hiz. Peygamberin dostları olan Ashâb'dan başlamak suretiyle günümüze kadar olan süreçte tüm Müslümanların saf, temiz ve samimi olarak sevgi besleyip saygı gösterdikleri, her zaman için hayırla yâdettikleri kimseler olmuşlardır. İlk örneklerini ve en doğru şeklini Ashâb'da gördüğümüz Ehl-i Beyt'e sevgi

⁵¹⁵ (Zümer: 39/9)

⁵¹⁶ (En'âm: 6/50)

⁵¹⁷ Siczî, *Fevâidü'l-Fuâd*, 135; Mîrhord, *Siyerü'l-Evliyâ*, 564.

ve saygının temelinde yatan unsur Hz. Peygamber sevgisidir. Hz. Peygamber sevgisinin temelleri ise Kur'an ve Sünnet'tedir.⁵¹⁸ Nizâmeddîn Evliyâ, hayatında tanıştığı bütün Ehl-i beyt ahalisinin iyi insanlar olduğunu ve şimdiye kadar onlardan bir kötülük sadır olmadığı gibi bundan sonra da olmayacağını bu yüzden Hz. Peygamberin aline hürmet etmek vacip olduğunu söylemiştir. Her ne kadar Alevîler'in, Hz. Peygamberin benden sonra Ehl-i beytim istediği Müslümanı satabilir şeklinde bir yazı yazdığını fakat Hz. Ebu Bekir (r.a) ve Hz. Ömer'in (r.a) onu yırtıklarını iddia etseler de ancak bu sözün hiçbir güvenilir kaynakta bulunmadığını vurgulamıştır.⁵¹⁹

15.Mi'rac

İsrâ ve mi'rac olayı, yalnızca Resûlullah'ın büyük ayetlere şahid olduğu, kendisine göklerin ve yerin melekûtunun gösterildiği kişisel bir hadise değildir. Bu olay, o gün yaşayan ve günümüzde de bunu okuyan ve duyan herkes için bir imtihan vesilesidir. Bu gaybî nebevî yolculuk, çok ince anlamları ve geniş kapsamlı hikmetli işaretleri ihtiva etmektedir. İsrâ olayı, Hz. Peygamber'e (s.a.v.) yaşatılmış ve bu olayın ardından ona vahyedilen iki önemli sûrede (İsrâ ve Necm) Cenab-ı Allah, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) insanlığın peygamberi, doğu ve batının imamı, kendisinden önce

⁵¹⁸ M. Bahaüddin Varol, "Ehl-i Beyt Sevgisi Nedir? Nasıl Olmalıdır?", *İstem* 2 (01 Aralık 2003), 112.

⁵¹⁹ Siczî, *Fevâidü'l-Fuâd*, 288.

gelip geçen bütün peygamberlerin son mirasçısı, kendisinden sonraki nesillerin imamı ve önderi olduğunu ilan etmiştir. İsrâ ve mi'râcın Hz. Peygamber'in hayatında kaç defa gerçekleştiği meselesi de önemli bir yer tutmaktadır. Bunun asıl sebebi, rivayetlerde ortaya çıkan tarih, tasvir ve bilgi farklılıklarıdır. Bazılarına göre isrâ, biri uyanırken diğeri de uyku halinde olmak üzere iki defa meydana gelmiştir. Diğer bir görüş ise her ikisi de uyanık olduğu halde, bedenle gerçekleştiği yönündedir. Bunlardan ilki Mescid-i Aksâ'ya, diğeri önce Mescid-i Aksâ'ya ve oradan da semâvâta kadar olanıdır. Bazı ilim adamlarına göre ise üç defa veya daha fazla meydana gelmiş, bunların biri ruh ve bedenle uyanırken, diğerleri uyku halinde olmuştur. İsrâ'nın bir defa uyanırken bedenle, mi'râc'ın ise bir defa ruhen gerçekleştiği konusunda kanaatler de vardır.⁵²⁰ Nizâmeddin Evliyâ, Ehl-i sünnet'in hadislerden yola çıkarak Hz. Peygamberin iki defa mi'râc yaptığını birisini rüyada diğerini ise uyanırken yapmıştır dediklerini aktarmıştır.⁵²¹ Ayrıca Mekke'den Beytü'l-makdis'e gitmesine isrâ, oradan birinci feleğe mi'râc, oradan (kâbe kavseyne) "İki yay ucu aralığı kadar" olan sürece i'râc denildiğini belirtmiştir. Pekiye bu olay hem beden hem de ruh ile nasıl gerçekleşir sorusuna

⁵²⁰ Ahmet Ağırakça, "Kaynaklar Işığında İsrâ ve Miraç Olayı", *Artuklu Akademi* 1/2 (03 Mayıs 2015), 5.

⁵²¹ Hüsrev, *Efdalü'l-favâid*, 83.

şöyle cevap vermiştir: “İyi zanda bulunun fazla detaya inmeyin. Ona iman getirin ancak fazla tahkik ve teftiş etmeyin” diyerek olayın ehline bırakılmasını tavsiye etmiştir.⁵²²

Ona göre Hz. Peygamberin mi'râc gecesinde gördüğü nimetlerin daha sonraki zamanlarda fazlasıyla gördüğünü ancak mi'râc hadisesi halk arasında bilindiğinden diğer zamanlarda halktan gizli olduğundan bilinmediğini yoksa Peygamberimizin diğer zamanlarda mi'râctan az nimete kavuşmadığını vurgulamıştır.⁵²³

⁵²² Mîrhord, *Siyerü'l-Evliyâ*, 540.

⁵²³ Mîrhord, *Siyerü'l-Evliyâ*, 446.

G. BAZI ŞAHSİYETLER HAKKINDAKİ DÜŞÜNCELERİ

Dinimiz âlime çok önem vermiştir. Âlimin kıymeti ile ilgili birçok ayet ve hadisler mevcuttur. İslamiyet'i ayakta tutmasına vesile olanlar, âlimler ve onların yazdığı eserlerdir. Bu vesileyle Nizâmeddin Evliyâ, anne babanın evladlarını dünya ateşinden koruduklarını alimlerin ise onları cehennem ateşinden muhafaza ettiklerini belirtmiştir.⁵²⁴

Ona göre meşâyih, bu ümmetin önünü aydınlatan ışıklardır. Bu yüzden onlara yakın durmak gerektiğini ve mürşidi Ferîdüddin Genc-i Şeker'in bu konuda şöyle dediğini aktarmıştır: "Her kim meşâyih ve alimlerin ölümüne üzülmez ise münafıktır. Zira dünyada alim ve meşâyihin ölümünden daha acı bir şey yoktur. Öyle ki yer, gök ve melekler onların ölümüyle yas tutarlar" diyerek alimlerin değerine dikkatleri çekmiştir.⁵²⁵ Ayrıca Nizâmeddin Evliyâ, alimlerin dilleriyle davet ettiklerini, meşâyih'in ise hal ve hareketleriyle İslâm'a davet ettiklerini vurgulamıştır.⁵²⁶

⁵²⁴ Hüsrev, *Efdalü'l-favâid*, 8.

⁵²⁵ Hüsrev, *Efdalü'l-favâid*, 18.

⁵²⁶ Mîrhord, *Siyerü'l-Evliyâ*, 447; Nizâmî, *Târih-i Meşâyih-i Çişt*, 300; Âryâ, *Tarîkat-i Çiştîyye*, 195; Çiştî Mevdûdî, *Târih-i Çişt'u-Meşâyih-i Çiştîyye*, 116.

1. Hz. Muâviye

Rasûlullah'ın arkadaşları olan ashâb, Müslümanların olduğu gibi bütün insanlığın eşsiz örnekleridir ki hem Allah pek çok Kur'ân âyetinde, hem Hz. Peygamber çok sayıda hadîsinde onları medh-u-sena etmiştir. Hem Kur'ân-ı Kerîm'de, hem de Rasûlullah'ın hadislerinde ashâb methedilirken, özel kayıtlar dışında ashâb arasında ayırım yapılmamış; Allah ve Rasûlü'ne uyan İslam âlimleri de, tarih boyunca bütün ashâbı adl/güvenilir kabul etmişlerdir. Bu ashâbtan birisi de Hz. Muaviye'dir. İslam siyasî tarihinin önemli şahsiyetlerinden biri olan Hz. Muaviye'nin adil, âlim, dâhi ve hayatı başarılarla dolu olduğu kabul edilmesine rağmen haksız hücumlara maruz kalmış ve Şîa'nın oluşturduğu algılarla hain ilan edilmiştir.⁵²⁷ Şîa'nın tam tersini düşünen Nizâmeddin Evliyâ, Hz. Muâviye'yi (r.a) Müslüman ve Peygamberimizin sahabelerinden kabul etmiştir. Ayrıca Peygamberimizin hanımlarından Ümmü Habîbe'nin (ö. 44/664) onun kız kardeşi olması hasebiyle Peygamberimizin kayın biraderi şerefine nail olduğunu ifade etmiştir.⁵²⁸

⁵²⁷ Abdullah Ünal, "Hz. Muaviye", *Bitlis İslamiyat Dergisi* 1/1 (21 Haziran 2019), 25.

⁵²⁸ Siczî, *Fevâidü'l-Fuâd*, 213.

2. Hallâc el-Mansûr

Hallâc-ı Mansur, daha yaşadığı çağda tartışma konusu olan güçlü bir sûfî şahsiyettir. Döneminde sûfîler arasında etkili olduğu gibi halk kitleleri arasında da etkili olmuştur. Sözleri ve davranışları dönemin uleması ile mutasavvıfları arasında tartışmaya yol açarken, dönemin olayları nedeniyle teyakkuzda olan devlet erkânı arasında da huzursuzluğa neden olmuş; bu sebeple H. 301 yılında tutuklanmış, yargılanmış, sekiz yıl hapiste ve gözetim altında tutulmuş, H. 309 yılında da devrin veziri Hamid b. Abbas tarafından yeniden mahkeme kurularak başkanlığını Malikî Kadı Ebû Ömer'in yaptığı bir heyet tarafından idama mahkûm edilmiştir. Hallâc idam edildikten sonra hakkındaki tartışmalar bitmediği gibi daha da artmıştır. Daha sonra gelen fakihlerin çoğunluğu idam kararını doğru bulmuş; sûfîler ise haksız bulmuştur. Bununla birlikte idam kararını haklı bulmayan fakihler olduğu gibi, idam kararını doğru bulan sûfîler de vardır.⁵²⁹

Nizâmeddin Evliyâ'ya, Hallâc hakkında ne düşünüyorsunuz sorusuna o vefat etmiştir cevabını vererek suskun kalmayı tercih etmiş ve aleyhine ileri geri konuşmanın doğru olmadığını ifade etmeye

⁵²⁹ Akif Dursun, "Hallâc-ı Mansur'un Yargılanma Sürecinin Değerlendirilmesi", *AKADEMİAR Akademik İslam Araştırmaları Dergisi* 8 (20 Haziran 2020), 64.

çalışmıştır.⁵³⁰ Onun hakkında iyi düşünceler taşıyan Nizâmeddin Evliyâ, Hallâc öldürülünce Şiblî'nin şöyle dediğini nakletmiştir: "Ben gece secdeye kapandım seher vaktine kadar yalvardım Allah'ım o senin mümin, muvahhit ve inanan kullarındandı. Bu neydi! Ona evliyâ düşmanlarını musallat ettin. Rüyada gaybten bir ses bana o bizim kullarımızdandır. Biz ona sırlarımızdan bir sır verdik ancak onu ifşa edince bunu başına getirdik" diyerek ehl-i iman kabul edildiğini ancak mânevî alemde kendisine verilen bir sırrın ağırlığını taşıyamadığından bu halin başına geldiğini söylemiştir.⁵³¹ Ayrıca bazı ariflerin şayet Hallâc el-Mansûr gerçek anlamda marifete ulaşıyorsa "ene'l hakk" yerine "ene't-turab" diyeceğini söylediklerini belirtmiştir.⁵³²

Nizâmeddin Evliyâ, zaman zaman velîlerden şatahât tarzında sözlerin sadır olduğunu nitekim Cüneyd-i Bağdâdî'nin, Hallâc el-Mansûr'un "ene'l-hakk" dediği sırada başka bir alemde olduğunu ancak halkın bundan gafil olduklarını söylediğini aktarmıştır. Ayrıca Nizâmeddin Evliyâ, Hallâc'ın meşhur yaşanan idam hadisesini zikrettikten sonra kanı yere aktığında onun samimiyetini ispatlayacak mahiyette "enellah" şeklinde yazıldığını söylemiştir.⁵³³

⁵³⁰ Muhaddis ed-Dihlevî, *Ahbârü'l- Ahyâr*, 112.

⁵³¹ Mîrhord, *Siyerü'l-Evliyâ*, 476.

⁵³² Mîrhord, *Siyerü'l-Evliyâ*, 421.

⁵³³ Hüsrev, *Efdalü'l-favâid*, 41.

3. Zemahşerî

Nizâmeddin Evliyâ, mu'tezile mezhebinin üncülerinden olan Zemahşerî'nin (ö. 538/1144) çok alim olduğunu ancak akidesinin bozuk olduğunu ifade etmiştir.⁵³⁴ Nizâmeddin Evliyâ, Sadreddin Konevî (ö. 673/1274) ile görüştüğü sırada onun da ilk başlarda Zemahşerî'nin *Keşşâf*'ını ve gramer ile ilgili *Mufasssal* adlı eserini okumak istediğini ancak hocaları tarafından benimsenmediğini bu yüzden onları okumayı terk ettiğini kendisine söylediğini belirtmiştir.⁵³⁵

4. Şiblî

Nizâmeddin Evliyâ: Bir gün birisi Şiblî'ye bâat etmek için gelir. Fakat Şiblî onu denemek için eğer söylediklerimi harfiyen yerine getireceksen seni mürîdliğe kabul ederim der. Mürîd tamam der. Şiblî, sen kelime-i şهادeti nasıl getiriyorsun o da "Lâ ilâhe illallah Muhammedün resûlullah" diyorum. Bundan sonra hâşâ "Lâ ilâhe illallah Şiblî resûlullah" diyeceksin. Mürîd hemen tekrar eder. Ardından Şiblî, ben Resûlullahın kapısının köpeğiyim sadece senin itikadını denemek için bunu yaptım" dediğini aktarır.⁵³⁶

⁵³⁴ Siczî, *Fevâidü'l-Fuâd*, 132.

⁵³⁵ Siczî, *Fevâidü'l-Fuâd*, 133.

⁵³⁶ Siczî, *Fevâidü'l-Fuâd*, 275; Mîrhord, *Siyerü'l-Evliyâ*, 338.

5. Bâyezîd-i Bistâmî

Bâyezîd-i Bistâmî'nin tasavvufî anlayışının merkezine, aşk sarhoşluğu olarak da adlandırılan sekri koyması, coşkulu halleri, söylediği şathiyeler ve kendine has kişiliği, ilk etapta dinî kurallara karşı kayıtsız birisi olduğu izlenimi uyandırabilir. Nitekim onun özellikle şatahât türü sözlerine yapılan tenkit ve değerlendirmeler, tasavvuf literatüründe geniş olarak yer almıştır. Ancak biraz yakından bakıldığında, onun böyle bir suçlamayı gerektirecek bir tavrı olmadığı; bilakis şer'î kurallara bağlı, takva sahibi biri olduğu görülecektir. Öyle ki Bâyezîd, Allah'a olan aşkından dolayı, ilahî emir ve yasaklara karşı son derece bağlı bir hayat sürmüştür. Tasavvufî yaşantısında, yukarıda zikredilen kuralı kendisine şiar edinen Bâyezîd-i Bistâmî, kendisinden zuhur eden kerametlerden dolayı, hiçbir zaman dinî kurallara bağlılıktan taviz vermemiş, hatta bu konuda, tasavvufî yaşayışa talip olanlara ciddi uyarılarda bulunmuştur.⁵³⁷ Bu meyanda Nizâmeddin Evliyâ, Bâyezîd-i Bistâmî'den (ö. 261/874) zaman zaman şatahât tarzında sözler sadır olmuş olsa da daha sonra bunlardan tevbe ve pişmanlık duyduğunu belirtmiştir. Nitekim onun, "*Sübhâne mâ a'zeme şa'nî*" sözünü dedikten sonra ömrünün sonlarında bu sözlerinden dolayı istiğfar ettiğini ve

⁵³⁷ İdris Türk, "Bâyezîd-İ Bistâmî'nin Muhabbetullah Anlayışı", *Turkish Studies* 9/ (2014), 215.

Bâyezîd-i Bistâmî'nin: "Ben iyi yapmadım, o sırada kendimden geçmiştım, beni mazur görün.

Müslümanların başına yemin olsun ki ben

أَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَحْدَهُ لَا شَرِيكَ لَهُ وَأَشْهَدُ أَنَّ مُحَمَّدًا عَبْدُهُ وَرَسُولُهُ

derim" şeklinde etrafına iman ehli olduğunu söylediğini aktarmıştır.⁵³⁸ Ayrıca Nizâmeddin Evliyâ, ona nisbet edilen birçok şatahât tarzındaki sözlerin aslında ona ait olmadığını söylemiştir. Nitekim "Muhammed ve ümmeti kıyamet günü benim sancağımın altındadır" sözünün Bâyezîd-i Bistâmî'ye ait olmadığını vurgulamıştır.⁵³⁹

Nizâmeddin Evliyâ, Bâyezîd-i Bistâmî'nin annesinin velî olduğunu söylemiştir. Bununla ilgili şöyle bir hadise anlatmıştır: "Bir defasında annesi hamileyken şüpheli bir lokma yer. Bunun üzerine Bâyezîd-i Bistâmî annesinin karnında onu rahatsız etmeye başlar ve bunun neticesinde annesi kusarak yediğini dışarı atar. Ve böylece bebek sakinleşir."⁵⁴⁰

6. Şehâbeddîn es-Sühreverdi

Sühreverdiyye tarîkatının kurucusu, sûfî, müfessir ve muhaddis olan Şehâbeddîn es-Sühreverdi'yi çok seven Nizâmeddin Evliyâ, ondan çokça nakiller yapmıştır. Ancak ondan sonra bazı torunlarının onun yolundan gitmediklerine dair şöyle bir rivayet nakletmiştir: "Rivayete göre bir derviş

⁵³⁸ Siczî, *Fevâidü'l-Fuâd*, 231.

⁵³⁹ Siczî, *Fevâidü'l-Fuâd*, 231.

⁵⁴⁰ Hüsrev, *Efdalü'l-favâid*, 34.

Nizâmeddîn Evliyâ'nın misafirliğine gelir. Derviş Şehâbeddîn es-Sühreverdî'nin tarîkatını devam eden çocuğu var mı diye sorar. Derviş, evet torunlarından biri var ancak vakıf malı yiyor. Nizâmeddîn Evliyâ, duyduğuma göre makama çok düşkünmüş. Derviş, doğrudur. Bunun üzerine Nizâmeddîn Evliyâ şöyle der: ابن النجيب لا ينجب فان ينجب فعجب "Büyüğün oğlu büyük olmaz eğer büyük olursa çok ilginçtir" diyerek bunun Allah'ın hikmeti olduğunu çünkü birisi gider bir şeyhe intisâb eder ve önemli bir yere gelir. Fakat şeyhin gönlü, ona en yakın olan oğlu olduğundan oğlunun ondan daha büyük olmasını ister ancak Cenab-ı Hakk'ın ayeti gereği

وَتَعَزُّ مَنْ تَشَاءُ وَتُذِلُّ مَنْ تَشَاءُ

"Dilediğini Yüceltirsin, dilediğini de alçaltırsın."⁵⁴¹

ve

وَتُخْرِجُ الْحَيِّ مِنَ الْمَمِيتِ وَتُخْرِجُ الْمَمِيتَ مِنَ الْحَيِّ

"Ölüden diriye çıkarırsın, diriden ölüyü çıkarırsın"⁵⁴²

diyerek yüceltmek ve alçaltmanın, ölüden diriye, diriden ölüyü yani cahilden alimi alimden cahil evlad meydana gelmenin Cenab-ı Hakk'ın hikmeti gereği olduğunu belirtmiştir."⁵⁴³

7. Zekerıyyâ el-Mültânî

Zekerıyyâ el-Mültânî, Sühreverdiyye tarîkatının Hindistan ve Pakistan'a yayılmasını sağlayan sûfidir.

⁵⁴¹ (Âli İmrân: 3/26)

⁵⁴² (Âli İmrân: 3/27)

⁵⁴³ Mîrhord, *Siyerü'l-Evliyâ*, 328.

Nizâmeddin Evliyâ sohbetlerinde, Zekeriyyâ el-Mültânî'den bol bol alıntılar yapmıştır. O, Zekeriyyâ el-Mültânî'nin nafile oruçtan ziyade diğer ibadatlere ağırlık verdiğini ve *“Temiz şeylerden yiyiniz ve iyi ameller işleyiniz.”*⁵⁴⁴ ayetinin kendisinde izhar olduğunu yani güzel ve bolluk içinde yaşadığını ifade etmiştir.⁵⁴⁵

Nizâmeddin Evliyâ'ya göre Zekeriyyâ el-Mültânî on yedi gün Şehâbeddîn es-Sühreverdî'nin hizmetinde bulunduktan sonra mürşidi tarafından kendisine hilâfet verilip Hindistan ile görevlendirilmiştir. Bunun üzerine Şehâbeddîn es-Sühreverdî'nin bazı mürîdlerinin biz yıllarca şeyhin hizmetinde bulunduk, şeyh bize herhangi bir nimette bulunmadı fakat Zekeriyyâ el-Mültânî'ye on yedi gün gibi kısa bir zaman diliminde Hindistan görevi tevdi edildi diyerek bir nevi sitemlerini belirtmişlerdir. Şeyhin kulağına giden bu sözlerden sonra: *“Sizler bana geldiğinizde yaş odundunuz, ateşi tutuşturmak için kuru odun haline gelmeniz gerekiyordu. Ancak Zekeriyyâ el-Mültânî bana geldiğinde kupkuru bir odundu, tek üfürmeyle tutuşmaya başladı”* diyerek bunun samimiyet ve kabiliyet meselesi olduğunu söylemiştir.⁵⁴⁶

⁵⁴⁴ (Mü'minûn: 23/51)

⁵⁴⁵ Mîrhord, *Siyerü'l-Evliyâ*, 401.

⁵⁴⁶ Siczî, *Fevâidü'l-Fuâd*, 54.

8. Aynü'l-Kudât el-Hemedânî

Dedeleri, babası ilim adamı ve fakîh olan bir ailede doğan Hemedânî, küçük yaşlarından itibaren iyi bir tahsil görmüş ve ilk eserini 14 yaşında kaleme almıştır. O, yirmili yaşlarda tasavvuf, kelâm, tefsir, fıkıh, dil bilimleri, matematik, astronomi ve felsefe alanlarında yüksek düzeyli eserler vermiştir. Genç yaşta fetva verecek seviyeye ulaşarak Hemedan kadılığına ve aynı yerde mevcut medresenin müderrisliğine tayin edilmiştir.⁵⁴⁷

Nizâmeddin Evliyâ, tasavvuf ile ilgili yazılan kitaplardan *Kûtu'l-kulûb*, *Rûhu'l-eroâh* ve Aynü'l-Kudât el-Hemedânî'nin *Mektûbât*'ının çok önemli eserler olduğunu belirtmiştir. O, Aynü'l-Kudât'ın yakıldığı sırada yirmi beş yaşlarında olduğunu ve bundan dolayı hayretini ifade eden Nizâmeddin Evliyâ: “O yaşlar gençliğin tam zirve yaptığı delikanlılık dönemidir. Nasıl olur da bu kadar Hakk ile meşgul olmakta ilerlemişti. Gerçekten çok ilginç” diyerek onun tasavvuf yolunda çok ileri bir seviyeye geldiğinin altını çizmiştir. Nizâmeddin Evliyâ, Ahmed el-Gazzâlî'nin onun şeyhi olmadığını nitekim *Mektûbât*'ında hem Ahmed el-Gazzâlî'den hem de kendi şeyhinden ayrı

⁵⁴⁷ İsmail Bayer- Ahmet Özkan, “Aynu'l-Kudât el-Hemedânî'nin İdam Savunmasında Tefsir Uygulamaları ve Tasavvufi Yorumları”, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 20/1 (2020), 21; Aynulkudât-ı Hemedânî, *Zübdetü'l-Hakâik*, çev. Abdurrahim Alkış (İstanbul: Hikemiyat Yayınları, 2020), 16-52.

ayrı bahsettiğini şayet Ahmed el-Gazzâlî onun şeyhi olsaydı şeyhim diye hitap edeceğini belirtmiştir.⁵⁴⁸

9. Şeyhü'l-İslâm Rüknuddîn

Nizâmeddin Evliyâ, Bahâeddîn Zekeriyâ el-Mültânî'nin torunu olan bu zat ile defalarca görüşmüştür. Her görüşmesinde ona hürmet etmiştir. O da Nizâmeddin Evliyâ'ya dinin padişahı diye hitap etmiştir. Bir defasında Şeyhü'l-İslâm Rüknuddîn, Nizâmeddin Evliyâ'nın cuma namazı kıldıracağı camiye gelip تنها bir yerde ibadetine devam etmiştir. Cuma'dan sonra bunu duyan Nizâmeddin Evliyâ hemen onun kaldığı tarafa gitmiş ancak o sırada nafile namaz ile meşgul olduğunu görmüş Nizâmeddin Evliyâ arkasında bir yerde oturmuş namazını bitirene kadar onu beklemiştir. Namazını bitirdikten sonra birbirilerini kucaklayıp hürmet göstermişlerdir.⁵⁴⁹

⁵⁴⁸ Siczî, *Fevâidü'l-Fuâd*, 103.

⁵⁴⁹ Mîrhord, *Siyerü'l-Evliyâ*, 218.

SONUÇ

Milâdî XIV. yüzyılda Hind alt kıtasının en karizmatik şahsiyetlerinden olan Nizâmeddin Evliyâ, 1244-1325 yılları arasında Delhi'deki Çiştîyye tarîkatının Nizâmîyye kolunun kurucusudur. Bir alim ve bir mürşid olarak, sadece çağdaşlarının değil, sonraki nesillerin de hayatı ve düşüncesi üzerinde kalıcı bir etki bırakmıştır. Yarım asırdan fazla bir sürede Delhi'deki hânkâhı, farklı geçmişlerden gelen köylüler ve şehir halkı, erkekler ve kadınlar, bilginler ve okuma yazma bilmeyenler, zenginler ve fakirler için bir buluşma noktası olmuştur. Nizâmeddin Evliyâ, insanlara Allah'a giden yolu gösterme ve onlara yaşam mücadelelerinde onları ayakta tutan o inanç ve güven ile ilham verme gibi muazzam bir görevi üstlenmiştir.

Nizâmeddin Evliyâ, hayatını İslâm'a adadığı gibi hâlifelerini de bu minvalde yetiştirmiştir. Nitekim hâlifelerinin irşad ve davet konumuna gelebilmeleri için ilmî yönden eksik olanlara ilim tahsilini vermiş, şahsiyet açısından kâmil olmayanlara çetin mücâhede ve riyâzatlar uygulamıştır.

Nizâmeddin Evliyâ, müntesip olduğu tarîkatın gereği olarak padişahların ziyaretine gitmemiş ve onların ziyaret taleplerini de kabul etmemiştir. Öyle ki zaman zaman sultanların haşmetine uğramış olsa da yine de bu prensibinden taviz vermemiştir. Ayrıca

kamu malı olmasından dolayı padişahlardan gelen hediyeleri de reddetmiştir.

Birçok sûfînin kendine mahsus bir takım usûl ve âdâbı vardır. Bu çalışmada Nizâmeddin Evliyâ'nın usûl ve âdâbı incelenmiş ve şu neticelere ulaşılmıştır:

Nizâmeddin Evliyâ, öncelikle tasavvuf yoluna giren mürşid ve müridin şerîattan haberdar olmaları gerektiğini zira tasavvufî eğitimde asıl amacın şerîata ittibâ olduğunu ve tarîkatın da şerîata hizmet eden bir vasıta olduğunu ifade etmiştir. Çünkü şerîattan bîhaber olan birinin hem kendisinin dalâlete düşeceğini hem de başkalarının sapıtmasına neden olacağını söylemiştir. Ayrıca tarîkat ehlinin ibadetler, helal ve haram konularında çok titiz olmaları gerektiğini öyle ki en ince detayına kadar sünnete bağlı hareket etmeleri gerektiğini vurgulamıştır.

Nizâmeddin Evliyâ, mertebe açısından hiçbir zaman velîlerin peygamberlerin derecelerine ulaşamadıklarını zira velâyetin son makamının nübüvvettin bidayetine denk olduğunu bu yüzden peygamberlerin evliyâdan üstün olduğunu belirtmiştir. Öyle ki nebînin bir anı velînin Hakk ile olan bütün vaktinden üstün olduğunu savunmuştur. Ona göre kerâmetin bir şeyi yoktan var etmek olmadığını sadece Yüce Allah'ın kudretiyle velînin elinde gerçekleşen âdet dışı şeyler olduğunu söylemiştir. Bu yüzden kerâmeti inkâr etmenin bir nevi

Yüce Allah'ın kudretini kabul etmemek anlamına geldiğini ifade etmiştir. Ayrıca velîler eliyle zühûr eden kerâmetlerin tâbi olduğu peygamberin doğruluğunu ispat eden deliller olduğunu söylemiştir.

Nizâmeddin Evliyâ, ehl-i sünnetin çizgisini takip ederek rû'yetullahın bu dünyada gerçekleşmesinin mümkün olmadığını fakat rüyada ve âhirette gerçekleşmesinin mümkün olduğunu savunmuştur. Çünkü Yüce Allah'ın cisim olmadığını, zaman ve mekândan münezze olduğunu bu yüzden rû'yetin bu dünyada gerçekleşmesinin imkânsız olduğunu söylemiştir.

Nizâmeddin Evliyâ, nefsin terbiye ve tezkiyesi için takip edilecek en doğru yolun mücâhede olduğunu belirtmiştir. Zira mücâhedenin nefsin kötü arzularını dizginlemekte ve nefsi itaate sevk etmekte başarılı bir uygulama olduğunu ifade etmiştir. Tasavvufî yaşamının belli aralıklarında halvet uygulayan Nizâmeddin Evliyâ, tasavvuf yoluna giren sâlikin, ileride daha iyi hizmet yapabilmesi ve bu yolda olgunlaşması için, hayatının belli bir döneminde nefse zor ve ağır gelen halvet tecrübesini yaşaması gerektiğini belirtmiştir.

Semâ'ı elest bezmiyle irtibat kurarak açıklamaya çalışan Nizâmeddin Evliyâ, semâ'ın ileri derecede ilâhî aşktan kaynaklandığını ileri sürmüştür. Semâ

konusunda aşırılıklardan sakınarak orta yolu seçmiş olan Nizâmeddin Evliyâ, mutlak anlamda semâ'ı reddetmediği gibi mutlak anlamda da savunmamıştır. Zira semâ'a birtakım özel şartlar altında bir tedbir ve manevî bir terapi olarak yaklaşmıştır. Bu yüzden semâ'ı muayyen kimseler için ve belli bir dereceye kadar câiz görmüştür.

Nizâmeddin Evliyâ, Hz. Peygamber gibi kendilerine yaşama biçimi olarak zühdü ve fakirliği seçmiş olsa da bu, onun tembelliği ve miskinliği teşvik ettiği anlamına gelmediğini zira sözlerinde dervişin bir köşeye çekilerek tembel bir şekilde dünyayı tamamen terk ederek insanlara el açıp muhtaç olmasının doğru olmadığını vurgulamıştır.

Nizâmeddin Evliyâ, rûhî ve mânevî eğitimin öncüsü durumunda olan müridlerin, müridlerine örnek olabilmeleri için şerîat, tarîkat ve hakikat ilimlerinde yetkin olmaları gerektiğini belirtmiştir. Aksi takdirde bu şartlara haiz olmayan birinin şeyhlik iddiasında bulunmasının doğru olmadığını ve bu tür insanlara intisap eden kişilerin mânevî açıdan ilerlemeleri yerine gerileyeceklerini vurgulamıştır.

Nizâmeddin Evliyâ, sâlikin mânevî hastalıklardan kurtulabilmesi ve tasavvuf yolunda mesafe katedebilmesi için şeyhe tabiiyeti zarûri görmüştür. Mürid, şerîat, tarîkat ve hakikatte söz

sahibi zâtlara denildiği için mürîdin kayıtsız şartsız onun söz ve fiillerini tasvip etmesi ve içinde ona karşı şüphe taşımaması gerektiğini ifade etmiştir.

Nizâmeddin Evliyâ, önüne gelene hilâfet verilmesinin tasavvuf âdâbına uymadığını zira birine hilâfet verilebilmesi için o kişinin alim olması ve sağlam bir şahsiyete sahip olması yani şerîat esaslarını sık sıkıya bağlı olması ve mürşidine bağlı olması gerektiğini söylemiştir. Ayrıca o kişinin hilâfet beklentisini taşımaması gerektiğini belirtmiştir. Nizâmeddin Evliyâ, hilâfetin Yüce Allah'ın kendisine ilim, akıl ve ilâhî aşk nasip ettiklerine teslim edilmesi gerektiğini zira hilâfeti en fazla bunların hak ettiğini ifade etmiştir.

KAYNAKÇA

- Ağırakça, Ahmet. “Kaynaklar Işığında İsrâ ve Miraç Olayı”. *Artuklu Akademi* 1/2 (03 Mayıs 2015), 1-30.
- Algar, Hamid. “Çırâğ-ı Dehlî”. *Çırâğ-ı Dehlî*. 8/303-304. İstanbul: DİA, 1993.
- Ali Mahmud b. Candar. *Dürer-i Nizâmî*. Delhi: Kütüphâne-i Neziriyye, 1965.
- Âryâ, Ğulâm Ali. *Tarîkati Çiştîyye der Hind û Pakistan*. İran: Zevâr Yayınları, 1964.
- Bayer, İsmail- Özkan, Ahmet. “Aynu’l-Kudât el-Hemedânî’nin İdam Savunmasında Tefsir Uygulamaları ve Tasavvufî Yorumları”. *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 20/1 (2020), 21-37.
- Bedr, İshâk. *Esrârü’l-Evliyâ*. Kânpur: Nevel Keşver, 1890.
- Belâk, Muhammed. *Matlûbu’t-Tâlibin*. Karâçi: Urdubazar, 1997.
- Carl, Ernst- Feryâmeneş, Mesûd. *Carl Ernst*. “Mektûbşüden-i Taâlîmi Şifâhî der Tarika-i Çiştîyye-i Mutakaddim”. *Âyine-i Pejveheş* 25 (1992), 5-14.
- Carl W. Ernst. *Tasavvuf Öğretileri*. çev. F. Cangüzel Güner Zülfikar. İstanbul: Sufi Kitap Yayınları, 2019.

- Cemâlî, Hâmid b. Fazlullah Derviş. *Siyerü'l-Ârifîn*. çev. Muhammed Eyyüp Kâdirî. Lahor: Merkez-i Urdûbürd, 1975.
- Cöhce, Sâlim. "İslâm Tarihi ve Medeniyeti, Müslüman Türk Devletleri Tarihi II. Delhi Türk Sultanlığı". ed. Mehmet Şeker. 9/189-279. İstanbul: Siyer Yayınları, 2018.
- Cûzkânî, Abdurraûf Nuseyrî- Atâî, Rızâ Dehkânî-Dîn Muhammed. "Sey-i Târîhî-Fikrî Tarîkati Çiştîyye ez Âğâz tâ Pâyâni İtilâ-i Ân". *Horâsânî Büzurg* 21 (2016), 107-120.
- Çiştî Sâbirî, Abdurrahmân. *Mirâtü'l-Esrâr*. çev. Mevlânâ el-Hâc. Lahor: Ziyau'l-Kur'ân, 1993.
- Dârâ Şükûh. *Sefînetü'l-Evliyâ*. Kânepûr, 1883.
- Derzî, Bahâre Fazlî- Tabâtabâî, Muhammed Mansûr. "Âdâb-i Hânkâh-i Baba Ferîdüddîn Genc-i Şeker". *Fasılname-i Mutâlâ-i Şîbh-i Kâre-i Hind* 5/16 (2013), 128-148.
- Dursun, Akif. "Hallâc-ı Mansur'un Yargılanma Sürecinin Değerlendirilmesi". *Akademik İslam Araştırmaları Dergisi* 8 (20 Haziran 2020), 63-102.
- Emîr Hasan Siczî. *Fevâidü'l-Fuâd*. Tahran: İntişârât-i Rûzene, 1998.
- Gîsûdırâz, Ebü'l-Feth Sadrüddîn Seyyid Muhammed b. Yûsuf el-Hüseynî. *Şerh-i Cevâmi'u'l-Kelim*. Lahor: el-Faysal, 2010.
- Gürer, Betül. "Nazarî Tasavvuf Geleneğinin El Kitabı: Muhtevası ve Tesirleri Bağlamında Sadreddin

- Konevî'nin Miftâhu'l-ğayb'ı". *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 21/1(15 Haziran 2017), 393-423.
<https://doi.org/10.18505/cuid.282791>
- Halaçoğlu, Yusuf. "Alâeddin Halacî". 2/330. İstanbul: DİA, 1989.
- Hatiboğlu, İbrahim. "Meşâriku'l-envârî'n-nebeviyye". 29/361-362. İstanbul: DİA, 2004.
- Hemedânî, Aynulkudât-ı. *Zübdetü'-Hakâik*. çev. Abdurrahim Alkış. İstanbul: Hikemiyat Yayınları, 2020.
- Holt, P. M. vd. *İslâm Tarihi Kültür ve Medeniyeti*. çev. Komisyon. İstanbul: Kitabevi Yayınları, 1997.
- Hüsrev, Emîr. *Efdalü'l-Favâid*. Delhi: Radevî Yayınları, 1887.
- Hüsrev, Emîr. *Râhetü'l-Mühîbbîn*. Lahor: Urdûbâzâr, 1996.
- Kâdirî, Muhammed Hasip. *Sîret-i Hazret-i Hâce Nizâmeddin Evliyâ*. Lahor: Ekber Beg Yayınları, ty.
- Kalender, Hamîd. *Hayrî'l-Mecâlis*. Pakistan: Aligarh, 1959.
- Kaşânî, İzzeddîn Mahmûd b. Ali. *Tasavvufun Ana Esaslari*. çev. Hakkı Uygur. İstanbul: Kurtuba Kitap Yayınları, 2010.
- Kavvâm, Muhammed Cemal. *Kavvâmü'l-akâid*. Delhi: Câmiü'l-Ulûm-i Furkaniyye, 1994.
- Kılıç, Hulusi. "Harîrî". 16/191-192. İstanbul: DİA, 1997.

- Konukçu, Enver. "Gıyâseddin Tuğluk Şah". 14/60-61. İstanbul: DİA, 1996.
- Kortel, S. Haluk. "Tuğluklular". 41/333-336. İstanbul: DİA, 2012.
- Köprülü, Orhan F. "Fîrûz Şah Halacî". 13/140-141. İstanbul: DİA, 1996.
- Kuddûsî, Muhammed Ekrem. *İktibâsü'l-Envâr*. çev. Mevlânâ Hâc Kaptân. Lahor: Ziyâü'l-Kur'ân, 1993.
- Kurtuluş, Rıza. "Emîr Hüsrev-i Dihlevî". 11/135-137. İstanbul: Diyanet İslâm Ansiklopedisi, 1995.
- Lawrence, G. Potter. "Moğollar Sonrası İran'da Sûfiler ve Sultanlar". çev. Hanifi Şahin. *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi* 28 (2011), 215-243.
- Mânevî, Muhammed b. Hasan b. Musa Gavsî Şattârî. *Gülzâr-ı Ebrâr fi Siyeri'l-Ahyâr*. Tahran: Mûze-u Merkez-i İsnâd-ı Meclis-i Şûrâyî İslâm, 1971.
- Mesûd, Vahîd Ahmed. *Sîret-i Hazret-i Hâce Muînüddîn-i Çiştî*. Lahor: Diyâü'l-Kur'an, 2013.
- Mevdûdî, Ahmed Şâh Çiştî. *Târih-i Çişt û Meşâyih-i Çiştîyye*. Herât: İntişârât-i Ahrârî, 1976.
- Mîrhord, Muhammed b. Mübârek b. Muhammed Alevî Kirmânî. *Siyerü'l-Evliyâ'*. Lahor: Müştâk Ahmed Yayınları, 1885.
- Muhaddis ed-Dihlevî, Abdülhak. *Ahbârü'l- Ahyâr fi Esrâri'l-Ebrâr*. Tahran: Encümen-i Âsâru Mefâhir-i Ferhengî, 1963.

- Müellif ?, (Müellifi belli değil). *Miftâhü'l-‘Âşıkîn*. Delhi: Müctebâî, 1892.
- Nedvî, Ebu'l Hasan Ali en-. *İslâm Önderleri Tarihi*. çev. Yusuf Karaca. İstanbul: Kayıhan Yayınları, 1992.
- Nedvî, Ebü'l Hasan Ali. *el-Müslimûne fi'l-Hind*. Dimaşk: Dârü İbn Kesîr, 1999.
- Nizâmî, Halik Ahmed. *Târîh-i Meşâyih-i Çişt*. Delhi: Nedvetü'l Musannifin Urdûbâzâr, 1985.
- Nizâmî, Halîk Ahmed. *The Life and Times of Shaikh Nizam-u'd-din Auliya*. Delhi: Idarah-i Adabyat-i Delli, 2009.
- Oral, Osman. “Kelam İlminde İlahî Adalet”. *Kelam Araştırmaları Dergisi* 11/1 (30 Ocak 2013), 443-458. <https://doi.org/10.18317/kader.23779>
- Özcan, Azmi. “Nizâmeddîn Evliyâ”. 33/179-180. İstanbul: DİA, 2007.
- Özşenel, Mehmet. *Pakistan’da Hadis Çalışmaları*. İstanbul: İFAV (Marmara Üniversitesi İlahîyat Fakültesi Vakfı) Yayınları, 2014.
- Rasool, Md. Gholam. *Cihishti-Nizami Sufi Order of Bengal*. Delhi: Idarah-i Adabyat-i Delli, 2009.
- Siczî, Hasan b. Alâ. *Fevâ'idü'l-fu'ûd*. Tahran: İntişârât-i Rûzene, 1965.
- Şîrâzî, Said- Masûmî, Muhsin. “Münâsebât-i Salâtîn-i Dehlî bâ Meşâyih-i Çiştîyye ve Sühreverdiyye”. *Tarih-i Temeddün-i İslâmî Dergisi* 1/ (2013), 109-122.

- Tay, Ömer. "Hindistanlı Bir Sûfî: Nasîrüddîn Mahmûd b. Yahyâ Çırâğ-ı Dehlî ve Tasavvuf Anlayışı". *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 23/43 (15 Haziran 2021), 191-215.
- Tirmizî, Ebû Îsâ Muhammed b. Îsâ b. Sevre. *el-Câmiu's-Sahîh/Sünenü't-Tirmizî*, (I-V). Beyrût: Dâru'İhyâi't-Turâsî'l-Arâbî, 1962.
- Türk, İdris. "Bâyezîd-İ Bîstâmî'nin Muhabbetullah Anlayışı". *Turkish Studies* 9/ (2014), 16.
- Türkmen, Erkan. *Emir Hüsrev-i Dihlevî'nin Hayatı, Eserleri ve Edebî Şahsiyeti*. Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, 1989.
- Ünalın, Abdullah. "Hz. Muaviye". *Bitlis İslamiyat Dergisi* 1/1 (21 Haziran 2019), 24-34.
- Varol, M. Bahaüddin. "Ehl-i Beyt Sevgisi Nedir? Nasıl Olmalıdır?", 2 (01 Aralık 2003), 109-128.
- Yavuz, Yusuf Şevki. "Ebû Şekûr es-Sâlimî". Ek-1/374-377. İstanbul: DİA, 2016.